

2017

הבנת חסמים לחילוץ מעוני במיקומים חברתיים שונים: חסמי תעסוקה וחסמים במימוש זכויות וקבלת שירותים

אורלי בנימין ושרית ניסים

ובליווי עינת לביא, צבי ויינשטיין

ואיילת מקרוס

היחידה לחקר העוני בפקולטה

למדעי החברה, בר-אילן

תודות

ברצוננו להודות למינהל המחקר והתכנון של המוסד לביטוח לאומי על המימון הנדיב של מחקר זה. תודה גם לרשות המחקר של אוניברסיטת בר-אילן על הסיוע בניהול התקציב.

תודה למראיינות המחקר על עבודתן המסורה והרגישה בביצוע ראיונות מורכבים אלו: ג'אדה נעים, שלומית מברטה, שני יהוד ופאטמה עפוני. כמו כן ברצוננו להודות לסטודנטים שהשתתפו בקורס שיטות מחקר איכותניות מהמחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטת בר-אילן על עריכת ראיונות ראשוניים ולשלמה גוזמן ושירה כלימור ממך, מרצי הקורס אשר אפשרו לנו להסתייע בסטודנטים שלהם. תודה גם לעאידה טללקה, נעמה אלמלאחי, סולב מת'אל, רים אלהוזייל, מוחמד עבאס, יארה טאפיש, דאו נהאי וסמאח חגוג על הסיוע באיתור מרואיינים וביצוע ראיונות.

תודתנו נתונה למנהלות לשכות הרווחה, העובדות הסוציאליות והפעילות והפעילים החברתיים על שיתוף הפעולה והסיוע הרב באיתור מרואיינות. בשל רצוננו לשמור על פרטיותם של המרואיינים, אנו נמנעות מלציין את שמותיהם. תודה לד"ר טל מלר על הסיוע בגיוס מראיינות מצפון הארץ ולאינה באביץ' על הסיוע בגיוס מרואיינות מדרום הארץ.

יותר מכל אנו אסירות תודה לכלל המרואיינות והמרואיינים אשר הקדישו לנו את זמנם היקר וחשפו בפנינו את עולמם המורכב. אנו תקווה כי הצלחנו להשמיע את קולן.

תוכן עניינים

3	תקציר מנהלים
5	רשימת מונחים
7	מבוא
10	מתודולוגיה
13	פרקי הממצאים
14	משפחות חד הוריות
34	משפחות לילד עם צרכים מיוחדים
51	משפחות עם ארבעה ילדים או יותר
68	דיון ומסקנות
71	המלצות למדיניות
73	רשימת מקורות

תקציר מנהלים

חילוץ מעוני הוגדר במחקר הנוכחי כהנגשת משאבים חומריים וחברתיים המאפשרים ביסוס נגישות לזכויות חברתיות, ולהשתתפות אזרחית במובנה כסולידריות חברתית, שייכות וזכאות לתמיכה (Lister, 2004). בכדי לבחון את האפשרות כי נוכח המאמצים הנעשים בשנים האחרונות על-ידי משרד הרווחה ורשויות אחרות אכן מתרחש חילוץ מעוני נבחנו במחקר חסמים ומשאבים בהקשר של תעסוקה ובהקשר של מיצוי זכויות.

מתוך ראיית חקר העוני כמחייב התייחסות בו זמנית להקשר המבני, לכוח הפעולה ולקולם של החיים בעוני (Krumer-Nevo and Benjamin, 2010), מקור המידע עליו מתבסס דוח זה הוא התנסויות היומיום של החיים בעוני בשבע קטגוריות אתנו-לאומיות ובשלושה מבני משפחה. שני מוקדים ארגנו את הראיונות: האפשרות להגיע למשרה איכותית ויציבה והאפשרות למצוא זכויות מול הרשויות. ביחס לאפשרות להגיע למשרה איכותית ניתן לומר באופן כללי כי עולה מן השדה אבחנה קריטית לאיכותיות המשרה שהספרות בתחום (Stier and Yaish, 2013) לא מרבה להתייחס אליה: בעולם המשרות באיכות נמוכה, אותן משרות המשמרות עוני של עובדות ועובדים, אלו הנחשבות איכותיות הן אלו בהן מעסיק מיטיב לוקח על עצמו להכיל את צורכי הטיפול של העובדים ואף לוקח על עצמו לתמוך בהם בתהליכי הפנייה לרשויות. ביחס לאפשרות למצוא זכויות מול הרשויות ניתן לומר כי הממצא המרכזי העולה מן החומר הוא כי אלו מבין הפונים לרשויות (הביטוח הלאומי, לשכות הרווחה והחברות המשכנות) אשר פונים בעזרת עורך דין, הם אלו המצליחים למצוא את זכויותיהם. אחרים, מתקשים מאד לבסס הענות. להלן סיכום ממצאינו ביחס לאוכלוסיות השונות בנוגע לחסמים בשני היבטים אלו.

חסמים למשרה איכותית – אמהות חד הוריות

וותיקות: דעות קדומות ביחס למצבן המשפחתי; אייג'יזם; העדר מיומנות מקצועיות עדכניות (הוכשרו בטרם ילדו); העדר מקום קונקרטי וארוך טווח במסגרת טיפול לילדיהן.
מהגרות מחבר העמים: קושי באיתור מקום עבודה מיטיב (ציבורי) המתייחס למצב האמהות; מודעות לנצלנות מעסיקים; קשיי תחבורה והגעה למשרות ראויות.
מהגרות מאתיופיה: מיעוט הכשרה מקצועית המכוון להזדמנויות המוגבלות של עבודות הניקיון, הסייעוד, הקופאיות והמוכרות; מסגרות טיפול בילדים שלא מכסות את השעות הנדרשות על ידי מעסיקים.
חרדיות: משפחות גדולות שמקשות על איתור משרות שמתאימות בשעות לריבוי לחצים; חשש מהתדרדרות במצב הבריאותי לצד חשש משכר מאד נמוך; חשש דומיננטי מאובדן הקצבה שהיא בסיס הבטחון של הילדים.
בדואיות: אלימות כלכלית של בני זוג לשעבר שמטילים חובות על הנשים באופן שמשלח אותן להתמודד עם ה'סידורים' הרבים כך שאינן יכולות להתמסר לעבודה.

דרוזיות: העדר הכשרה מקצועית לנשים שלא זכו לחינוך על יסודי; הזדמנויות התעסוקה מצומצמות מאד; חשש ממעסיקים נצלניים הפוגעים בזכויותיהן כעובדות; העדפה להימנעות מפיקוח החברתי המעניש העובדות בניקיון, בהפחתת ערך שלהן ושל ילדיהן.
מוסלמיות: משברי טיפול תכופים; משרות טיפול התלויות במספר הילדים במסגרת; קשיים שמערימה המשפחה המורחבת על חיי העבודה שלה.

חסמים למיצוי זכויות – אמהות חד הוריות

וותיקות: העדר מענים מספקים מצד הרשויות המתקיים לצד מערך מענים המופיע באופן לא צפוי ולא שיטתי ורק לאחר דין ודברים מתמשכים; קיטוע הקצבה בשל שינויי חישוב. מהגרות מחבר העמים: אי בקיאות ואי הבנה בשל תכיפות השינויים. מהגרות מאתיופיה: העדר נכונות של המערכת להכיר בנטישת בני הזוג באופן שיזכה את הנשים בתשלומי מזונות; העדר רשת חברתית שתפנה לארגוני תמיכה; העדר עזרה במאבק מול הרשויות; סרוב והעדר נכונות להכיר בזכאותן לתמיכה בטרם יערכו מאבק משמעותי. חרדיות: סנקציות החברתיות שמגבילות את השימוש בארגוני התמיכה הקהילתית; העדר מקורות תמיכה אלטרנטיביים שיקשרו בין האם והרשויות. בדואיות: תלות מוחלטת בהתערבות עורכי דין; הגנה מפני תהליך גביית החובות מבני הזוג לשעבר – דורש משאבים רבים; ציוויים המשפטיים הרחוקים מהן וממציאות חייהן המשפחתית. דרוזיות: תלות בעורכי דין – בלעדיהם אין אפשרות להפעיל שום מהלך בירוקרטי; חוסר נכונות לראות את תביעת הקהילה לניידות רק בליווי. מוסלמיות: אי עבודה בשכר במהלך שנה כתנאי לזכאות לדיור ציבורי; שמיטת הזכאות לתמיכת הרשויות מול כל תפקוד כלכלי גם בתנאי עוני ואף רעב.

חסמים למשרה איכותית – משפחות לילד עם צרכים מיוחדים

וותיקות: הדרה על רקע צרכים שלא עומדים בסף הזכאות; אי מימון הסעות; אי התאמה בין שעות מסגרת הטיפול ושעות העבודה. משברי טיפול תכופים מול המשולש חינוך/עבודה/משפחה. מהגרות מאתיופיה: אי יציבות בנוכחות אחות במסגרת הטיפול מונעת פניות למשרה של אמהות לילדים התלויים בנוכחות כזו. חרדיות: ילדים עם צרכי נוכחות אינטנסיביים משבשים את שגרת הטיפול בבית ואת הבריאות הנפשית של ההורים. בדואיות: בהינתן ההגבלה על הניידות, קושי להגיע לסיוע מתאים; קושי להענות להזדמנויות תעסוקה רחוקות גיאוגרפית. דרוזיות: העדר נכונות מעסיקים להבין את קריאות החירום סביב צרכי הילדים. מוסלמיות: צרכים מיוחדים מצטרפים למערך צרכים מיוחדים של המשפחה הגדולה המתמודדת עם ריבוי קשיים.

חסמים למיצוי זכויות – משפחות לילד עם צרכים מיוחדים

וותיקות: העדר התגייסות הרשויות לחרומיות; קושי טכני לפתוח בהליך הבירוקרטי הנוגע למבחני ההכנסה: הן קושי להגיע לדמות שתתפל בפנייה והן קושי להפעיל את התהליך באמצעות המחשב או הדואר. מהגרות מאתיופיה: יחס אטום מצד הרשויות במשמעותו כאי הקשבה, אי הכרה באלימות כלכלית, העדר פיקוח על הטיפול בילדים אצל הורים משמורנים. חרדיות: חוסר ידע על זכאויות; מקורות סיוע לא יציבים; תת איוש של שירותים חברתיים. בדואיות: קושי לעקוב אחר שינויי זכאות; קשיי שפה ותקשורת עם הרשויות. דרוזיות: תלות בעורכי דין; העדר מענה לצורך; העדר ליווי ספציפי למשפחות שיאפשר ייצוג לפנייתיהם ביחס לצרכים לגביהם כבר התגבשה מדיניות של הכרה בצורך.

מוסלמיות: פניות חוזרות הנותרות ללא מענה.

חסמים למשרה איכותית – משפחות לארבעה ילדים ויותר

וותיקות: מבנה הזדמנויות צר נוכח העדר הכשרות מקצועיות; העדר התמחות על רקע עבר של צורכי פרנסה דחופים.
מהגרות מאתיופיה: כאבים במשרות פיזיות קשות; סיכונים בריאותיים; אפלייה; מתחים בין אישיים במקומות העבודה.
חרדיות: חשש מנצלנות מעסיקים וממעסיקים שאינם מוכנים להתייחס למכלול מחוייבות הטיפול.
בדואיות: חשש ממשרות נצלניות ופוגעניות המתבסס על נסיון העבר.
דרוזיות: העדר הכשרה מקצועית ותלות בהזדמנויות תעסוקה רחוקות גיאוגרפיות שהופכות לא נגישות בהקשר של המשפחה הגדולה.
מוסלמיות: העדר תחבורה והעדר עודף כלכלי בסיסי שיאפשר הענות למקומות עבודה הדורשים שימוש בתחבורה.

חסמים למיצוי זכויות – משפחות לארבעה ילדים ויותר

וותיקות: העדר מענים מספקים מצד הרשויות המתקיים לצד מערך מענים המופיע באופן לא צפוי ולא שיטתי ורק לאחר דין ודברים מתמשכים; קיטוע הקצבה בשל שינויי חישוב.
מהגרות מאתיופיה: העדר שפה מקשה על התקשורת עם הרשויות בהעדר מתורגמן; העדר הקשה והעדר הכרה במצוקה
חרדיות: חשש מהשקעת זמן עצומה בהליכים הדורשים הלוך ושוב, מייאשים ומרפים ידיים.
בדואיות: התניית עזרה ביציאה לעבודה מתעלמת מאשכול בעיות המשפחה המורכבות וממבנה ההזדמנויות הצר במיוחד.
דרוזיות: שימוש בשיטת המכתבים מול משפחות תלויות בקצבאות שאינן יודעות קרוא וכתוב ואינן מבינות כי הן נדרשות שוב להמציא מסמכים.
מוסלמיות: סרוב של הרשויות לקחת בחשבון אפיונים ספציפיים כגון חובות, הוצאות בלתי צפויות, ובמיוחד, מבנה הזדמנויות אזורי צר ביותר.

רשימת מונחים (עפ"י סדר א-ב)

אזרחות מודרת – התהליך המוסדי המונע מאזרחים מימוש של זכויות חברתיות וביניהן דיור וחינוך.

אלימות כלכלית – עפ"י רנן-ברזילאי ויוזרי (2016) מניעת שליטה על משאבים כלכליים ופיננסיים אשר האדם זכאי להם באופן חוקי ולגיטימי, על ידי בן משפחה (על ידי הפעלת כוח, ניצול או העברת חובות לכתפי מי שלא היה לו חלק ביצירתם).

אתנו-לאומיות (קטגוריות) – על פי סראב אבורביעה-קווידר (2017) גישת הניתוח המוצלב (intersectionality) מחייבת אבחנה מעמדית מגדרית בתוך קטגוריות הלוקחות בחשבון גבולות אתניים, גזעיים ולאומיים בין קבוצות באוכלוסייה. זאת על מנת לבחון את האופן בו 'כפיפות מוצלבת היא תולדה של הטלת נטל אחד שמשפיע הדדית על פגיעויות שכבר היו קודם לכן, ויחד נוצר עוד ממד של כשל העצמה'.

בירוקרטיה ייצוגית – עפ"י קריסלוב (Krislov, 2012) בירוקרטיה ייצוגית היא איפיון של השתתפות שוויונית המתקיימת רק כל עוד נותני השירותים יכולים לתקשר עם הפונים לשירותים בשפה המובנת להם, מתוך אמפתיה והזדהות עם נקודת מבטם.

הון חברתי מגשר – עפ"י דברה וור (Warr, 2005), הצבר יחסים חברתיים אנכיים עם מי שממוקמים גבוה יותר חברתית ואשר מעבירים מידע ומנגישים משאבים.

זכאות מופרטת – התוכן הסובייקטיבי של המעמד האזרחי הבא לידי ביטוי בדיעת הזכות לתמיכה במימוש זכויות חברתיות שאינן יכול לבוא לידי ביטוי בסביבות חברתיות או בפעולה חברתית (ראו Benjamin, 2016).

חילוץ מעוני – עפ"י רות ליסטר (Lister, 2004), הנגשת משאבים חומריים וחברתיים המאפשרים ביסוס נגישות לזכויות חברתיות, ולהשתתפות אזרחית במובנה כסולידריות חברתית, שייכות וזכאות לתמיכה.

משוקעות מוסדית – עפ"י מריו סמול (Small, 2009), הקשר של תושבים עם מוסדות קהילתיים הנגישים להם, תומך פוטנציאלית בהנגשת משאבים (Brokering resources) בשל העובדה שכל ארגון או מוסד קהילתי הוא חלק מרשת ארגונית ובאפשרותו להפנות פונים למוסדות קהילתיים להם משאבים הרלוונטיים לצורכיהם הספציפיים של הפונים.

משרות איכותיות – עפ"י שטייר ויעיש (Stier and Yaish, 2014), איפיון של משרות המאתגר את ההנחה כי עצם ההשתתפות בשוק העבודה מחלצת מעוני ומוסיף למדד השכר אינדיקטורים חיצוניים כמו פנסיה והכשרה מקצועית בעבודה ואינדיקטורים פנימיים כמו סמכות, אוטונומיה ביחס לתהליך העבודה וסיפוק.

מוסריות מגדרית ראציונלית – עפ"י דאנקן ואדוארדס (Duncan and Edwards, 1996), שלושה שיקולים מעצבים את ההקשר בו מתקבלת החלטת אמהות לצאת לעבודה בשכר: המשרות הנגישות מרחבית, המדיניות הציבורית במיוחד בהקשר של מסגרות טיפול לילדים ורמת התמיכה של המשפחה והקהילה ביציאתן לעבודה.

מעסיקים מיטיבים – מעסיקים ומקומות עבודה אשר נוקטים באחריות חברתית במובנה כהכלת מחויבויות הטיפול של העובדות והעובדים והנגשת תמיכה חברתית בהתנהלותם מול הרשויות לטובת מיצוי זכויותיהם (ראו Nisim and Benjamin, 2008).

עוני – עפ"י נאראיאן (Narayan et al, 2000), הפער בין ההכנסות מעבודה ומקצבאות לבין רמת ההוצאות למימוש ביטחון ויציבות, מוגנות מפגיעות, נגישות לזכויות חברתיות ולהשתתפות.

שיטת ההועדות – עפ"י דגן-בוזגלו וחסון (2016), שיטת התקצוב הנוכחים של השירותים לנערות וצעירות שמבוססת על תקציב פר משתתפת באמצעות מימון תואם (מאצינג) של משרד הרווחה

והרשות המקומית. התקציב לצעירה מועבר לעמותה המפעילה את השירות על פי דיווח בטופס השמה והחתמת הרשות המקומית על הטופס על ידי העמותה המהווה התחייבות למימון. **תשלובת חסמים** – התהליך בו העדר תמיכה מול משבר בהיבט אחד של החיים (בריאות, דיוור, חינוך, תעסוקה, מוגנות) מאיץ משבריות בהיבטים נוספים המאיצים בתורם, חסמים נוספים.

מבוא

חוקרים הנוקטים בגישה ביקורתית לעוני המחוייבת לבחינה של ההקשר המבני המייצר עוני לצד בחינת כוח הפעולה ויכולת השמעת הקול של החיים בעוני, לא מנתקים בין עוני לבין אזרחות: חילוף מעוני, מגישה ביקורתית, הוא ביטוי לעמידתה של המדינה בחובתה כלפי אזרחיה באותה מידה שהוא ביטוי לתרומתה של המדינה לסדר הדמוקרטי. העמידה בחובתה כלפי אזרחיה משמרת את הסולידריות החברתית, תחושת השייכות ומחזקת את תחושת הזכאות האזרחית; התרומה לסדר הדמוקרטי מבטיחה כי אלו החופשיים מתלות ומחרדות הקיום יכולים להשתתף בחיים המשפחתיים, הקהילתיים והציבוריים באופן הנותן ביטוי לאנושיותם ולכבוד האדם שלהם. כשהמדינה אינה נרתמת לחילוף מעוני ולביסוס חוזה אזרחי המבוסס על תחושת זכאות וסולידריות, מתחזקת תופעת האזרחות המודרת *excluded citizenship* ואיתה מגמות של ניכור וזכאות מופרטת (*privatized entitlement*). מגמות אלו מסמנות את הפניית יכולת הפעולה של אזרחים לחיפוש נתיבי הישרדות שאין בהם חילוף מעוני. ברמה המוצהרת מדינת ישראל מחוייבת לחילוף מעוני ומקדישה משאבים לפעולותיה בשדה זה. אך האם מושגת המטרה של חוזה אזרחי המבוסס על תחושת זכאות וסולידריות?

מקובל לראות עוני כצורה של הדרת מעוטי היכולת הכלכלית מדפוסי החיים, המנהגים והפעילויות המקובלות בקהילתם. החסך, או המחסור, עשוי להיות חומרי ו/או חברתי, כשהעדר נגישות למשאבים שונים מגביל את יכולתו של האזרח להשתתף בפעילויות ויחסים חברתיים (הרון, 2011). רוח זו, מתחזקת בשנים האחרונות ההגדרות שאומצו על-ידי האיחוד האירופי קושרות בין עוני לבין הדרה חברתית. בדו"חות המתפרסמים על ידו, מודגשת הסכנה לסדר הדמוקרטי המגולמת בעוני: עקב המחסור במשאבים, אנשים החיים בעוני סובלים מהדרה חברתית *social exclusion*, תהליך שבאמצעותו פרטים נדחקים לשולי החברה ונמנעת השתתפותם בה כחברים שווי זכויות. לפרטים אלה נגישות מצומצמת למוקדי קבלת החלטות באותה חברה ולכן הם חשים ניכור וחוסר יכולת להשפיע על החלטות הנוגעות לחייהם. לפיכך,

חוקרים גורסים כי יש להבין את החסמים, העומדים בבסיסו של הארגון החברתי של חיי היומיום בעוני (למשל (Munger, 2007; Press, Johnson-Dias and Fagan, 2008). זאת, על מנת לזהות תהליכים ומנגנונים המקשים על ההחלצות מעוני (Cellini, McKernan and Ratcliffe, 2008; Edin and Kissane, 2010). חקר החסמים לחילוץ מעוני מכוון את תשומת הלב לקשת של היבטים מבניים, מוסדיים ומקומיים שהעיסוק התדיר במדידת עוני אינו עוסק בהם וביניהם גורמים הנוגעים לאפשרות להגיע לתעסוקה יציבה ואיכותית, לאפשרות לגייס סיוע חומרי וחברתי נוכח משברי חיים, ואף לשחיקה הקשורה בהעדר תחזוקה או הירידה בערכם של נכסיהם ומשאביהם של אלו החיים בעוני. בין היתר ניתן למנות בין גורמים אלו את מבנה ההזדמנויות המקומי (Small, 2009), שירותים בתחום התחבורה, מסגרות טפול בתלויים (Press, Johnson-Dias and Fagan, 2008) וגורמי מיומנות כגון שפה, תקשורת בין אישית וטכנולוגית הרלוונטיים לחילוץ מידע וניהול רגש הנוגע להדרה עצמית לצד הדרה חברתית (Cancian et al., 2002).

ההתמקדות בחסמים הולכת בעקבות הגישה לחקר העוני אותה מקדם רנק (Rank, 2004) על פיה החיים בעוני עבור רבים הם מאבק הישרדות עיקש אליו הגיעו בעקבות משבר תעסוקתי-כלכלי-משפחתי, חוב או הוצאה גדולה לא צפויה. ההתמודדות המתמדת עם חסמים, הופכת את מאבק ההישרדות לממושך יותר ומכביד יותר ולכן זיהויים עשוי לתרום משמעותית להיחלצות מעוני אליה מקווים רבים. חסם אחד בולט בהקשר הישראלי הוא המדיניות הננקטת לפיה כניסה למשרה משמעותה הפחתה בתמיכת הקצבאות (העדר מרכיב של disregard income) באופן שאינו מתייחס למצוקה בפועל הנמשכת לצד ההכנסה מהמשרה. בדרך זו נאלצים מי שחיים בעוני לעסוק תדיר בהצגת מסמכים מול הביטוח הלאומי והרשויות האחרות: הרשות המקומית, בית הספר, לשכת הרווחה.

הפרדיגמה שהציג מרק רנק (Rank, 2004) לדיון בעוני, מתארגנת סביב העיקרון ש"אנשים נכסים ויוצאים מעוני" וכי אי ביטחון כלכלי בצורתו כעוני הוא חוויה שרוב משמעותי של אזרחים עתיד לחוות בשלב כלשהו בחייהם ישירות או דרך בני משפחה קרובים. לדעתו נכון יותר לראות עוני כסיכון כלכלי שמגולמים בו סיכונים רבים הן למתמודדים עמו, והן לאחרים סביבם, שהמרכזי ביניהם הוא הדרה, בידוד, פרוק חברתי במובן של אובדן אמון במחויבות החברתית, חשיפה לאלימות ואף מוות. מפרספקטיבה זו מאד חשוב לזהות את נקודת המפנה המכוונת את הכניסה לעוני ואת אלו המאפשרות את היציאה ממנו. בכדי לאפשר פרספקטיבה תיאורטית ומעשית כזו, חשוב להתייחס למיקומים הספציפיים של אלו המתמודדים עם הסיכון האמור בראש ובראשונה על פי אבחנות מרחביות המגלמות שלושה מימדים של נגישות: מדיניות ציבורית ושירותים, מבנה הזדמנויות תעסוקה ותמיכה חברתית המשקפת תפיסות אידיאולוגיות של רשתות חברתיות

(Duncan and Edwards, 1996). מימדים אלו מזינים זה את זה ומשוקעים במרחבים גיאוגרפיים וחברתיים ויש להם הכוח לעצב את רמת הסיכון לכניסה לעוני והן את ההיחלצות ממנו. ההתמקדות בחסמים להיחלצות מעוני, איננה מציעה עוד מדד להערכת עוני. בהינתן הריבוי עליו מצביעים מומחים במדידת עוני, מדד נוסף רק יתרום עוד לערפול ולקושי באפשרות להמליץ למעצבי מדיניות על דרכי פעולה מתאימות לתמיכה משמעותית בחילוץ מעוני בשל הקושי לדרג ולהכריע בין הדגשים השונים (Gottlieb and Fruman, 2011). הגישה העולה מתוך הניתוח שניציג להלן, ממוקדת באיתור המשבר הראשוני שבו חשובה במיוחד תמיכת הרשויות. המדובר בתהליך החברתי שבו הפונים לעזרת הרשויות, באים לבקש תמיכה לראשונה או תמיכה גדולה מזו שהוגדרה עבורם בעבר. הרשויות אז הופכות להיות יצרניות מרכזיות של חסמים, בעיקר בירוקרטים המעכבים מאד או מונעים את התכנותה של תמיכה. לכישלון באיתור מקורות עזרה חשיבות זהותית דרמטית בהיותה מרפה ידיים, בתרומה שיש בה להחלשת החוללות העצמית במשא ומתן מול רשויות, ומקשה על המשך התפקוד גם במישורים בהם כבר היתה התקדמות. בדרך זו השקעה קריטית של משאבים ציבוריים בעבר יורדת לטמיון. זאת במיוחד משום שהעדרה של תמיכה כזו, הופך במהירות לנקודת מפנה המזינה תשלובת חסמים ומעמיקה את חומרת העוני הנחוה. בה בעת, כאמור, לניסיון להשיג עזרה במצב סיכון שלא נענה, משמעויות רגשיות וזהותיות חזקות המכרסמות, בתחושת השייכות והסולידריות החברתית. מכאן שלמרות הנחות יסוד מובחנות ביחס למהותה של אזרחות חברתית-כלכלית, איתור מצבי סיכון והנגשת תמיכה בהם, שהם דרכי התגובה ההולמות העולות מתוך הניתוח שיוצג להלן, אף עשויות להיות זולות יותר בשל הפוטנציאל שיש בהן לשמר את ההשתתפות החברתית ובכלל זה את ההשתתפות בשוק העבודה, בטווח הארוך.

המחקר המדווח כאן כוון לחיזוק הקשר בין מדיניות ציבורית לבין המשמעויות הסובייקטיביות בעולמם של החיים בעוני באמצעות התמקדות בתפיסות של חסמים ומשאבים. הנחת היסוד עליה מושתת המחקר היא, כי קבוצות חברתיות מובחנות, מתמודדות עם תשלובת חסמים ספציפית הקושרת את פגיעות הייחודית בחברה אל ההצטלבות בין המרחב הגיאוגרפי, מבנה ההזדמנויות ופרקטיקות המדיניות המוצעות להן. הנחה זו מחייבת התייחסות לקטגוריות אתנו-לאומיות שונות ולאופן בו נחוה מנקודת מבטן עולם העבודה והאפשרות לפרנס את ילדיהן באמצעות השתתפות בו וכן לאופן בו נחוה מנקודת מבטן המעבר מזכאות אוניברסלית לזכאות תלויה במבחני צרכים. מטרתו של המחקר הנוכחי היתה בחינת התהליכים הנוגעים לשני מימדים מרכזיים בהתנסויותיהם של אלו החיים בעוני: (1) כניסות ויציאות משוק העבודה; (2) משא ומתן

על זכאות, מיצוי זכויות וקבלת שירות מול רשויות כגון הביטוח הלאומי, מערכת החינוך, מערכת הבריאות, החברות המשכנות, שירותי רווחה מקומיים וארגוני התמיכה.

לאחר הצגת המתודולוגיה עליה התבסס המחקר מוצגים הממצאים כמאורגנים בשלושה חלקים המעמידים את שאלות המחקר הבאות ביחס לשלוש הקטגוריות: משפחות חד הוריות, משפחות לילדים עם צרכים מיוחדים ומשפחות דו הוריות עם ארבעה ילדים ויותר. ביחס לכל אחת מהן נבחנות שאלות המחקר הבאות:

הראשונה, אילו מנגנונים מסדירים את ההדרה בהקשר של שוק העבודה?

א(1) אילו חסמים מרכזיים עולים מתוך התנסויותיהם של בני קבוצות שונות באוכלוסייה כמרכזיים לאובדן מקומות עבודה?

א(2) אילו משאבים מרכזיים עולים מתוך התנסויותיהם של בני קבוצות שונות באוכלוסייה כמאפשרים כניסה למקומות עבודה שהתבררו כיציבים ומבטיחים קיום בכבוד?

והשנייה, אילו מנגנונים מסדירים את ההדרה בהקשר של קבלת שירותים ותמיכות מהרשויות הציבוריות ומעמותות וארגונים פרטיים?

ב(1) אילו חסמים מרכזיים עולים מתוך התנסויותיהם של בני קבוצות שונות באוכלוסייה כמרכזיים לקבלת שירותים, תמיכות או אי הצלחה בגיוס?

ב(2) אילו משאבים מרכזיים עולים מתוך התנסויותיהם של בני קבוצות שונות באוכלוסייה כמאפשרים קבלת שירותים, תמיכות או אי הצלחה בגיוס?

מתודולוגיה

המחקר התבסס על ההנחה כי על מנת לפתח פרקטיקות מדיניות אפקטיביות לחילוץ מעוני, על מעצבי המדיניות להכיר את החסמים הפועלים ביחס לקטגוריות אתנו-לאומיות ספציפיות כך שגורמים מרחביים, קהילתיים ותרבותיים, כפי שהם נתפסים מנקודת מבטם הסובייקטיבית של המתמודדים עם החיים בעוני, יכולים להילקח בחשבון. בהיותו של המחקר מכוון למיפוי חסמים בדרכם של אלו המנסים להיחלץ מעוני, הנתונים למחקר נאספו באמצעות כלים איכותניים, שאיפשרו איתור חסמים ומשאבים בעולמם של החיים בעוני בקבוצות מגוונות.

טבלת הראיונות שבוצעו

(n=143)

צרכים מיוחדים	דו-הוריות	קשישים בודדים	חד הוריות		
5	6	2	8	מוסלמים	פריפריה צפונית
7	11	1	13	דרוזים	
1	--	--	1	חרדים	
2	--	--	1	יהודים וותיקים	
--	--	1	--	יוצאי חבר העמים	
4	6	--	1	חרדים	מרכז
1	3	1	7	יהודים וותיקים	
--	--	--	4	יוצאי חבר העמים	
1	--	1	1	מוסלמים	
5	5	4	6	בדואים	פריפריה דרומית
7	4	--	8	יוצאי אתיופיה	
1	3	--	--	חרדים	
--	3	1	7	יהודים וותיקים	
34	41	11	57		סך הכל

גיוס המשתתפים והליך איסוף הנתונים

דוח זה מבוסס על ראיונות שבוצעו בין השנים 2016-2017 ובו השתתפו 143 מרואיינים החיים במשקי בית מעוטי הכנסה מאוכלוסיות מגוונות מארבע קטגוריות משפחתיות שונות: חד-הוריות, קשישים בודדים, דו הוריות עם ארבעה ילדים ויותר ודו-הוריות לילד עם צרכים מיוחדים. המרואיינים היו בגילאי 23-81 והתגוררו ביישובים שונים בפריפריה הצפונית, הדרומית ובמרכז הארץ (אשכולות 1-5), חלקם עירוניים וחלקם כפריים. הראיונות נערכו בערים מעורבות כמו עכו ולוד, אך גם ביישובים בעלי צביון ספציפי, כך שאוכלוסיית המחקר כוללת מרואיינים חרדים, יהודים וותיקים, יוצאי חבר העמים, יוצאי אתיופיה, מוסלמים, דרוזים ובדואים. בשל הרצון

להבטיח את האנונימיות של המרוויינים שבדרך כלל מוכרים לגורמים שהפנו אותנו אליהם, אנו נמנעים מפירוט מלא של רשימת הישובים בהם נערכו הראיונות.

לאחר ביצוע 11 ראיונות עם קשישים בודדים, הוחלט לוותר על קטיגוריה זו במסגרת המחקר הנוכחי בשל המאפיינים הייחודיים שלה ואי התאמת כלי המחקר לקבוצה זו. על כן צוות המחקר החליט לבצע מחקר המשך אשר יתמקד באופן ספציפי באוכלוסיית מחקר זו.

גיוס המרוויינים למחקר זה נעשה בשיטת 'מדגם מכוון' (purposive sampling), שכן המרוויינים נבחרו על בסיס קריטריונים שהוגדרו מראש במטרה להתמקד באוכלוסיות המתמודדות עם החיים בעוני. הקריטריונים להשתתפות במחקר היו: השתייכות לאחת מארבע הקטגוריות משפחתיות (חד-הוריות, קשישים בודדים, דו הוריות עם ארבעה ילדים ויותר ודו הוריות לילד עם צרכים מיוחדים), הורים לילדים עד גיל 18, הגדרה עצמית של חיים בעוני וחיים במצוקה כלכלית, נתמכי קצבאות שונות (דמי מזונות, זכאות לדיור ציבורי וסיוע בשכר דירה, הבטחת הכנסה, נכות כללית), מגורים בפריפריה הדרומית והצפונית ובמרכז המשתייכים לאשכולות 5-1. הליך איתור המרוויינים ארך זמן רב והיה כרוך במאמצים רבים. גיוס המרוויינים למחקר נעשה באמצעות פרסום מודעות במשרדים שונים, כגון לשכות תעסוקה ומשרדי רווחה המזמינות מרוויינים פוטנציאליים ליצור קשר עם צוות המחקר. כמו כן, נעשתה פנייה לעובדי רווחה ופעילים בעמותות חברתיות העובדים עם האוכלוסיות הנחקרות. עובדי רווחה ופעילים חברתיים הציגו את המחקר בפני מרוויינים פוטנציאליים והציעו להם להשתתף במחקר. למעוניינים להשתתף במחקר, הועברו פרטי יצירת קשר עם צוות המחקר או שבהתאם לבקשתם, פרטיהם הועברו לצוות המחקר לצורך יצירת קשר ראשוני ותאום ביצוע המחקר. דרך גיוס זו התבררה כיעילה במחקר קודם (Lavee and Offer, 2012) ושימשה לגיוס מרבית המשתתפים במחקר. בעקבות הקושי הרב להגיע לאוכלוסיות מוחלשות (Dodson and Schmaltzbauer, 2005) נעשה שימוש גם בדגימת 'כדור השלג': בה המרוויינים התבקשו לקשר אותנו עם אנשים אחרים ברשתות החברתיות שלהם, המתאימים להשתתף במחקר. יש לציין כי במחקר הנוכחי שיטה זו הניבה ראיונות בודדים בלבד.

כהקדמה לראיונות הפרונטליים התבצעו שיחות טלפון בה נבדקה התאמתם של המרוויינים הפוטנציאליים למחקר, על פי הקריטריונים הבאים: הגדרה עצמית של חיים בעוני או במצוקה כלכלית מתמשכת; זכאים לפחות לאחת מהקצבאות שהוגדרו; בקשת תמיכה מארגונים חיצוניים לסיוע כלכלי במהלך מחצית השנה האחרונה; ויתור על מצרך בסיסי כגון מזון, טיפול רפואי, חימום וכדומה במהלך מחצית השנה האחרונה. אף משתתף במחקר לא היה בעל הכנסה גבוהה מספיק בכדי ליהנות ממס הכנסה שלילי.

כלי המחקר

במחקר זה נעשה שימוש בראיונות מובנים למחצה. הראיונות התבססו על מדריך ראיון (interview guide). מדריך הראיון כלל שאלות על משמעות העוני, היסטוריית עבודה ומיצוי זכויות מול הרשויות. שאלות אלה מיקדו את הראיון אך שמרו על גמישות ואיפשרו למרואיינים להעלות נושאים עליהם לא נשאלו (Berg, 2009). לצורך ביצוע הראיונות גוייסו ארבע מראיינות אשר השתתפו בקורס מתקדם של שיטות מחקר איכותניות. מרבית הראיונות בוצעו בשפת האם של המרואיינים ולאחר מכן תורגמו לעברית. המתמללות הונחו לתרגם את הראיונות בשפה הקרובה ככול האפשר לזו שנאמרה ולא לנסות לשפר את הנאמר. מרבית הראיונות התקיימו בבית המרואיינים, אולם חלקם העדיף לבצע את הראיון במקום אחר, וחלקם נערכו בלשכות הרווחה, ספריות או מרחבים ציבוריים שונים. הראיונות נמשכו בין שעה לשעה וחצי ובסופו קיבלו המשתתפים תו זהב בשווי 50 ₪.

ניתוח הנתונים

למעט מספר ראיונות, מרבית הראיונות הוקלטו ותומללו לאחר מכן במלואם. ראיונות שלא בוצעו בעברית, תורגמו על-ידי המראיינות תוך הקפדה על היצמדות למקור ככול הניתן, כולל הבהרות של פתגמים או תבניות שפה מקומית. ניתוח הנתונים נעשה על בסיס גישה של שרמז (Charmaz, 2006), המבוססת על גישה התיאורית המעוגנת בשדה. לצורך הניתוח נערכו קריאות חוזרות שבמהלכן אותרו תמות מרכזיות חוזרות. דוח זה מתבסס על ארבע תמות: חסמים למשרה, משאבים באיתור משרה, חסמים לתמיכת הרשויות, משאבים בגיוס תמיכה.

פרקי הממצאים

חלק מרכזי זה של הדוח כולל שלושה פרקים בהתאם לקטגוריות בהן התמקד המחקר: משפחות חד הוריות, משפחות לילד עם צרכים מיוחדים ומשפחות עם ארבעה ילדים לפחות. בכל קטגוריה כזו מוצג דיון בארבעה נושאים עיקריים: חסמים מרכזיים באובדן ו/או קושי באיתור מקומות עבודה, משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד, חסמים מרכזיים בפנייה לרשויות ולארגוני תמיכה ומשאבים מרכזיים בפנייה לרשויות וגיוס תמיכה. כל ארבעת הנושאים מוצגים בהתאם לקטגוריות האתנו-לאומיות של המרואיינים השונים: יהודים וותיקים, מוסלמים, דרוזים, בדואים, יוצאי אתיופיה, יוצאי חבר העמים לשעבר וחרדים. בכל חלק מוצגים ציטוטים מתוך הראיונות השונים. פרטי המרואיינים המובאים כאן מצומצמים ביותר במטרה לשמור על האנונימיות של המרואיינים.

משפחות חד הוריות

במאמץ לנתח את דינמיקת ההדרה המופעלת על נשים חד הוריות בבואן לחזק את יכולתן להשתלב כאזרחיות מלאות בחיים החברתיים, חלק זה בוחן את החסמים בכניסה למקומות עבודה כפי שאלו נחווים על ידי אמהות מהקטגוריות האתנו-לאומיות השונות ואת המשאבים המאפשרים להן להתגבר עליהם במידת מה. בנוסף נבחנים חסמים בפנייה לרשויות ואף המשאבים המאפשרים התגברות על חסמים אלו.

אמהות חד הוריות וותיקות

הנשים הוותיקות בארץ מתמודדות עם חד הוריות ממקום של בקיאות במרחב ומודעות למגמות של הפלייה בשוק העבודה ומול הרשויות. מדובר בנשים פעילות בעלות ידע ויכולת תמרון המחוייבות להגנה על ילדיהן ומציגות את עצמן כמי שיעשו הכל למענם. יחד עם זאת הידע מצליח להזין התגברות על חסמים, רק לעיתים רחוקות.

1) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

התנסויותיהן של הנשים מלמדות אותן כי פניותיהן העצמאיות למקומות עבודה אינן נענות. אלו המתגוררות במרכז מדגישות כי הזדמנויות תעסוקה הנראות להן כמתאימות מתפרסמות לרוב. אך שני חסמים אינם מאפשרים להן להנות מהזדמנויות אלו:

אני אם חד הורית. לאישה חד הורית למשל זה כבר מגבלה. רואים אישה חד הורית, גם הגיל... יש לה כמה ילדים, ופה ילד חולה, ופה מזעיקים אותך לבית הספר, וכל מיני דברים כאלו. כשאת חד הורית המעסיק לוקח את זה בחשבון, אין לך בעל שיעשה במקומך. איך שרואים את זה בקורות החיים לא חוזרים אלייך. רואים את הגיל שלך גם... את יודעת. אני לא יודעת אם כדאי לחשוף פרטים אישיים עליי... אני בת 47. זה מאוד קשה להתחרות עם אנשים שסיימו תואר והם בני 20 פלוס. את יודעת, זה קשה להתחרות. היום מחפשים צעירים בשוק העבודה (47, מרכז, 3 ילדים).

החסמים המרכזיים העולים מדברי המראיינות הם מצבן המשפחתי וגילן. הן מודעות לחשש של מעסיקים כי בהיותן אחראיות בלעדיות על ילדיהן הן עתידות להתמודד עם משבריות היומיום (caring emergencies) בכוחות עצמן באופן שעתיד לפגוע במסירותן למשרה אפשרית. בנוסף, הן מעלות את סוגיית הגיל שאף היא מהדהדת את שאלת ההתמסרות. התמסרות בלתי מסוייגת למקום עבודה היא איפיון של צעירים שאמהות אינן יכולות להתחרות בו. אך בסוגיית הגיל מגולמת גם בעיה אחרת הנוגעת למיומנויות מקצועיות. נשים שהוכשרו לתפקידים, במיוחד

בתחום התוכנות לניהול משרד, לפני שנים רבות, חסרות בהווה את המיומנות שתאפשר להן להתחרות בצעירים המחזיקים במיומנויות עדכניות.

2) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

כמו נשים אחרות בכלל הקטגוריות החברתיות, מבליטות הנשים הוותיקות את הקריטיות של הון חברתי בתמיכה בסיכוייהן של חסרות התעסוקה לאתר מקומות עבודה ובמיוחד אלו מרמת איכות גבוהה יותר:

היא חברה טובה של מישהי שאני מכירה מהמקום הקודם שלי והיא בדיוק הייתה איתה באירוע והיא אמרה לה שהיא צריכה עוד עובדת אז היא אמרה לה יש לי מישהי חכי חודש ההיא תחזור מחופשת לידה אני שולחת לך אותה... בהוצאה לפועל הם ממש שיבחו את העבודה שלי וממש.. היא רצתה אותי אבל היא רצתה אותי לכפר סבא, הייתה לה משרה מלאה לכפר סבא ואני עד לכפר סבא.. לא הסכמתי לנסוע, לא הצלחתי לנסוע בואי נגיד ככה (36, מרכז, ילד אחד).

המעניין בדברי האמהות החד הוריות הוותיקות הוא המודעות לחשיבותה של תעסוקה איכותית בחלקי המגזר הציבורי שעדיין מאפשרים העסקה מוגנת. הון חברתי בצורת קשר אופקי מאד חלש ("חברה טובה של מישהי") הוא המאפשר העברת מידע על הזדמנות לתעסוקה איכותית. יחד עם זאת האמהות אינן יכולות לקחת על עצמן תעסוקה המאריכה מדי את זמן ואפשרויות הנסיעה לעבודה. ברור כי העדר הסעה למקומות עבודה חושפת את אלו שעליהן להיענות למשרות במקומות רחוקים, לכל תלאות התחבורה הציבורית וקשייה.

3) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

המרואיינות חוזרות ומדגישות העדר מענים מספקים מצד הרשויות המתקיים לצד מערך מענים המופיע באופן לא צפוי ולא שיטתי ורק לאחר דין ודברים מתמשכים:

עכשיו אני צריכה לחפש אבל בגלל שהילד שלי חולה בלי הפסקה אני לא יכולה לעבוד כי אני, הנה רק היום חזרנו מאיכילוב, יש לו בעיה עם קרישת דם, ואיך קורים לזה, אז הלכתי ללשכת תעסוקה והבנתי שמגיע לי לימודים אז הלכתי לשם ונראה מה.. לא יודעת, אני רק עכשיו הפסקתי לקבל ביטוח לאומי אז רק עכשיו אני חושבת על עבודה בדיוק, החודש התחלתי... אני לא יכולה לצאת לעבודה בגלל ילד, כי הוא לא בגן, ועכשיו ביקשתי מרווחה גם שיעבירו לי עם הגן כי הגן הפרטי עולה איזה 1800-2000 שקל שזה המון, ו.. לא יודעת רווחה נתנה לי, נתנה לי נתנה לי (גמגמה) משהו לחפש אבל עדיין הכל תפוס ואין מקום אז אני לא יכולה לצאת לעבוד כרגע. שכאילו איך אני יכולה לעבוד אם נגיד אין לו צהרון ואני מסיימת

לעבוד בשתיים או נגיד אם אמא שלי לא בבית או שהיא בעבודה איפשהו מנקה שם, גם, לא לא מאוד קשה (34, מרכז, 2 ילדים).

הביטוח הלאומי הקוטע את תמיכתו הופך בעצמו לחסם החושף נשים למערך חסמים נוסף. המעניין במערך השיקולים שנשים מפעילות הוא המידה בה מהדהד בו מודל המוסריות מגדרית ראציונלית של דאנקן ואדוארדס (gendered moral rationality, 1996). כלומר מבנה ההזדמנויות המדיניות הציבורית ורמת התמיכה המונגשת לנשים במשפחותיהם הם המתנים את אפשרויות התעסוקה שלהן. ההיפתחות לאפשרויות תעסוקה עולה מדברי הנשים כמופיעה רק כאשר המדיניות הציבורית מאפשרת הסדר טיפול לילד המכסה את מכלול שעות העבודה. עד להתפנות מקום, עד להתבססות סידור יציב, לא ניתן כלל, מבחינתן, לשקול תעסוקה במיוחד כאשר אמהותיהן מועסקות. מרגע שהתמיכה המשפחתית והמענה לצורכי הילד מתארגנים, רק אז מתחיל הברור של הזדמנויות התעסוקה. החסם המרכזי העולה בפנייה לרשות הוא הפסקת הקצבה בטרם מתארגנת התעסוקה וההכנסה העתידה להתבסס מתוכה.

4) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

חלק מהנשים העובדות מוצאות עצמן נשענות על מקומות העבודה שלהן באופן המגדיל את משאביהן ואופן התמודדותן עם מגוון הקשיים בעולמן:

את מרגישה שיש בעבודה מי שתומך בך כשאת צריכה קצת עזרה מול העירייה, הגן או רשויות אחרות?
מרואינת: הביאו לי פסיכולוגית, בזמן ש[שם פרטי] הילד עם צרכים מיוחדים נולד, היא יוצאת איתי הולכת איתי למסעדה תמיד עודדה אותי של[שם פרטי] יהיה לו מסגרת עד גיל 100, והכול יהיה בסדר. עד היום אני פוגשת אותה. שאלתי אותה מה אני עשיתי שאני זוכה לפסיכולוגית מעבודה? היא אומרת לי: את אישה מיוחדת לא עושים לכולן ככה, את אישה מדהימה את אישה אמיתית, יום אחד סיפרתי לה את החיים שלי והיא כתבה הכול, היא שמחה על הדרך שאני עושה. יש לנו עו"ס בעבודה ועושים לנו שיחות, אנשים טובים מאוד, בזמן שילדתי את [שם פרטי] לא קניתי בגד אחד שילדתי את אושר הם באו לראות אותי כל אחד הציע כסף כל אחד הביא 500 ₪ והביאו לי במעטפה, אומרים לי: 'תמיד את מחייכת, תמיד, כאילו יש לך מילון דולר בבית את אישה שמחה למרות המצב הקשה שלך'. אני תמיד אומרת להם "להיות עצוב לא עוזר לי" (50, פריפריה דרומית, 4 ילדים).

מקום העבודה מציע רשת תומכת המגלה פנים אחרות מאלו המיוחסות לה תדיר: במקום העבודה, במיוחד כאשר זה האחרון מתאפיין ביציבות, אנשים רואים את המחסור ומתגייסים לתמוך אם בטיפול ואם בתרומה.

לסיכום, הנשים הוותיקות הן בעלות ידע ומשאבי הון חברתי המחזקים את יכולת ההתמודדות שלהן. יחד עם זאת, השינויים התדירים ברמת המדיניות וחסמים בשוק העבודה הפועלים כנגד מצבן המשפחתי וגילן מותירים אותן במצב של מחסור גם מול התחזקות בהיבט זה או אחר של מכלול האתגרים עמם הן מתמודדות. בה בעת הביטוח הלאומי לא חס על קבוצה זו: קיטועי הקצבה מותירים נשים בפחד מתמיד שכן כל הכנסה נוספת שמצאו ולו המזערית ביותר – גוררת הפסקת הקצבה, חישובים, מו"מ, אינספור מכתבים עד להשבת הקצבה. החסם המרכזי שהן מדווחות עליו הוא החשדנות הקיצונית של הביטוח הלאומי שמשעבדת את האנרגיה והזמן שלהן לשיקום האמון, לפעמים בכל חודש מחדש.

אמהות חד הוריות מהגרות מחבר העמים

המהגרות מחבר העמים מתייצבות במחקר לצד הוותיקות מבחינת רמת הידע והמודעות לאיכותן של משרות המגזר הציבורי והמאמץ לאתר ולשמר משרות אלו. יחד עם זאת, הן מדווחות על פיטורים חוזרים באופן המקטע שוב ושוב את יכולתן להיחלץ מהמחסור.

5) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

נראה כי מי שעבדה לאורך זמן במשרה במגזר הציבורי, נתקלת בחסם בכניסה לשוק העבודה שבמהותו בגישת היסטוריית העבודה על פיה הכניסה הבאה לשוק העבודה תהיה באיכות נמוכה יותר (סמבול ובנימין 2002). חלק ממרואיינות אלו מתארות כיצד הן מתעקשות על מציאת עבודה במגזר הציבורי ובכך למעשה מסרבות ליפול למלכודת של חסם זה:

עכשיו בתקופה האחרונה חיפשתי הרבה בתחום העבודות הממשלתיות, עובדת

מדינה

ש: כמו שהיית, בבית המשפט?

ת: כן, אני הייתי אמורה לקבל קביעות, זה שנה חמישית שהייתי אמורה להתחיל

לעבוד ובדיוק הם פיטרו אותי כביכול, לא חידשו חוזה כדי שלא תהיה קביעות

כנראה, ככה. ככה זה נראה

ש: (הנהון)

ת: אז כאילו אני מחפשת מקום עם תנאים טובים

ש: רגע, כאילו פיטרו אותך כדי שלא תהיה לך קביעות?

ת: כן, כן

ש: הבנתי..

ת: אחרי שנתיים שעבדתי שם

ש: אז בעיקרון מה שיותר מושך אותך זה באמת התחום של משפט, בית משפט?
ת: לא ספציפי, מוסדות ממשלתיים.. אני מחפשת עבודה מסודרת מקום מסודר..
בשוק הפרטי מאוד קשה להתנהל, מאוד, מאוד קשה להתנהל. אז ברמה מסוימת
אם את נופלת במקום שמוכן לשלם ומוכן לתת לך תנאים אז זה בסדר, אבל לא
כולם מסכימים. הלכתי לראיונות עבודה אנשים לא מוכנים לשלם, הם מוכנים
לשלם מה שמשלמים בעבודה ממשלתית שבעבודה ממשלתית מכניסים כלום
כסף, אנשים עובדים 30 שנה ומגיעים למשכורות של 5-6 אלף שקל בלחץ כאילו,
זה לא שהם מגיעים לסכומים, זה לא כזה משתלם לעבוד שם אבל יש לך תנאים,
יש לך שקט, בראשון לחודש נכנסת משכורת, יש לך חופש מחלה מהרגע הראשון
שעה שלא הגעת לעבודה כי הלכת לבדיקות בבוקר משלמים לך על זה. את לא
צריכה משחקים, הוא מתחיל איחרת הלכת באת.

ש: כן, לפעמים התנאים זה יותר חשוב

ת: את כל הזמן צריכה להצדיק את עצמך ואין לך כוח להתנהל מול הדברים
האלה, לי אין כוח להתנהל עם הדברים האלה. אבל היום אני מכוונת לכל מקום,
אני לא ממיינת (36, מרכז, ילדה אחת).

למרואינות מחבר העמים מודעות מאד חזקה לקשר בין יציבות במקום העבודה לבין ההבדלים
בין המגזר הציבורי והמגזר הפרטי. המרואינות, שמאד זקוקה למשרה, מסבירה את האפשרות של
מקומות העבודה הציבוריים להתייחס לצרכים האמיתיים והאנושיים של האם העובדת, באופן
שהמעסיק הפרטי אינו יכול לקבל. כפי שהסבירה רוברי (Ruberly, 2013), מקומות העבודה
הציבוריים יכלו לקבל את המורכבות בהשתתפות אמהות בשוק העבודה, באופן שאינו מתאפשר
למעסיקים פרטיים ולפיכך משקלם מהווים חסם בתהליך התבססות יכולת הפרנסה של נשים
ואמהות.

6) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

יכולתן של מהגרות לצבור הון חברתי שיגיש עבורן מקומות עבודה יציבים משקפת את גישתן
של מריו סמול הנוגעת למושג (Small, 2009) institutional embeddedness. כשהן נקשרות
למוסדות בקהילה שמנגישים מוגנות, הן מתחברות לבעלי תפקידים שיש להם היכולת לקשר
אותן למעסיקים מיטיבים:

לעבודה הזאת הגעתי דרך איש מאוד יקר שהוא בעצם מנהל אם את לא מבינה את המושג אני אסביר, וזהו בעצם הוא הביא אותי לארגון הזה, כאילו לפני זה הייתי במה שנקרא "סיפור חוזר" שנתיים, עסקתי במכירת ספרים דרך האינטרנט, הייתי שם אחראית על שירות הלקוחות וזה... שזה לא ממש מוכר כעבודה מבחינת ביטוח לאומי, זה יותר מין שלב מעבר כזה בין תעסוקה... את יודעת לנפגעי נפש ובין אנשים רגילים, היום אני בעצם עובדת בשוק החופשי מה שנקרה (36), מרכז, ילדה אחת).

החוויה החיובית שנצברה במרחב המוגן, בתוספת הקשר החיובי שנוצר בין המהגרת לבין המטפל שהכיר אותה ואת יכולותיה במרחב המוגן, הופכת להיות בסיס להון חברתי ולחיבור למעסיק אשר מוכן להכיר במגבלות ובו זמנית להפיק את המירב מיכולותיה של המועסקת.

7) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

בעוד המהגרות מחבר העמים מפגינות בקיאות רבה בכל הנוגע לשוק העבודה ולמבנה ההזדמנויות בתוכו, ביחס למדיניות הקצאת התמיכה המוסדית, הן מדווחות על אי בקיאות ועל אי הבנה באופן המהדהד את הטענה הקלאסית על אי מיצוי זכויות כסוגייה במודעות, ידע ויכולת עמידה על זכויות מול הרשויות:

האם קיצצו לך בקצבאות?

את יודעת, את אף פעם לא יודעת כמה את צריכה לקבל, זה הבעיה, כשאת מתחילה לעבוד.. כאילו את לא יודעת, אז את הולכת לעבוד אז הם אומרים שאת צריכה לעבוד 20 שעות בשבוע ואז הם, מוסיפים לך הבטחת הכנסה, עכשיו מאיפה אני יודעת כמה זה הבטחת הכנסה, נו מוסיפים אולי 1000 שקל למשכורת, אני לא יודעת מה אמור להיות, איך אפשר לדעת, איפה מבררים את זה? את מבינה על מה אני מדברת? כאילו אני לא יודעת. מה אם הם קיצצו או לא קיצצו? את לא יכולה לדעת, אם את יודעת חוקים ואת יודעת כמה אמור להיות אז אולי, אני לא יכולה לדעת, אני אף פעם לא ידעתי, אני אומרת נכנס וגם תודה כמו שאומרים (34), מרכז, 2 ילדים).

יכולת הבדיקה, המעקב, הברור של קצבאות השלמת ההכנסה שואפת לאפס בשל השינויים התדירים המתחוללים בה ובשל האופן בו השלמת ההכנסה מגיבה לשינויים בהכנסה. הקצב המהיר של השינויים הופך את תהליך הצבר ההבנה והנהירות של המדיניות הציבורית לחסם משמעותי באופן המייצר את הפאסיביות של התלויות בקצבאות ומשעתק אותה. בהעדר כתובת לפנות אליה להבהרה, אין ברירה אלא להתחבר לאסירות תודה נוכח הקצבה יהא גובהה אשר יהא.

8) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

יכולת העמידה של העולות מחבר העמים מול הרשויות למיצוי זכויותיהן, עולה מהראיונות כמחוזקת מאד על-ידי ארגוני החברה האזרחית המספקים יעוץ משפטי במיוחד בנושא הגנה על אמהות מהרחקת ילדיהן ומסירתם לאימוץ. באותו אופן, קשרים משפחתיים וקהילתיים, עוזרים להן בהתחברות לאותם ארגונים ושימוש בשירותים שהם מנגישים:

אח שלי עזר לי פעם אחת. כי הוא מכיר מישהו מירושלים כאילו יש שם עמותה שעוזרת לאנשים כמוני שהם נשארו במצב כזה בלי כסף כמו בעלי ברך, גנב כל הכסף שרצינו לקנות דירה וזה אז הייתה, יש עמותה שעזרה לי... הוא ידע כאילו אני לא צריכה אפילו לבקש הוא ידע מצב שלי ברור הוא ראה אותי באיזה אני מצב, הוא אמר לי [שם פרטי] יש עמותה בירושלים שעוזרת לנשים כמוך כאילו לרשום את המכתב ועזרו לך ואיזה כסף, עזרו לי כן (32, פריפריה דרומית, 2 ילדים).

ניכר כי העולות מחבר העמים והרשתות שסביבן צוברות מודעות לארגוני חברה אזרחית אשר ביכולתם לעזור מול מצבי חרום ובמיוחד מול התופעה החוזרת של אלימות כלכלית. מרגע שנוצר הקשר עם ארגונים אלו, מונגשת עזרה משפטית שהיא בעלת משמעות מחלצת ממצבי חרום.

לסיכום, העולות מחבר העמים מודעות לאיכות הגבוהה יותר של משרות המגזר הציבורי וליכולתו של המעסיק הציבורי להכיל את קשיי היומיום שלהן. מודעות זו הופכת לחסם בשל ההמתנה הארוכה עד לאיתור הזדמנות מסוג איכותי כזה. משאב מרכזי המאפשר התחברות להעסקה יציבה מונגש להן באמצעות קשרים המתבססים בתהליך המשוקעות המוסדית (institutional embeddedness). החסם המרכזי למיצוי זכויות הוא העדר יכולת להבין ולצבור ידע ביחס לזכויות והמשאב העיקרי להתמכות הוא חיבורים המבוססים על הון חברתי משפחתי וקהילתי ביצירת קשר עם ארגוני חברה אזרחית המציעים הגנה משפטית.

אמהות חד הוריות מהגרות מאתיופיה

האמהות החד הוריות יוצאות אתיופיה מתמודדות עם הצרוף שבין הפניית הגב הכלכלית של אבות ילדיהם לחובות הפרנסה (קרוב לוודאי בשל מצוקתם הם), לצד מצוקת דיור חמורה ומיעוט קישורים לארגוני החברה האזרחית ולייעוץ המשפטי שהם מנגישים. כתוצאה מצרוף זה, המגלים את הקוטב ההופכי של המשוקעות המוסדית אותה הציע סמול (Small, 2009) כקריטית להתמודדות עם עוני, זכאותן למזונות בדרך כלל אינה זוכה להכרה, הן מתמודדות עם עוני קיצוני ומנהלות מאבק הישרדות יומיומי במטרה להבטיח לילדיהן קיום בכבוד.

9) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

התמה החוזרת בראיונות עם אמהות יוצאות אתיפיה היא זו של מיעוט הכשרה מקצועית המכוון אותן להזדמנויות המוגבלות של עבודות הניקיון, הסיעוד, הקופאיות והמוכרות. כשיש להן הכשרה מקצועית היא איננה מספקת בכדי להתגבר על חסמי הכניסה לשדה בלא יד מושטת ובלא ניסיון:

ש: איזו הכשרה מקצועית יש לך? מה למדת?

ת: הנהלת חשבונות, אחרי שסיימתי את הכשרה עבדתי בעירייה בחינוך, יש לי הכשרה רק סוג 1 כדי להתקבל לעבודה אני צריכה סוג 2 ולא המשכתי ללמוד ולכן לא עשיתי סוג 2. אני אוהבת לעבוד עם קהל עבדתי בתור פקידה. כדי לעשות סוג 2 צריך כסף, כסף, בשביל זה, אפילו מזונות לא משלם. אני לא מקבלת שום תמיכה זה קשה.

ש: וכפקידה?

ת: השעות... בגלל הקושי עם הילדה אני לא יכולה לסמוך על הילדה ולהביא לה מפתח. את רואה את החלון בלי סורגים מלאים אני לא מביאה לה להיות ליד החלון; מפחיד! רק מהמחשבה - אני לא יהיה מרוכזת אני אוהבת לעבוד. אני מתחרפנת שאני בבית אני מחפשת את השקט שלי קמה מוקדם מביאה אותה לביה"ס, מתסכל אני לא יכולה לעבוד. זה בעיה הכול קשה המדינה קשה (34), פריפריה דרומית, בת אחת).

בדברי המרואיינות ניכרת אוזלת ידה של המדיניות הציבורית שאינה מאפשרת להן לתרגם את ההכשרות המקצועיות שעברו למשרות מכיוון שאינה מארגנת פתרונות של מסגרות טיפול בשעות מתאימות. באופן זה, ובמיוחד בהעדרה של קהילה תומכת, ההשתלבות במשרה איכותית וראויה נחסמת עבור האמהות שעברו הכשרה מקצועית באותה מידה שהיא נחסמת עבור אלו שטרם עברו הכשרה מקצועית. נראה כי כל עוד פועל חסם יום החינוך הקצר במסגרות החינוך השונות, מעוכב הליך התרגום של הכשרה למשרה עבור נשים שההון החברתי עליו באפשרות להישען מוגבל ביותר.

10) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

אמהות יוצאות אתיפיה לא דיווחו על מקומות עבודה שהם גם יציבים וגם מבטיחי קיום בכבוד. מקום העבודה היציב היחיד היה בתחום הסיעוד ועל מנת לקיים את משפחתה נאלצה אותה אם לעבוד בפרך אצל מספר רב של קשישים ואף להוסיף על כך עבודת ניקיון ביתי.

11) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

את ארגוני התמיכה, האמהות יוצאות אתיופיה לרוב אינן מכירות ואין להן רשת חברתית המפנה אותן אליהן. לפיכך, החסמים המרכזיים לגיוס תמיכה ברשויות הם המאבק והסירוב:

ניגשתי אליהם. פרונטלית. ואמרתי שאני רוצה לפתוח תיק. האמת שהגעתי בגלל משהו אחר לגמרי.. רציתי הדרכת הורים. לקבל ייעוץ איך להתמודד עם ילדים, אחרי הגירושים. וידעתי שיש את זה ברווחה. וגם כדי לקבל את ההנחה בארנונה את צריכה להיות מוכרת ברווחה. בהתחלה אמרו לי לא. בסוף באתי אליה עוד פעמיים, הצקתי לה.. אבל הם לא ממהרים לפתוח תיקים, בואי נגיד ככה.

ש: אז הרגשת שהם לא..?

בהתחלה הם לא עזרו ממש. היום הם עוזרים לי הרבה.

ש: אבל עד שהגעת לחלק הזה..?

לקח הרבה זמן. עם איומים גם.

ש: מאיזה צד? מצידך?

אני. אמרתי שאני אשב פה עד שלא תתנו לי מה שאני רוצה.

ש: זה עזר?

כן.

ש: יש עוד רשויות שפנית אליהם? לדוגמא פרויקט נושמים לרווחה?

הם פנו אליי. העובד סוציאלי הפנה אותם, והם פנו אליי.

שיר: קיבלת הבטחת הכנסה?

לא. הם חארות שם בביטוח לאומי. והיה מגיע לי. הם פשוט מייאשים אנשים. (34),

פריפריה דרומית, 2 ילדים).

הראיונות עם אמהות יוצאות אתיופיה מתאחדים סביב החסם הבולט העולה מהם בבואן לגייס את תמיכת הרשויות: העדר נכונות להכיר בזכאותן לתמיכה בטרם יערכו מאבק משמעותי. החסם המאפיין את התנסויותיהן איננו חוסר ידע. לרבות מהן קשר הדוק עם הלשכה לשירותים חברתיים. אך הליך חילוץ התמיכה כרוך במבחני התמדה ומבחני נחישות. בלעדיהם, זכאותם של ילדיהן למערכת התמיכות שיאפשר להם לגדול כאזרחים שווי זכויות.

12) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

בהעדר מקורות תמיכה משפחתיים או קהילתיים ובהינתן הניתוק הכמעט מוחלט ממוסדות קהילתיים מנגישי משאבים תומכי הישרדות, המשאב היחיד שעומד לרשות המהגרות מאתיופיה הוא ההתעקשות והמאבק:

ת: אני זכאית למזונות אבל אני לא מקבלת אני פנית איך ספור פעמים לביטוח לאומי אבל הם לא מביאים לי. הם מסרבים להביא לי כי הם אומרים שבני זוג שלי לא עובד והשני פשט רגל.

ש: ספרי לי על הפנייה שלך ללשכת רווחה
ת: לשכת רווחה בגדרה היו עוזרים, ופה באשקלון לא עוזרים. אני עושה מלחמה כדי לקבל סיוע כלשהי למשל עזרה לקנות מיטה לילדים נלחמתי רבות מול העו"ס הם טוענים שיש הרבה אוכלוסייה גדולה ולכן הם לא יכולים לעזור לכולם, או פניתי אליהם כי היה קשה מבחינה מסגרות לילדים לקבל הנחה במעון נלחמתי עד שקבלתי הנחה במעון וצהרון (39, פריפריה דרומית, 5 ילדים).

העמדה הבסיסית של הרשויות היא עמדת אי אמון שאינה מכירה בהפקרה של גברים את בנות זוגם ואת ילדיהם. למרות בדידות כמעט מוחלטת (המופרת רק במפגש עם קשישים במסגרת עבודתה בסיעוד) אי האמון הופך להיות חסם מרכזי בדרך לביסוס משאבי הישרדות עבודה ועבור ילדיה.

לסיכום, החסם המרכזי בכניסה לשוק העבודה עבור אמהות חד הוריות יוצאות אתיופיה הוא מבנה הזדמנויות מצומצם אשר בהעדר מדיניות ליצירת הכשרות מקצועיות ויצירת מקומות עבודה מתאימים לאמהות, הופך למנגנון הדרה המכפיף נשים לעוני ולתלות במערכות הרווחה. החסם המרכזי בביסוס תמיכה ממערכות הרווחה, הוא העדר נכונות של המערכת להכיר בנטישת בני הזוג באופן שיזכה את הנשים בתשלומי מזונות שיהיה בהם כדי חילוץ מעוני.

אמהות חד הוריות חרדיות

הנשים החרדיות משקפות בצורה ברורה את טענת תשלובת החסמים בכך שמשבריות המאפיינת תחומי חיים שונים הופכת לחסם בדרך לאיתור מקומות עבודה והתמדה בהם. הם מאזכרות את תמיכת הקהילה אך בו זמנית את תהליכי הפיקוח החברתי המחמירים שהקהילה המפעילה באופן המותיר אותן לעיתים מחוץ למעגלי התמיכה.

13) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

משברי בריאות חוזרים מייצרים תנאים ספציפיים בהם סוג המשרות הדרוש, שבו ניתן להתמיד, אינו תלוי בהכשרה מקצועית אלא בהתאמה בין המשרה המוצעת לבין הצורך להימנע ממאמץ המעיר את הבעיה הרפואית:

אני לא עובדת, אבל עבדתי, פשוט היה לי קשה בגלל המצב הגופני שלי. הייתי חוזרת הביתה ולא מצליחה לתפקד אח"כ בכלל. הבית היה יותר חשוב לי. וגם בשביל עוד כמה מאות שקלים מסכנים, זה לא שווה. הייתי רוצה למצוא משהו שמתאים לי, אבל מי יקבל אותי עם היכולות שלי? היום רוצים את הטובים. ניסיתי לכמה מקומות של התרמות... יש לי מכתב מביטוח לאומי 100 אחוז אי כושר

לעבודה, בגלל פריצת דיסק שיש לי ... סתם ככה ביננו, אם היה לי משהו ב"שחור" הייתי עובדת. כי כל דבר הם יודעים וייקחו לי את השלמת ההכנסה. עשו לי שיקום מקצועי, לימדו אותי שם הרבה דברים ומבחינים של התמ"ת שעברתי אותם. אבל זה לא רלוונטי כי אני לא יכולה ליישם את זה בגלל המצב הרפואי שלי. (55, מרכז, 5 ילדים).

אמהות חרדיות חוות את חד ההוריות שלהן מול משפחות גדולות שהיקף הקצבאות קטן מלקיים. זוהי חוויה חזקה של ריבוי משברי טיפול כך שההתחברות לשוק העבודה כמתאימה למערך הלחצים שהן חוות, מתעכבת מאד. "משהו שמתאים לי" הוא צורת ביטוי כללית המתייחסת למכלול המשברים המונעים הענות להזדמנויות בשוק העבודה. במיוחד הצורך בין חשיפה אפשרית להידרדרות במצב הבריאותי, שכר מאד נמוך לבין האפשרות של אובדן הקצבה מתרגם לחסם משמעותי שהמרוויינות לא מצליחות להתגבר עליו. יחד עם זאת נראה כי "משהו שמתאים לי" הוא בה בעת גם "משהו בשחור" כלומר הזדמנות תעסוקתית שהופכת אפשרית משום שאיננה מסכנת את הקצבה שהיא בסיס הבטחון היחיד של הילדים.

14) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

יכולת התמיכה של הארגונים הקהילתיים מתבררת במיוחד בנכונותם להתייחס לרגישויות המיוחדות של האמהות. כשאמהות מצליחות להישען על המשאבים שארגונים אלו מנגישים, הן מוכנות להיפתח ולהעטר גם להזדמנויות שאינן תואמות במדוייק את תפיסתן על ההזדמנות המתאימה להן:

פעם הלכתי לעוד ארגון שזה לדתיים מיוחד שהם עוזרים למצוא עבודה לדתיים... כן חיפשתי שם גם הרבה, היה מאוד קשה כי רציתי רק בוקר, היה משמרות, רצו רק משמרות ואז לא יכולתי, ואז לקחו אותי.... הלכתי לעבודה של סיעת גנת, אבל גם זה ממלאת מקום בצהרון מאחת עשרה בבוקר, כאילו הייתי באה לעזור ואז הייתי נשאת לצהרון עד ארבע. (26, פריפריה צפונית, ילד אחד).

לאם חד הורית חרדית שזקוקה למשרת בוקר על מנת לקבל את ילדה מהמסגרת בה הוא נמצא, כבר בשעת הצהריים, ההתחברות להזדמנות הדורשת עבודה עד ארבע, היא מאמץ גדול. מאמץ זה מתאפשר באמצעות ההתחברות למשאבי הארגון הקהילתי המציע משרה המתייחסת לחרדיות ובתוך כך מעודד אמהות לפרוץ את הגבולות שהציבו בכוונותיהן הראשוניות.

15) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

הפיקוח החברתי החריף שקהילות חרדיות מפעילות בהקשרים של חריגה מציווייהן חוסם את האפשרות של חד הוריות להיתמך על-ידי ארגוני הקהילה באופן שיאפשר להן תמיכה מול המחסור שהן מתמודדות עמו:

עכשיו כבר בסדר אבל בשלוש השנים הראשונות היה מה שנקרא "חרם דרבינו גרשום", עד כדי כך שאפילו אמא שלי החרימה. את שקופה... זו חברה קהילתית וחברה עוטפת, למשל, הלכתי להביא ירקות עכשיו, הייתי צריכה להוציא עכשיו -60 70 ש, והפרוטה לא מצויה כ"כ בכיסי, עם כל זה שאני מקבלת קצבת שארים די גבוהה, יחסית, כי אנשים פה מתפרנסים מכלום (55, מרכז, 5 ילדים).

עבור נשים חרדיות חסמים לתמיכה הם חסמים ממוקמים קהילתית המקטעים את אפשרותן להישען על ההון החברתי שאלמלא הסנקציות החברתיות, יכול היה להיות נגיש להן. בהעדר הון חברתי המחסור שהן חוות מועצם גם בתנאים של הסדרת קצבאות הולמת. כמו במקרה של חוזרים בשאלה, הבידוד והניתוק מתמיכה קהילתית בהקשר חרדי, משמעותם נזקקות ומחסור קיצוניים עוד יותר.

16) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

אמהות חרדיות המתמודדות עם מצוקה כלכלית מדווחות על עו"סיות תומכות כחריגות ועל עזרה משפטית המונגשת להן על ידי מסגרות שונות בקהילה החרדית, המאפשרת להן לחזק את מיצוי זכויותיהן.

לסיכום, עבור חד הוריות חרדיות אמהות ליותר מארבעה ילדים, מתקיים פער משמעותי בין הקצבאות להן הן זכאיות לבין צורכי משפחותיהן הגדולות. חסם מרכזי עבורן הוא החיפוש אחר מקום עבודה שיאפשר להן לעמוד במכלול צורכיהן המיוחדים בהקשר חרדי או כזה המכבד את החרדיות. בנוסף הן מתמודדות עם הפיקוח החברתי של הקהילה כחסם המונע מהן אפשרות להישען על משאבי התמיכה הקהילתית.

אמהות חד הוריות בדואיות

כאשר מתמודדות נשים בדואיות עם חד הוריות, לעיתים קרובות התמודדות מלווה בחסם מרכזי הנוגע לתפיסתן כאחראיות כלכלית לחובותיהן של בני זוגן. כלומר, החובות מועברים אל כתפיהן כאשר גברים נוטשים את חובת פרנסת ילדיהן ואז עליהן להתמודד בו זמנית עם הפרנסה ועם החובות. כשנוצר פער כזה בין הכנסות והוצאות, הוא הופך להיות חסם גם במציאת עבודה שכן ימי עבודה רבים מושקעים בהתמודדות עם הרשויות מול הקשיים שנוצרו.

17) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

בניגוד למתחי בית עבודה הנוצרים בחייהן של נשים רבות בשל מחויבויות הטיפול בבית ובילדים, עבור הנשים בבית החסם המרכזי הוא הצטרפותם של 'סידורים' רבים למטלות הבית:

ת: עד עכשיו יש לי חובות, הרווחה עזרה לי בפשיטת רגל. יש לי חובות בבנק גם גרושי היה קונה כל מיני דברים על שמי ובורח לכן יש לי את החובות האלה.
ש: את ניסית לדבר איתו שישלם לך את החובות?
ת: כן, הוא לא רוצה אפילו טוען שזאת הבעיה שלי כי הוא לא קנה כלום על שמי. את זה מה שגרם לי לעצבים (39, פריפריה דרומית, 3 ילדים).

בדומה לטענתה של מנאר חסן (1999) בנושא העדר פעולה מדינתית כנגד גברים אלימות, עולה גם בראיונות של המחקר הנוכחי מציאות ההפקרה. העדרה של פעולה מדינתית נגד גברים הנוקטים אלימות כלכלית נגד נשים, מפקיר נשים לאשכול בעיות הכרוך בהתמודדות עם התוצרים ארוכי הטווח של אלימות זו. אשכול הבעיות הנוצר כשהמשבריות שהאלימות יצרה אינה מטופלת, הופך לחסם מרכזי בדרכן של נשים לבסס שגרת פעולה יציבה שתאפשר איתור מקום עבודה.

18) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

המרואיינות מדווחות על עזרה מקבלני עבודה (בעיקר בתחומי הניקיון והחקלאות) בגיוס לעבודות מזדמנות אך בהינתן אשכול הקשיים אין דיווח על תמיכה בגיוס למשרות ראויות.

19) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

אמהות חד הוריות בדואיות מתמודדות עם פער עצום בין ההתנהלות הנדרשת מוסדית לבין התנהלות שתבטא זהירות מספקת ושמירה על מוגנותן ומוגנות ילדיהן. כשהרשויות דורשות מאשה לנהל משפטית מאבק נגד בן זוגה האלים כלכלית, הן מייצרות חסם בנגישות לתמיכה, שהיא אינה יכולה לעקוף:

חובות? אין לי חובות, אני לא ... אבל אם בעלי יש לו חובות אז לוקחים אותם מקצבת ילדים שלי ואני הולכת לביטוח לאומי ואני אומרת להם שאני פרודה ולמה הוא ... אומרים לי שאת פרודה אבל לא גרושה, אמרו לי ללכת לבית משפט ומה זה לילדים שהילדים... מחלקת ילדים, הלכתי אליה אמרו לי לשלם 300 שקל ולחזור, ולא הלכתי, לא עשיתי... המענק שהיה לי על הילדים לפני כמו חודשיים, בעלי לקח אותו בחוב, חוב בעלי לקחו אותו... רק תעשי החזקת ילדים בבית דין, החזקת

ילדים זה תעשה לי הרבה בעיות, בעל יבוא ויהיה הרבה בעיות ואני לא הלכתי (37),
פריפריה דרומית, 4 ילדים).

התשלומים הנדרשים, הנוהלים, המהלכים הנדרשים, על מנת לשכנע את הרשויות כי אין לערער על הבטחון הכלכלי של הילדים ואמהותיהן בתהליך גביית החובות מאביהם, מהווים חסם עבור אמהות חד הוריות בדואיות עד כדי הפקרה מוחלטת שלהן והותרתן ללא כל קצבה שתאפשר להן להאכיל את ילדיהן. ניכר כי הציוויים המשפטיים שהן נדרשות לקיים רחוקים מהם וממציאות חייהן המשפחתית.

20) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

השרות החברתי, ההתייחסות, הפניית הקשב לנשים שמשפחותיהן הפנו להן ולכישוריהם עורף, הופכים למשאב קריטי בדרך לגיוס דרכי תמיכה נוספות:

לפני חודשיים משהו אמר לי, הוא פסיכולוג אני הייתי הולכת, כי התרגשתי, היה לי בעיות נפשית וככה. כשהייתי מדברת, אמר לי שאם יש לך תעודת מחשבים אני, שתעבדי אצלי יעני. אני הייתי רוצה וככה אבל אין לי תעודת מחשבים. אמר לי, את כמוך ומוח שלך וגם תהיי היד ימין שלי, אני דיברתי איתו וככה אבל אין לי תעודה אבל התחלתי ללמוד, אני רוצה, אני רוצה ללמוד, רוצה להיות משהו ... לא יודעת רק שברווחה הם עזרו לי, הרבה עזרו, במשפחה שלי ההורים שלי אחים לא, הם אומרים לי אני הולכת ללמוד ככה, מעצמי הלכתי ללמוד, הם לא אומרים לי, הם שותקים, לא אומרים לי להתקדם וככה וככה לא. רק כאן [שם פרטי] הם עשו לי הרבה. וגם הילד שלי הולך למשפחתון ואני משלמת כי אני בלימודים ואני לא יכולה, הילדים בבית, עזרו לי כאן ברווחה, אני משלמת 300 כל חודש לבן שלי (49, פריפריה דרומית, 11 ילדים).

מרגע שבמסגרת שירות חברתי, ערכה של האם זוכה לתיקוף והכרה, היא מתמלאת ביכולת לתרגם את מחוייבותה לפרנסה למחוייבות לעבור הכשרה מקצועית, לשלוח ילד למסגרת טיפול שתאפשר לה להשתתף בהכשרה המקצועית ולהמשיך לטפח תקווה. משאב ההכרה מתברר ככבד משקל בעידוד והמרצה. עבור מי שאינן זוכות להכרה כזו, חשיפה לידע באופן לא פורמלי ביחס לזכויות שמתרגמת לפנייה לעורכת דין, היא הפותחת את פתח למיצוי זכויות:

אני האמת לא רציתי לקבל מזונות או זה, אני לא אוהבת את הדברים האלה, אמרו לי את יכולה אחת שתיים שלוש ... זה, והלכתי לביטוח לאומי לא האמת הלכתי לעורך דין, משהו פה, אמרה לי בסדר עשתה לי ניירות זה, לקח קצת זמן אבל בסדר (36, פריפריה דרומית, 6 ילדים).

המזונות המייצגים תלות ברשות אינם פרקטיקה אהודה אך בהינתן המחסור וצורכיהם הרבים של הילדים, מוסר החסם הרגשי ומומר במשאב של תביעת זכויות באמצעות עורכת דין. צעד כזה משקף מודעות גבוהה לקושי שבהליך הבירוקרטי של מיצוי זכויות ופנייה למי שבקיא דויה ויכולה לאפשר מיצוי כזה בדרך משפטית.

לסיכום, אמהות חד הוריות בחברה הבדואיות אסורות בכבלי האלימות הכלכלית המופעלת נגדם והופכת את דרישות ההתמודדות הקשות של הרשויות למרחיקות, מרפות ידיים, מחלישות. מערך נוהלים שתכליתו הגנה על נשים, הופך, בהתנסויותיהן של אמהות בדואיות, לחסם הן בכניסה לעבודה והן בהתמכות על ידי הרשויות. הנשים החיות בעוני מוצאות את עצמן מורחקות הן מעולם העבודה והן מתמיכה מוסדית על ידי נוהלים הזרים לחייהן ואשר הן אינן יכולות להפעילם. בה בעת, רק באמצעות השירותים החברתיים, כשהם מופעלים בצורה קשובה, או עזרה משפטית קשובה ומחוייבת, נשים מחולצות מסבך הבעיות ויכולות בבניית יכולתן לפרנס את ילדיהן.

אמהות חד הוריות דרוזיות

חסם מרכזי המעכב את השתלבותן של נשים חד הוריות דרוזיות החיות בעוני, הוא חסם ההכשרה המקצועית כשרבות ביניהן לא זכו להגנת המדינה על זכותן ללמוד ולסיים את בית הספר התיכון. בהעדר תביעה מדינתית מהקהילה הדרוזית לאפשר לבנות להשלים את לימודיהן, מבנה ההזדמנויות ששוק העבודה פותח בפניהן צר ביותר.

21) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

חסם מרכזי בשוק העבודה נוצר כאשר הזדמנויות התעסוקה מצומצמות מאד ובה בעת, אלו המוצעות מתאפיינות בשתי בעיות החוזרות שיטתית בחומר: האחת היא בעיית האפשרות כי מעסיקים ומקומות עבודה יחשפו נשים לניצול ויפגע בהן ובזכויותיהן כעובדות. האחרת היא בעיית הפיקוח החברתי המעניש את אלו המועסקות בעיסוקי נמוכי יוקרה וקשים פיזית כגון ניקיון, גם בהשפעה חברתית והפחתת ערך שלהן ושל ילדיהן:

כן, למרות שאני בעיקר מסתכלת על חברות לניקיון אבל לפעמים אני מסתכלת על דברים אחרים למשל רוצים מזכירה פה ושם ואני חושבת לעצמי למה לא למדתי משהו ועבדתי בעבודה קצת יותר מכובדת. אני יודעת שכל עבודה מכבדת את בעליה כמו שאומרים אבל עדיין אצלנו במגזר מי שעובדת בניקיון נחשבת לאישה סוג ב' ואפילו אם אומרים שזה לא נכון זה כן משפיע. אנשים מסתכלים

עליי בצורה אחרת כאילו אני רמה נמוכה ואז זה ישפיע על הבנים שלי גם כי יגידו לא רוצים שהבת שלנו תתחתן עם הבן של זאתי היא עובדת בניקיון הם לא רמה. ואני רוצה לשנות את זה ולא יכולה כי אין לי כישורים מקצועיים לא הייתה לי ההזדמנות לרכוש את זה וזה חבל (50, פריפריה צפונית, 3 ילדים).

בהעדר כישוריים מקצועיים נחווית עבודת הניקיון כמלכודת: היא מוצעת כאפשרות תעסוקה יחידה אשר הענישה החברתית עליה מחמירה ביותר ופוגעת בשמה של המשפחה, בסיכויי החיתון ובכבודם של בני המשפחה בקהילה. חסם שוק העבודה הצר בפריפריה מתגלה כמעמד נשים כאשמות בהענשה החברתית החמורה המופעלת על משפחותיהן.

22) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

התמיכה הקהילתית היא משאב רב ערך המאפשר השתתפות יציבה בשוק העבודה לאורך זמן באמצעות איתור מעסיק מיטיב. התמיכה הקהילתית היא המאפשרת לאמהות חד הוריות דרוזיות, חילוץ ממלכודת עבודות הניקיון:

ת: אני עובדת ב [מרכז קניות באזור המגורים]. קוראים לחנות שבה עובדת כקופאית [שם חנות]. זו חנות לכלי מטבח ולערכות בית. חצי משרה, 4 משמרות בשבוע ש: איך מצאת את העבודה?
ת: בעזרת אנשים שספרו לי על מקום העבודה, גם סיפרו למעסיק על המצב הטראומטי והכלכלי החמור שאני מתמודדת בה (43, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

עבודת משמרות, בחצי משרה שההכנסה שהיא מנגישה נותרת נמוכה ביותר ביחס לצורכי הטיפול בארבעה ילדים, איננה התעסוקה היציבה והאיכותית שתחלץ מעוני אך היא מבטאת הישג רב ערך והוא האפשרות להימנע מעבודת ניקיון. הגאווה המושגת באמצעות מקום העבודה קשורה במעבר מעמדת מנקה לעמדת צווארון ורוד שאין בה פחיתות כבוד גם אם הפחתת ערך נותרת איפיון כמעט קבוע של עיסוקי השירות והטיפול. המשאב המאפשר אותה הוא מחוייבות קהילתית למצוקה. חשוב לראות כי הון חברתי פועל לא רק כמנוף לכניסה לשוק העבודה אלא גם כמנוף לשיפור איכות המשרה:

הייתי מבשלת במטבח, לא היה לי משרה, הייתי עובדת לפי שעה, עבדתי רק בוקר אין בזה משמרות. יש לי חברה שעובדת שם והיא עזרה לי, הם חפשו מבשלת, וחברה שלי דברה איתי, כי אמרתי לה שאני רוצה לעבוד, הם התקשרו אלי וראיינו אותי והתחלתי לעבוד (50, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

לעיתים הון חברתי המתבסס באמצעות חברה, הופך למשאב רב ערך בתרגום מיומנות להזדמנות ובמיוחד להזדמנות שמשפרת את איכות תעסוקה.

23) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

חסם מרכזי העולה בראיונות באופן שיטתי הוא קשיי הבירוקרטיה המעמידה במבחן קשה מאד את אלו המכוונים עצמם להסתייע במשאבים שהוקצו לשם כך:

פניתי לרווחה כדי לבקש עזרה ממשרד שיקום, לסייע בשכר דירה. 5 שנים קודמות ואני רצה כדי שיעזרו לי בשכר דירה. הפנו אותי למתן חן בקריות אז פניתי אליהם לפני 5 שנים שבאותו יום אמרו לי שג'וליס הייתה שייכת למתן חן ועכשיו היא לא נכללת כי לא היו פניות לבקש סיוע בשכר דירה לפני שנה חזרה [שם הישוב] להיות נכללת עוד פעם במתן חן, לכן הלכתי בחודש מרץ והגשתי דפים רבים. הרגו אותי מרוב שאמרו לי תביאי דפים, ותביאי דפים, וחסר לך את הדף הזה והזה!! מלשכת תיכנון ורווחה, ממעוצה מקמית, מהרווחה עצמה וכו....

את כול מה שדרשו קיבלו ... בסופו של דבר שלחו דף כתוב עליו אייוווווווווו תשובהההההה אחרי שנה וחצי ואני רודפת אחריהם ורצה להביא להם את כול הנדרש ... כתבו אין תשובה!!!!!! הרגשתי שהם מזלזלים מאוד מאוד, והבנתי שאני עומדת ברוע רועו של המזל!!!! יתר על זה הם עברו מחברת מתן ח"ן לחברת מלג"ם, ואיפה הניירת שלי, הדפים שהכנתי אותם שנים, אין את הניירת!!! וגם אם זה נכון או לא נכון לא יודעת.

[שם פרטי] העו"ס התקשרה אליהם ושאלה למה? אמרו לה – [שם פרטי] לא זכאית לסיוע בדירה!!!! תגידי לה שתכין דפים חדשים עוד פעם!!! אוי ואבוי!!! מה הם חושבים שאני יושבת בלי עבודה, וכי אין לי מה לעשות??? גם נושא התחבורה, אני דרוזית ואי אפשר לצאת חוץ הכפר בלי מלווה, חוץ מזה שאת חייבת לשלם גם נסיעות וכדומה.....

עניין די די מסובך...!! לבסוף החלטתי להעביר את הניירת שלי לעורך דין אולי אולי פעם בחיים יעזרו לי קצת (41, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

החסמים הבירוקרטיים כל-כך נוקשים שגם התערבותה המחוייבת של עו"סית אינה יכולה להגן על הפונה. המרואיינות רואות ביחס הבירוקרטי למאמצייהן זלזול במעמדן כאזרחיות ויתרה מזו, אטימות לאי יכולתן לממש את הדרישה התרבותית המרכזית, לצאת מהבית רק בליווי כמו גם הכורח לשלוט בשפה שאיננה נגישה לרבות מהן שלא סיימו תיכון. ניסיוןן מלמד אותן על העדר אפשרות למיצוי זכויות ללא עורך דין.

24) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

המרואיינות מודעות לחסם השפה ודרך פעולתו הן פונות לבני משפחה השולטים בשפה העברית בכדי לנסות ולמצות את זכויותיהן:

אחיין של בעלי הוא בכיתה י"ב... הוא טוב בעברית אז לפעמים הייתי שואלת אותו שאלות בטפסים שביקשו מאיתנו למלות מביטוח לאומי לגבי כל ההגשות שניסינו להגיש להבטחת הכנסה. , כאילו עזר לי להגיש אבל לא עזר לקבל כסף (צוחקת).. יש עמותה בכפר שנקראת "בייתונא אלדאפיא" – "בית חם". בחגים הם מחלקים ביגוד ואוכל למשפחות שזקקות. אז אנחנו מקבלים בכל חג. זה פשוט מחמם את הלב לראות שאנשים דואגים לאנשים. (42, פריפריה צפונית, 5 ילדים).

עם הפנייה לבני משפחה צעירים מתברר שהמיומנות הנדרשת במילוי הכספים מורכבת הרבה יותר ואיננה נוגעת רק לשפה אלא להבנה מורכבת הרבה יותר של ההליך. בהעדר אפשרות להפעיל מיומנות כזו, אמהות חד הוריות נותרות נסמכות על שולחן של עמותות צדקה.

לסיכום, דרכן של אמהות חד הוריות דרוזיות לשוק העבודה נחסמת כל עוד עליהן להתמודד עם מבנה ההזדמנויות הצר של הפריפריה הצפונית המתלכד עם נגישות מוגבלת למשאב השפה העברית באופן המגביל את אפשרויותיהן לעולם הניקיון שכן העין החברתית מחמירה את שיפוטה על אלו הנלכדות בעבודת הניקיון ועל ילדיהן. הון חברתי בצורתו כהתגייסות של מעסיק מיטיב או חברות עשוי לאתר מקומות עבודה יציבים שלא בניקיון ואף לאפשר שיפור באיכות המשרה.

אמהות חד הוריות מוסלמיות

לצד החסמים הבירוקרטיים עולה האפשרות כי חסמי שפה ותהליכי הפחתת ערך מופעלים על נשים מוסלמיות התלויות לפרנסתן בעיסוקי השירות והטיפול. הן חשופות לאופנים גלויים וסמויים של הפחתת הגמולים להן הן זכאיות (Benjamin, 2016). יחד עם זאת הפחתת הערך אליה נחשפות אמהות חד הוריות מוסלמיות לובשת צורה של התעמרות ואפס נכונות להתייחס למחויבויות הטיפול שלהן. מעסיקים מתייחסים אליהן באופן המנשל אותן מאנושיות ומנכח ציפייה כי ישעבדו את כל מהותן למקום העבודה גם אם התגמול המובטח על משרותיהן, מקפח ומפלה.

(25) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

משברי טיפול תכופים, מסמנים את העובדת המוסלמית בעיני מעסיקה כפחות מחוייבת ולפיכך פחות מתאימה. בדרך זו החסם המרכזי לאחיזה במקום העבודה הוא הדימוי של האם המחוייבת יותר לילדים מאשר למקום העבודה גם כאשר מנקודת מבטה, היא מסורה ועובדת למרות כל הקשיים:

אני לא עזבתי את העבודה מהסיבה שאני זקוקה לכסף למרות הקשים שהיו לי הייתי מוכנה לסבול אבל ברגע שהיה צמצום במספר הילדים בגן הם בחרו לצמצם בעובדות ואני הייתי ראשונה שקבלתי פיטורים (33, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

בחיי העבודה של נשים מוסלמיות הנאבקות לקיים את חיי העבודה שלהן למרות מערך לחצים כבד ומשברי טיפול תכופים, שיטת התקצוב הנוכחית הקושרת בין מספר הילדים במסגרת לבין מספר תקציבה של המסגרת ("שיטת ההועדות"), הופכת לחסם מרכזי לשימור מקום העבודה. מאמציה של העובדת להתגבר על הקשיים שמשפחתה מערימה על חיי העבודה שלה, לא עוזרים לה להתמודד עם הקיטוע המבני של חיי העבודה שלה שמוצג כפועל יוצא של קיצוצים, ובפועל הוא ביטוי להכבדה שמשברי הטיפול מייצרים בשגרת היומיום שלה.

26) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

הון חברתי הוא לעיתים משאב מתעתע המנגיש מקומות עבודה בהם איכות המשרה נמוכה ואינה מתחשבת במחויבויות הטיפול של אמהות:

ש: נושא התעסוקה בעייתי ומדאיג במיוחד לאישה במצבי. אפשריות התעסוקה אינן רבות וקיימות במספר מצומצם בענף הניקיון, חקלאות, קופאיות. אני אישית עובדת קופאית במאפייה גדולה בכפר שלי. עובדת 6 משמרות בשבוע, בנות 10 שעות כל אחת.

ש: איך מצאת את העבודה?

ת: את העבודה מצאתי דרך חברים של בעלי לשעבר (33, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

לעיתים איכות המשרה נמוכה כל-כך שהמחויבות כלפיה היא בפועל שיעבוד והזנחה של הילדים: עשר שעות עבודה רצופות בעבודה פיזית קשה ובמהלך שישה ימים בשבוע מייצרות עומס עבודה עצום ומעלות שאלה על אפשרויות הטיפול בילדים. דווקא ההתמסרות לעבודה המשעבדת העולה כאן כמשאב חיובי מסכנת את הילדים ואת יכולתם לשרוד במסגרות החינוך כשאין מי שמתייחס לצורכיהם השונים, עתידה להזין משבריות עתידית.

27) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

העדרה של מדיניות ציבורית בתחום הדיור הציבורי בכל הנוגע לנשים מוסלמיות כבר הוצג כבעל השלכות חמורות עד כדי רצח במאבק בין משפחות לבין אלמנות וגרושות (מלר, 2012). בראיונות המחקר הנוכחי עולה העדר זה של מדיניות כחסם מרכזי בתרגום הכנסה לאפשרות להקנות לילדים מרחב מחייה מכבד:

אני אישה גרושה עם 3 ילדים לכן מגיע לי מעמידר בית כדי שאקבל זכאות לבית אני חייבת לא לעבוד שנה, וגם כדי לקבל בית את צריכה לחכות בתור עד שהתור שלך יגיע והתור הוא ארוך מדי ומכאן הייתה לי בעיה חוקית, זה לא יפה שאני אישה גרושה עם 3 ילדים ואין לי בית. לא היו צריכים להגביל בתנאי כזה שלא לעבוד שנה, לכן אני וויתרתי על הבית ויצאתי לעבודה כדי לפרנס את הילדים שלי כי המזונות זה לא מספיק (33, פריפריה צפונית, 3 ילדים).

התנאי הבירוקרטי הדורש מנשים חד הוריות להוכיח את נזקקותן לדיור ציבורי במונחים של אי עבודה בשכר במהלך שנה, חוסם את אפשרותן של אמהות המחוייבות לפרנסת ילדיהן להוכיח את זכאותן. ובמילים אחרות, עבור נשים מוסלמיות, תפקוד כלכלי שולל כל תמיכה מהרשויות למרות שאינו מחלץ מעוני ולמרות שאינו מייצר פתרונות דיור או מענה למכלול צורכי המשפחה.

28) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

גם נשים מוסלמיות שאינן שולטות בעברית, מוצאות את עצמן נעזרות במתנדבים הפועלים במסגרת הביטוח הלאומי למילוי הטפסים הנדרשים בפנייה לקבלת תמיכה:

אם מישהו עזר לך, בהתנהלות מול לשכות הרווחה?
בביטוח לאומי יש אנשים לפעמים שעוזרים לכתוב (מתנדבים) את יודעת למלות אז אני נעזרת בהם, אבל לא, לבד אני בדרך כלל לבד. ממלאים לי את הטפסים שאני לא יודעת למלות אז הם מילאו לי נגיד, זה עזרה מאוד טובה, מאוד טובה (34, מרכז, 2 ילדים).

מיצוי זכויות נמוך בעולמן של חד הוריות מוסלמיות לא מתיישב עם טענת העדר ידע ביחס לזכויות שכן המרואיינות יודעות היטב מהן זכויותיהן אך תרגום הידע לפנייה שתניב תמיכה נתקל בחסמי השפה, הכתיבה, הניסוח, ההבנה של הטפסים – כל אלו דורשים בעלי ניסיון שיכולים להציע את שירותיהם בלשכות בהן הם פעילים. בלשכות בהן נעדרים מתנדבים, נראה כי מיצוי הזכויות יפחת עוד יותר.

לסיכום, חד הוריות מוסלמיות מתמודדות בו זמנית עם חסם העדר ההגנה החברתית/ציבורית המאפשר התעמרות מעסיקים והפיכת הלא חוקי בהעסקתן, לנורמטיבי לצד מחסור שיטתי וסוחרף של מדיניות דיור ציבורי. כאשר הון חברתי מנגיש עבורן משרות, לעיתים קרובות יהיו אלו משרות משעבדות שבהן העדר ההגנה בה לידי ביטוי בדרישות מוגזמות מהעובדות באופן החושף ילדים להזנחה.

משפחות לילד עם צרכים מיוחדים

מחקרים שונים מלמדים על קונפליקט בית/עבודה בהקשרם של ילדים בצרכים מיוחדים כקונפליקט שכמעט לא ניתן ליישבו בהעדר מדיניות ציבורית תומכת מאד שתאפשר תחליפים לנוכחות אמהות באספקת מענה לצורכיהם הרבים של הילדים (Baker and Drapela, 2010; Parish et al., 2008). מדובר בילדים פגיעים שנדרשת להם תשומת לב ייחודית, ואף אחריות רבה, שכן בהעדרה מצבם עלול להתדרדר. החסמים האופייניים בקטגוריה זו הם חסמי העדרה של אותה מדיניות ציבורית שתאפשר לאמהותיהם של ילדים בצרכים מיוחדים לקיים שגרת יציאה לעבודה.

משפחות וותיקות לילד עם צרכים מיוחדים

המרואיינות הוותיקות מדגישות בראיונות עמן את התלות במדינה ובשירותים החברתיים, שאמהות לילד עם צרכים מיוחדים מייצרת. הן עסוקות בשאלת זכאותן של הילדים מול המאמצים של המדיניות הציבורית לתחום את מעגל המשפחות הזכאיות לתמיכה באמצעות קריטריונים מעריכי 'צורך'. לפיכך בניתוח דבריהן עולות פרקטיקות ההדרה הכובלות אותן למעמדן כמטפלות יחידות בילדיהן כך שאין באפשרותן להשתתף בחיים החברתיים ככלל ובשוק העבודה בפרט.

29) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

עבור משפחות עם ילדים עם צרכים מיוחדים, החסם המרכזי הוא במדיניות הציבורית שמדירה אותן מכלל הזכאים לתמיכה ולסיוע. בהיותו של העיקרון המארגן המרכזי 'חרומויות' משפחות עם ילדים במצבי ביניים מוצאות את עצמן מתמודדות לבדן מול צורכי הילדים:

כרגע אני נמצאת במצב הזה, אני לא עובדת. יש איזה חוק דבילי שהחליט שילדים עם פיגור קל לא מגיע להם הסעה לצהרונות ככה שהילד שלי כבר בשתיים וחצי נמצא בבית ונאלצתי לעזוב מקום עבודה. הייתי קופאית בסופר ב[מקום] (35, מרכז, 2 ילדים).

מפרספקטיבה של עידוד השתתפות אמהות בשוק העבודה, צמצום מעגל הזכאים לסיוע מולו המדינה לוקחת אחריות על תמיכה, הוא חסם נוקשה ביותר. האמהות, כאזרחיות וותיקות ובקיאיות, המפעילות מבט ראציונאלי כפול ("חוק דבילי"), הן על צורכי הפרנסה שלהן ורצונן לעבוד, כפי שכבר הראתה כריסטופר (Christopher, 2012) כשהעמידה את מודל האמהות האקסטנסיבית, והן על שיקוליה של המדינה החושפים את הסתירות המגולמות במודל ה-

working adult בהן דנה כבר דאלי (Daly, 2014), מוצאות את עצמן נתבעות לאמהות מבוססת נוכחות כבר מצהרי היום.

30 משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

לא נמצאו הורים שהצליחו לגייס משאבים ולאתר עבודה יציבה.

31 חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

האמהות לילדים עם צרכים מיוחדים פוגשות את חשדנות המערכת לשלול את קצבאותיהן גם כאשר משמעות הדבר חשיפה למחסור משמעותי עד לברור:

תראי הייתי צריכה לעשות המון בשביל לקבל את כל הקצבאות. ביטוח לאומי לא מאמין כל כך מהר שהילדים אצלי, הייתי צריכה להביא הוכחות, ולפקס, ולא פעם לא פעמיים היו טעויות שדברים לא היו מעודכנים אצלם במערכת. אבל קודם כל חובת ההוכחה הייתה עלי. שמעי הייתי צריכה להראות שהכל בסדר, שהילדים לומדים בבית ספר והכל בסדר אבל אחר כך האמת הם החזירו לי את כל הקצבאות, כל שקל שהיה מגיע לי, קיבלתי (35, מרכז, 2 ילדים).

אמהות לילדים בצרכים מיוחדים המבינות את הקריטיות של התמיכה בחייהן אסירות תודה ומשבחות את המערכת ואף רואות את יכולתה לתקן את עצמה. יחד עם זאת, הן נדרשות להשקיע שעות עבודה רבות במאבק לעמוד ב"חובת ההוכחה", פעמים רבות. זמן הערות של נשים בעוני להן ילדים עם צרכים מיוחדים מוקדש הן למאבק להתייחס למכלול צורכיהם התובעניים של ילדיהן המיוחדים והן למאמץ לקיים מחוייבות למקום עבודה ולשיתוף הפעולה עם המסגרות המטפלות בילדיהן. למשולש מחוייבות זה (עבודה/משפחה/חינוך) מצטרף חסם מרכזי לניהול זמן: שעות העבודה המרובות שעל האמהות להשקיע במאבק לשכנע כי אינן מרמות.

32 משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

גישתו של מריו סמול (Small, 2009) גישת המשוקעות המוסדית על פיה קשר עם מוסדות קהילתיים תומך בהנגשת משאבים בשל העובדה שמוסד קהילתי אחד מפנה פונים למוסד קהילתי אחר ברשת הארגונית שלו, מהדהדת בנתונים במיוחד עבור המשפחות הוותיקות המצליחות לקיים קשר רציף עם מסגרות טיפול:

ת: אני רשומה במרכז משפחה, המאמנת היא [שם פרטי], היא עוזרת לכל המשפחות שהן עם ילדים עם צרכים מיוחדים, ויש לנו חוג פעם בשבוע טניס, ואנחנו עושים עם הילדים עם משפחות, ומפגש רק לאימהות כל יום שני, אז כן

נפגשות כל האימהות אבל זה כך בגדול. היא מקושרת גם היא עוזרת בכל מיני דברים.

ש: כאן הכוונה אם את מחפשת עבודה ואנשים שאת מכירה עוזרים למצוא?
ת: [שם פרטי] גם עוזרת בזה וגם בנות בקבוצה, מספרות, יש לנו אחת שלמדה [תחום טיפול], יש לה ילדה עם נכות והיא התחילה לעבוד עם זה בבית ספר [שם בית הספר], והתחילה לספר לנו איך היא עשתה את התהליך, ואיפה היא נרשמה ואחד מספר לשני, ועוזרים אחד לשני... והיא כבר, היא ניסתה לשכנע אותנו להירשם ברווחה ואף אחד לא רצה להיות רשום, היינו חיים טוב והכל טוב לא רצינו בכלל רווחה, והיא שכנעה אותנו כי אותה מועדונית בחופש או קייטנה את לא יכולה בלי להיות רשומה שם, חייב להיות מוכר שם. ואמרה לי זה לא קשור, לא קשור, ונרשמנו. ושפנינו אליהם, אז ממש זה לא מה שחשבנו, אז בכלל התייחסו אלינו מאוד טוב (37, פריפריה צפונית, 3 ילדים).

תהליך הנגשת המשאבים עולה בעולמן של משפחות עם צרכים מיוחדים המשתתפות בשירות חברתי שתכליתו קבוצת תמיכה, בכל הכיוונים שסמול תיעד: הגדלת ההון החברתי האופקי, כך שמידע עובר בין בעלי ניסיון בהתמודדויות שונות; הגדלת ההון החברתי המגשר (Warr, 2005), כך שהזדמנויות ביחס לעוד אפשרויות טיפול וגיוס תמיכה, מתבררות; ובנוסף, מתחזקת תחושת השייכות ואיתה ההתמדה והאמון בשרות החברתי.

לסיכום, עבור משפחות החיות בעוני ואשר להן ילדים עם צרכים מיוחדים מתקיים מתח בין סיכוייהן להחשב לזכאיות לתמיכה, על פי חומרת מצב הילד, לבין חשדנות המופנית כלפיהן על ידי הרשויות. יחד עם זאת, גם במשפחות המשתתפות בקבוצות תמיכה ומתחזקות באמצעות באופנים שונים, האמהות לא מדווחות על השתתפות בשוק העבודה באופן יציב ומוגן. המדיניות הציבורית מחייבת אותן לחזור לאמהות אינטנסיבית המבוססת על נוכחות ולפיכך השתתפותן בשוק העבודה נותרת חלקית ופגיעה.

משפחות מהגרות מחבר העמים לילד עם צרכים מיוחדים

אין ממצאים (לא אותרו יוצאות חבר העמים המתמודדות עם ילדים עם צרכים מיוחדים).

משפחות מהגרות מאתיופיה לילד עם צרכים מיוחדים

המדיניות הציבורית בתחום הדיור הציבורי ובתחום ההגנה על נשים מאלימות לא רגישה דייה למצב המיוחד של משפחות יוצאות אתיופיה שיש להן ילדים עם צרכים מיוחדים. העוני המועצם בהקשר של הפגיעות הייחודית אינו זוכה להתייחסות ספציפית ובין המרואיינות יש מי שמרגישות כי המערכת נותרת ללא מענים הולמים עבורן.

33) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

הטיפול בילד עם צרכים מיוחדים דורש מאמהות נוכחות והתייחסות ברמה של משרה ויש מי שעבורן, טיפול כזה הופך לחסם חד משמעי:

בעבר הייתי עובדת הפסקתי לעבוד ולחפש עבודה כי אני לא יכולה לעבוד בגלל שאני עם הילד עם צרכים מיוחדים (55, פריפריה דרומית, 5 ילדים)

כשמעריך התמיכות הנדרש לילד עם צרכים מיוחדים מורכב מכדי שניתן יהיה לחוותו כרלוונטי בחייה של משפחה יוצאת אתיופיה עם צרכים מיוחדים, עולם העבודה נתפס כסותר את האמהות הספציפית הנדרשת מול צורכי הטיפול בילד. גם כשהילדים במסגרת, קשה לשמור על ההשתתפות במסגרת:

אני לא עובדת 7 שנים. כי אני מטפלת בילד, עד שעה 14:30 הוא בביה"ס אבל הרבה פעמיים הוא בבית ולכן אני לא פנויה. במשך 4 שנים כבר הילד לא נשאר עד שעה 18:00 בביה"ס כי אין אחות בשעות האלה ולכן הוא חוזר מוקדם לבית (55, פריפריה דרומית, 5 ילדים).

החיסכון באחות בשעות אחר הצהריים המאוחרות בהפעלת השירות החברתי, כובל את האם לביתה באופן המבליט את תלותן של משפחות ילדי הצרכים המיוחדים בפרקטיקות המכירות במימד הבריאותי שיש בשירותי החינוך. ללא מערך מלווה של ביקורי בית, ישנם מקרים שגם אחרי הקצאת המסגרת הייחודית, עצם ההשתתפות במסגרת אינה קבועה.

34) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

ההתגייסות הנדרשת עבור הוריהם של ילדים עם צרכים מיוחדים היא משולשת: ההורים, המדיניות הציבורית והשירותים שהיא מקצה ולא פחות מכך המעסיקים:

עובד 4 שעות 8:00-12:00, משרה חלקית רק בבוקר, הסעה של הילד מגיע לפני 8 עד שאני מוריד את הילד להסעה אני תמיד מאחר לעבודה אז במקום להגיע בשעה 8:00 אני תמיד מגיע בשעה 8:30 והמנהל מבין אותי. מצאתי את העבודה דרך חבר שעובד שם, שאלתי אותו אם מחפשים שם עובדים? אז הוא בדק וענה בחיוב אני מאוד שמחתי. (48, פריפריה דרומית, 6 ילדים).

מעסיק מיטיב המבין את הקושי ומוכן לאפשר את הבו זמניות של העבודה והטיפול הוא משאב מרכזי בהבטחת ההשתתפות עבור מי שמעריך השירותים החברתיים כבר הציע מסגרת המהווה

מענה. היוזמה להפעלת קשרים חברתיים עם מי שכבר עובד ואף ההון החברתי עצמו, מתוקפים רק בתנאי שהמעסיקים יכולים לקחת על עצמם את ההכרה והרגישות למצב המיוחד:

אני הייתי עובדת בכל מיני עבודות היה לי ילדים קטנים, [שם פרטי] הייתה עובדת בתוכנית "אשת חיל" אז היה לנו כל מיני קורסים, והיו עושים לנו סיורים במקומות עבודה. אז התחלנו לעבוד בשטראוס 6 בנות ואחרי כמה חודשים, כיוון שבזמנו היה קשה לעבוד במשמרות, מתוך 6 בנות קיבלו אותי לחברה תוך 3 חודשים. ממש שמחתי, היה לי מזל שקלטו אותי לעבודה... .. גם בבוקר קשה הסעה באה מוקדם לפעמיים אני עובדת לילה, ואני חוזרת בבוקר בשעה 7:00 תוך 10 דק' אני צריכה להחליף את הבגד שלו ואת הטיטול ושולחת אותו (50, פריפריה דרומית, 4 ילדים).

תוכניות ליווי אמהות כמו התוכנית הייחודית 'אשת חיל' מתבררות כמשאב אשר מאפשר לאמהות לילדים עם צרכים מיוחדים להתחבר למקומות עבודה כשהן מצליחות להתחבר לשגרה התובענית של ההסעה למסגרת המוצעת לילד. התלות ההדדית בין המימדים השונים מתבארת: כל עוד לא מוצעת המסגרת לילד או מוצעת ללא ליווי של הסעה – מתקיימת הכבילה. הכבילה מוסרת כשנוצרת האפשרות להישען על משאבים מוצעים כמו תוכנית מלווה, המציעה משרה שזמן סיום המשמרת תואם את זמן ההסעה.

35) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

המשפחות יוצאות אתיפיה המתמודדות עם ילד עם צרכים מיוחדים, לא מצליחות לגייס את תמיכת הרשויות גם משום שאצל אלו האחרונות, אין הכרה מספקת במצב הייחודי הנוצר בהתלכדות משבר ההגירה עם עוני כבסיס זכאות:

אני רוצה שיהיה לי בית עמיגור, אני גרה שכירות קשה לי, אני משלמת כל פעם 2200 ש' עמיגור זה תהליך ממש קשה, אני כותבת מכתב לקבלת עמיגור אבל עד עכשיו אין מענה (36, פריפריה דרומית, 4 ילדים).

מדיניות הדיור הציבורי שהיא מנוף מרכזי בהתמודדות עם עוני ובהגנה על אלו המתמודדים עם עוני עולה מן הראיונות כחסם מרכזי. סכומי התשלום החודשיים מחושבים באופן המנותק מהיכולות של המשפחות בהינתן אשכול הבעיות. העובדה שמשפחה מתמודדת עם ילד עם צרכים מיוחדים, התמודדות המערימה קשיים על אלו המתמודדים עם עוני, לא עוזרת בקבלת מענה מהחברה המשכנת. לעיתים הבדידות הנוצרת מול אטימות הרשויות היא כה קשה שהיא הופכת לשנאה ממש כלפי נציגותיהן:

הלכתי למקלט נשים למשך שנה, כי הגרוש שלי בא שיכור באמצע הלילה, במהלך הגירושים תבעתי לקבל את הדירה בטענה איך אני יכולה לצאת ולהשכיר דירה עם ילד עם צרכים מיוחדים, אפילו אני ישלם לו כל חודש 500 ₪ והגרוש התעקש ואני אמרתי לו "תקבר עם הבית הזה", אחרי שחזרתי מהמקלט בשנת 2011- ראיתי שיש חובות בארנונה 3000 ₪ שילמתי כל חודש 500 ₪ וכך הסתדרתי וחוב של דירה 15.000 ₪ אני שילמתי כל חודש וסיימתי עם החוב... עו"ס לשעבר שלי היא [שם העו"סית] מפלצת כזו, אף פעם לא הייתי לצידי כל הזמן התנגדה שאני יעזוב את הבית שחזרתי מהמקלט היא אומרת תצאי מעבודה תקבלי פיצויים ושלמי את החובות אמרתי לה בשום אופן. אין לי תקווה ממנה הם רק רוצים לשבור אותי רוצים שאני יהיה מתוסכלת איך אני יעביר את היום בלי עבודה אמרתי לה בשום אופן אני לא ייצא מעבודה, העיקר היא נגדי תמיד... היה דיון בביהמ"ש אמרתי לה את רוצה לקבור אותי חיה תמשיכי לדאוג לגרוש אני משלמת שכירות אני חיה טוב ב"ה אף אחד לא עושה ביקור לילד שגר אייתו, האם אכל?, האם הוא לובש בגדים חדשים ונקיים? ראיתי את הגרביים התמוטטתי היה לו ריח מסריח, הוא באה נקי לעו"ס אבל אליי הוא באה אליי מוזנח כך לא היה הבן שלי. העיקר הוא תפס את הבית עם 4 חדרים אמרתי לעו"ס אם קורה משהו לילד זה יהיה על אחריותכם (50, פריפריה דרומית, 4 ילדים).

החסם המרכזי העולה בניתוח הראיונות עם משפחות הצרכים המיוחדים המתמודדות עם עוני הוא פער עצום בין ארגז הכלים שהמדיניות הציבורית מעמידה לרשותן של עו"סיות בבואן לסייע למשפחות לבין חיי היומיום שלהן. העו"סית שקבעה שהילד יחיה עם אביו, אינה יודעת בפועל מה קורה בבית האב. דיווח האם על הזנחה לא זוכה להישמע. האלימות הכלכלית שהופעלה על האשה, אינה זוכה להתייחסות. החובות המכבידים על כתפיה, אינם זוכים להתייחסות. חוויה חוזרת של אי הקשבה ואי ראייה של מאמצי ההישרדות האדירים של האם. בקיאותה של האם, מאמציה האדירים לקיים שגרת עבודה לצד כל מערך הקשיים שלה, אינם מאפשרים לקולה להישמע.

36) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

משפחות עם צרכים מיוחדים זכאיות לסיוע וזכאות זו עוזרת להן מול הרשויות לעיתים כך שרשות אחת מקדמת את ענייניהן מול רשות אחרת:

מהמשרד קליטה קיבלתי מדריכה היא הדריכה אותנו ללכת למשרד רווחה בגלל הילד עם צרכים מיוחדים פתחנו תיק, לא הבנתי אז מה הם בדיוק עוזרים לאט לאט הבנתי שהם יכולים לעזור לדוגמא רהיטים לבית מיטה, אני מביא הצעת מחיר והם

נותנים לי סכום מאוד טוב ואני רק מוסיף קצת כסף, לא משמעותי (48), פריפריה דרומית, 6 ילדים).

עצם החיבור בין הרשות לאזרח, מאפשרים לתהליך למידה להתחיל ולהתפתח כך שמשפחות יכולות לתרגם את הזכאות להתמכות בפועל.

לסיכום, נראה כי המדיניות הציבורית מציעה מענים אך לעיתים קרובות הם אינם שלמים ובמיוחד לוקים אי התאמה בין כלי הסיוע הקיימים לבין הצרכים הספציפיים והתנאים הספציפיים של כל משפחה. במילים אחרות, המקרה של משפחות יוצאות אתיפיה עם צרכים מיוחדים מבליט באופן מיוחד את מטוטלת ההכבדה של שינויים במדיניות הציבורית בכל הנוגע לצוותים המשתתפים בהפעלת השירותים החברתיים ונטל הטיפול על אמהות. המאבק להשתתפות אזרחית מלאה גם של אמהות לילדים עם צרכים מיוחדים, דורש מערך טיפול וליווי נדיב עוד יותר מזה הקיים. אכן מערך המענים הקיים כבר מגן במידה מסויימת על אמהות מהצרכים הרבים של ילדיהן ולא מותיר אותן לבדן בהתמודדות, אך הדרך לחילוצן מעוני עדיין צריכה להיסלל באמצעות הפניית תשומת לב למצבים המורכבים בהם הן נלכדות.

משפחות חרדיות לילד עם צרכים מיוחדים

המשפחות החרדיות מתמודדות עם ילדים עם צרכים מיוחדים מול מערך ייחודי של לחצים ואפשרויות המזון על-ידי השייכות הקהילתית שלהן. משמעות הדברים היא שבעוד המשפחה מתמודדת לבדה עם שגרות היומיום, הקשר שלה לקהילה מחבר אותה למקורות תמיכה.

(37) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

הרצף העשיר של מצבי 'הצרכים המיוחדים' מגיע אצל משפחות מסויימות לשיאים של תובענות על יכולתם של ההורים לנהל שגרת חיי משפחה. אצל אלו אשר נדרשים להישאר בקשר קבוע עם בית החולים, התובענות הזו היא המערערת ביותר:

אני הלכתי איתו כל השנים לשניידר אשפוזים וכל זה, לליל הסדר ממש זמנים על הפנים. הבטן שלו מחליטה לעשות לנו כל מיני הצגות אבל מאז שהיא נולדה אני איתה בבית והוא (הבעל) הולך ובגלל שהוא בכיילל אז הוא מחסיר, אבל מה עושים אנשים שעובדים? אני באמת לא יודעת איך מתייחסים לאנשים נמצאים עם הילדים בביה"ח אני לא יודעת באמת צריך לשאול. הנה זה למשל אחת הסיבות שאני לא נמצאת בעבודה. אני צוחקת שגם אם זה אשפוז של יום אחד נפשית זה משפיע עליך הרבה יותר, זה לא שאתה נהפך לזומבי או משהו כזה אבל זה כאילו לוקח לך

זמן להתאושש זה לא איזו טראומה עולמית אבל... בשנה הראשונה היו 48 או 58 ביקורים הייתי מגיעה פעמיים בשבועיים עם הילד לשניידר (25, מרכז, 2 ילדים).

מסתבר כי שגרת ביקורים בבית החולים נחווית כמכבידה הרבה יותר מאשר רק בהיבט של הזמן הנדרש. שגרה כזו מייצרה הכבדה נפשית ורגשית שיש לה משמעות גם לאחר סיומה. המציאות החרדית של לימודי בכוילל, מאפשרת התמודדות של שני בני הזוג גם אם בזו לא די על מנת לאפשר עבודה בשכר. ובמילים אחרות, בעוד משפחות עם הורה לומד הנשענות על מאמצי הפרנסה של ההורה האחר, עבור משפחות עם ילדים בצרכים מיוחדים, חלוקת עבודה כזו אינה מתאפשרת.

משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד (38)

לא נמצאו הורים שהצליחו לגייס משאבים ולאתר עבודה יציבה.

חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה (39)

החסם המרכזי העולה מהראיונות בהקשר של משפחות חרדיות המתמודדות עם צרכים מיוחדים הוא הידע על הזכאות לסיוע.

האמת שהרבה דברים לא ידענו וחבל. אם הייתי יודעת הייתי היום עשירה. לא ידעתי שיש שירותים מיוחדים לאדם כמוהו [בעלה חולה הנפש]. אני צריכה לטפל בו ואני צריכה... אני גיליתי את זה וחבל. עם כל התמיכה והמסירות. צריך לטפל. צריך להגיד לו אתה נראה מלוכלך. תחליף חולצה. לכפתר לו. הוא לא מכפתר טוב. להיכנס איתו ל... כל הזמן להיות בהשגחה של 24 שעות. לא ידעתי. פתאום מישהי אמרה לי, חברה שלי מרעננה שבעלה התחיל גם להיות.. היא אמרה לי מה את ישנה. תעשי ככה ותעשי ככה. וכן באמת. גם על עצמי יכלתי להוציא. אין לי כוח בשביל הביטוח הלאומי... יש לי רק את הרווחה. ועובדת סוציאלית. גם הייתה פאשלה גדולה. העובדת סוציאלית שלי. הייתה לי אחת לפני חצי שנה שהיא פרשה לפנסיה. ולא אמרו לי ולא הודיעו לי ואני חיפשתי חיפשתי עובדת סוציאלית עד שהלכתי לעירייה ומצאתי את העובדת הסוציאלית שלי. מאוד כעסתי. לפעמים אני צריכה מכתבים. וזהו נקווה שלא נזדקק לאף אחד. לא פשוט הדברים האלו (54, מרכז, 10 ילדים).

הקשר בין מקורות הסיוע והמשפחות לא נשמר באופן יציב והשלכותיו של העדר קשר הן בין היתר העדר ידע ביחס לפתרונות אפשריים. בה בעת, כשהידע ישנו, נראה כי תת איוש של השירותים החברתיים מייצר ניתוק בין הרשויות לבין האזרח כך שלא ניתן לקבל סיוע גם כאשר הידע לגביו מתקיים.

40) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

המשוקעות המוסדית (Small, 2009) עולה כמשאב מרכזי ביותר בהקשר החרדי בשל האופן בו רשת הארגונים סביב כל ארגון המציע סיוע עוד הולכת ומתפתחת כשלארגונים הנגישים לכל מצטרפים ארגונים המדגישים תמיכה במשפחות חרדיות:

יש איגוד CF איגוד ותיק מאוד שגם הם עוזרים הרבה. אתה מקבל חוברת שלמה של כל מיני דברים שאתה זכאי להם, עדכונים חדשים שיש ממשרד הבריאות ודברים כאלה. אז הם פועלים גם מול חברי הכנסת. אגב, יש ארגון אחר שנקרא 'חיים לילד' זה ארגון חרדי של חולי CF חרדים אבל לא רק, הם מכניסים גם חולים חילונים כדי להראות כנראה שהם מטפלים בכלם. (25, בני ברק, 2 ילדים).

משפחות חרדיות מדברות על עצמן כמי שמקבלות סיוע רב מארגונים ספציפיים בהקשרם של הצרכים המיוחדים הן אלו הפועלים בחברה בכלל והן אלו הפועלים בחברה החרדית בפרט.

לסיכום, עבור משפחות חרדיות עם ילד בצרכים מיוחדים, עולם העבודה נותר מרחב מנותק מחיי היומיום שלהן. צרכיו המיוחדים של הילד דורשים התמסרות שבהקשר של הקהילה החרדית מקבלת משמעות של מחוייבות ראשונה ומאפשרת למשפחות לארגן את הישרדותן בלא קשר לעולם עבודה. העוני העולה בהקשר זה מגדיל הן את ההזדקקות לתמיכה והן את תמיכת הקהילה בפועל. יחד עם זאת בכל הנוגע למערך השירותים החברתיים, אותו מארג של תמיכה קהילתית הופך לדימוי המחזק את ההנחה כי אין צורך בליווי פעיל של המשפחות ובהקשר זה מתבסס ניתוק בין הרשויות לבין המשפחות והדרך לסיוע מתארכת מאד.

משפחות בדואיות לילד עם צרכים מיוחדים

התמודדות עם ילדה עם צרכים מיוחדים עבור משפחות בדואיות החיות בעוני, מתנהלת בהקשרו של האיסור על נשים נשואות לצאת לעבודה הרחוקה גיאוגרפית מן הבית. האיסור גורף ומקשה גם על קשר עם מוסדות הקהילה כולל מסגרות הטיפול בהן האמהות לא יכולות לבקר ללא ליווי. לפיכך המרווינות מדווחות כי בני הזוג שלהן או אמהותיהם של בני הזוג, הם הפונים עבורן לרשויות. בנוסף, מסתבר מהראיונות כי הנשים שעבדו בטרם נישאו נסעו מרחקים ארוכים מאד לצורך עבודה. למשל לפתח תקווה. לאחר הולדת הילדים ובמיוחד לאחר הולדת הילד בעל הצרכים המיוחדים, אין אפשרות כלל לדמיין הענות להזדמנות תעסוקה מנותקות גיאוגרפית.

41) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

המשפחות הבדואיות הן משפחות גדולות וילד עם צרכים מיוחדים מייצר התמודדות שמתווספת על מערך הקשיים שעומד בפניה של המשפחה הגדולה בהקשר מסורתי המגביל ניידות:

כשילדתי את הבת שלי, הסבירו לי שיש בעיה. בגיל 3 ימים הילדה עברה ניתוח ברגליים שלה... של שמונה שעות... כאילו, הניתוח. מאז יש לה נכות. חוץ ממנה יש לי עוד ארבעה ילדים והקטן בן שנתיים. קשה לי לעבוד. עד שהתחתנתי עבדתי קשה, בכל דבר. אבל עכשיו אין לי אפשרות בגלל הילדים. אם היה לי גן ליד הבית, הייתי יכולה לנקות... הייתי יכולה לעשות ניקיון, משהו כאן, על יד הבית, אבל אני לא יכולה הרבה שעות ולא יכולה רחוק מהבית. יש כאן בשכונה שני גנים. אם היה אפשר הייתי רוצה לנקות אחד (23, פריפריה דרומית, 5 ילדים).

ניתן לראות בראיונות את אופייה האוסרני של הכבילה המשולשת הנוצרת כשהאיסור על ניידות נשים המוטל על ידי גברים מתלכד עם משפחה גדולה וילד עם צרכים מיוחדים. האפשרות לדמיין תעסוקה בתנאים של התלכדות כזו תלויה בשירותים הציבוריים המתקיימים בקהילה, אך הדרך לתוכם חסומה.

42) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

בהקשרו של מערך השירותים המוצע לבני החברה הבדואית, מסגרת ייחודית המכירה בצרכים המיוחדים, היא נדירה ויקרה במידה שלא ניתן לדמיין מתוך מציאות החיים בעוני:

יש לי בת, גיל 4 שנים, לא... לא מדברת, גם בגן... לפני שבוע עשינו לה ועדה, ועדה, לא רופאים, ככה, אמרו לנו שיש לה אוטיזם והמשפחה שלנו בסדר, הכל טוב. אני לא רוצה לעבוד. לא מחפשת עבודה. בגלל [הילדה], [הילדה] לא מבינה כלום, לא מבינה כביש, לא מבינה אש, לא מבינה כלום, () ככה שמי יעזור לה ולהסתכל עליה כן? אין זמן לעבודה ולילדה. אם היה לי גן מיוחד בשבילה, הייתי שמה אותה והולכת, אבל זה עולה הרבה כסף ויש לי עוד ילד (22, פריפריה דרומית, 2).

אם מתקיימת זכאות להשתתפות במסגרת המיוחדת המתאימה לילדה, בהקשר של החברה הבדואית, זכאות זו אינה מתגבשת לכדי סיוע בפועל. יחד עם זאת, גם אם מגיע בשלב מאוחר יחסית, האבחון הופך למשאב שעשוי לקדם סיוע ספציפי ולאפשר לאם לראות עצמה כמתמודדת עם מחויבויות האמהות המורכבות שלה, באמצעות מסגרת מתאימה.

43) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

מערך התמיכות וצורות הסיוע המגולם בקצבאות הוא מורכב ומשתנה תדיר. משפחות הצרכים המיוחדים בהקשר של החברה הבדואית מדווחות על קושי במעקב אחר השינויים ובהקדשת המשאבים הנדרשים לצורך הברור והמשא ומתן על הזכאות או שלילתה:

תמיד קיבלתי קצבת ילד נכה עבור הבת שלי. קצבת ילדים וקצבת ילד נכה. חוץ מאלו קיבלתי גם קצבה לבגדים עד לפני שמונה חודשים. פתאום לא נכנס לי יותר הקצבה לבגדים. מאז אני לא מקבלת את זה. לא מבינה למה (23), פריפריה דרומית, 5 ילדים).

בעוד ניתן היה לצפות לתגובה מהירה לשינוי בהקשר תרבותי-חברתי אחר באופן שיבהיר את סיבת הפסקת הסיוע, האפשרות לברר את הפסקתו נתפסת כמורכבת מדי. כשהמרוויחות מתמודדות עם קשיי ביטוי עצמי, ניכר היה שאותם קשיים עצמם הופכים לחסם משמעותי בדרך לגיוס תמיכת הרשויות.

44) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

הראיונות משקפים מסירות גבוהה להתמודדות עם צרכי הילדים המיוחדים ובמצבים מסויימים אף הצלחה בקבלת סיוע משמעותי:

את הכל אני עושה את זה לבד, רק בעניין של הרכב שקיבלתי עבור הבן שלי, זקוק למישהו שיעזור לי, חבר שלי, הוא נכה על כיסא גלגלים והדריך אותי מה אני צריך לעשות עם ביטוח לאומי (36, פריפריה דרומית, 4 ילדים).

לצד הסיוע המשמעותי, עדיין ניכר כי ללא הון חברתי ורשת חברתית מסייעת, הזקוקים לעזרה אינם מצליחים להשיג את הידע הדרוש להם לצורך מיצוי זכויותיהם מול הביטוח הלאומי. **לסיכום**, המשפחות בחברה הבדואית המתמודדות עם צרכים מיוחדים של ילדים משקפות את הקשיים בהתמודדות עם הצרכים המיוחדים בהקשרן של משפחות גדולות אך ללא מערך ארגוני מסייע. כלומר, בעוד שעבור משפחות בקהילות אחרות, העדר סיוע של הרשויות מתקזז עם סיוע של ארגונים שונים בקהילה, עבור המשפחות הבדואיות לא קיים מערך ארגוני פנים קהילתי כזה והן נותרות לבדן עם הקשיים. יתר על כן, העדר ליווי ספציפי למשפחות באופן שיאפשר מיפוי ואיתור צרכים ומצבים ייחודיים, מותיר משפחות מחוץ למעגלי הסיוע הדרושים להן בשל אי ידע והעדר מיומנות תקשורת.

משפחות דרוזיות לילד עם צרכים מיוחדים

מפרספקטיבה תרבותית, העובדה כי עיסוק מהווה קריטריון של ערך, מאפשר למבט החברתי הפוטנציאלי לבייש את מי שלא למדו ולא היתה להן הזדמנות לבסס מיומנות מקצועית מבוקשת.

העדר מיומנות תורם לתהליכי הדרה הלובשים שתי צורות בו זמנית: האחת היא ההדרה המופעלת על ידי שוק העבודה המסלק נשים ממיקומים המזוהים עם ערך ודוחק אותן לפינת עבודות הניקיון הנצלניות. השנייה היא ההדרה הפנימית המופעלת על-ידי זו הזקוקה להכנסה. היא חווה את עצמה כלא שייכת, כמי שלא יכולה להיחשף למבט החברתי המבייש ונותרת ללא מקור הכנסה שיהיה משמעותי בהיחלצות מעוני. מול הדרה דו-כיוונית זו, מתבררת שוב חשיבותה של ההכשרה המקצועית בפרוק תשלובות החסמים המקבעות עוני בקרב נשים (דגן ואביאני, 2011; דגן, 2016; Mazur, 2013).

45 חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

נשים דרוזיות מדווחות על מעסיקים נצלניים שאינם בוחלים בשום אמצעי להפר את זכויותיהן בשוק העבודה. הפרת הזכויות מקבלת משמעות מיוחדת בהקשר של העדר מודעות להיעדרויות סביב צרכיו המיוחדים של ילד. וכך, בהעדר כל הגנה חברתית עליהן כעובדות, ובמיוחד כאמהות עובדות, מעסיקים הופכים לעיתים קרובות התנהלות לא חוקית, להתנהגות נורמטיבית. כפי שכבר הראו מחקרים קודמים פרקטיקה זו מתרחשת בחסות המדינה (Nisim and Benjamin, 2008):

זה לא 20 אני יודעת. זה בעיה כן. פעם רציתי עבודה שהתאימה לי אבל הקבלן לא רצה אותי כי אני מבוגרת מדי, הוא לא אמר את זה במפורש אבל אמר לי משהו כמו זאת עבודה קשה וזה בבית חולים וצריך הרבה כוח. בקיצור הבנתי את המסר וחזרתי הביתה. (במקום עבודה אחר) הבן שלי האוטיסט היה חולה מאוד והייתי צריכה כמה פעמים לא לבוא לעבודה. למעסיק שלי לא היו מחליפות והיה מתעצבן עליי. וגם הוא היה מקבל עלינו מלא כסף ולוקח את הכל לכיס, לא רוצה לשלם לי מחלות ולא חופשים. היה מתייחס אליי גועל נפש וכל הזמן אומר לי "את והבן שלך", "את והבן שלך" שאנחנו הסיבה שהעבודה שלו נתקעת.... הקש ששבר את גב הגמל כמו שאומרים היה כשבני האוטיסט לא הגיב לטיפולים והתפרע והיה לו חום והתקשרו אליי מהמסגרת שבה הוא נמצא שאבוא לקחת אותו ואז הייתי צריכה להישאר איתו כמה ימים בבית, הקבלן שלי לא קיבל את זה והתעצבן עליי וסגר את הטלפון, כשרציתי לחזור הוא לא הסכים ואמר לי שאני כל הזמן מקלקלת לו את העבודה ונתן לי מעט מאוד כסף ולא התחשב במחלה שלקחתי. הוא גנב ממני את כל הכסף (50, פריפריה צפונית, 3 ילדים).

בדו"ח שהפיקה לפני מספר שנים עמותת כיאן נחשפה חולשתן החברתית של חד הוריות כמזינה טווח רחב של עבריינות מעסיקים מועסקות התלויות בהן בהקשרו של מבנה הזדמנויות צר במיוחד. גם בראיונות המחקר הנוכחי, הניצול החריף שההפקרה של נשים אלו מאפשר, מתברר כחסם מרכזי המעכב איתור מקומות עבודה וכשאלו מאותרים, כחסם המעכב את הפיכתם של

אלו למקורות הכנסה מכבדת שיגנו על משפחות ממחסור. בהעדר הגנה חברתית, עולה דינמיקת תשלובת החסמים ומהותה מתבארת כהזנה הדדית בין משברים - בהעדר מענה לצרכיו של הילד האוטוסיט ברמת המדיניות, נוצרים משברי טיפול במובנם כמצבי חרום שבהם על אמהות להישאר לצד ילדיהן. בדרך זו נוצר משבר גם בתחומים בהם נראה היה שיפור. משבר הבריאות של הילד בעל הצרכים המיוחדים המתרחש בהקשרו של העדר מודעות והעדר מחויבות לתמיכה באם, מזין את התעמרות המעסיק המזינה בתורה, את אי האפשרות להמשיך ולהחזיק במשרה. התערבות בכל שלב היתה מונעת את ההחמרה במצוקה ובעוני הנוצרת כתוצאה מההזנה ההדדית בין משברים.

46 משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

לא נמצאו הורים שהצליחו לגייס משאבים ולאתר עבודה יציבה.

47 חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

תהליך התבססות הידע לגבי הליכי קבלת סיוע הוא תנאי הכרחי בהתגבשות הסיוע אך בחייהן של משפחות דרוזיות עם ילדים בצרכים מיוחדים, הוא איננו תנאי מספיק. מן הראיונות עולה תחושה של אי הענות למרות פניות חוזרות. המערך הבירוקרטי הנדרש כאשר כל צורת סיוע היא הליך בפני עצמו, אינו המערך הבירוקרטי הקיים:

אסביר לך יותר, בואי נגיד שאת מבקשת מהם היום שיעזרו לך בארון, הרווחה ממלא תופס בכל הפרטים, אבל האחראי על הדברים האלו הוא דוחה את הדברים יותר מידי, למשל אני בקשתי מהם ארון לפני 5-6 חודשים ויותר ועד עכשיו לא קיבלתי תשובה על זה. הייתי חוזרת אליהם פעם ופעמים וכאשר לא הייתי מוצאת תשובה הייתי מתייאשת ויושבת בבית (46, פריפריה צפונית, 3 ילדים).

מערך הקשיים סביב ההתמודדות עם ילד עם צרכים מיוחדים הוא מורכב ביותר ותחושה של ייאוש עולה מתוך הראיונות לא פעם. יחד עם זאת, העדר מענה לצורך מעביר מסר קשה במיוחד על הניתוק וחוסר המחויבות ביחס לפניות. בהעדר תמיכה הייאוש מתגבר. בדרך זו נחשף החסם המרכזי למיצוי זכויות: העדר ליווי ספציפי למשפחות שיאפשר ייצוג לפניותיהם ביחס לצרכים לגביהם כבר התגבשה מדיניות של הכרה בצורך.

48 משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

בהקשר של החברה הדרוזית, ארגוני חברה אזרחית לתמיכה במשפחות ילדים עם צרכים מיוחדים, הם נדירים ולא מספקים למשפחות את מערך הסיוע הנדרש להן למיצוי זכויותיהן:

אם נסתכל על מה שהדת שלנו אומרת, הדת הדרוזית אסרה על האישה לעבוד מחוץ לבית, תפקידה לגדל ילדים ולדאוג לבית, אני אישית לא מתאימה לי את התפיסה הזאת, בהיותי אימא לשני בנים בעלי מום החלטתי להילחם ולהקים עמותה שהיא עמותה ללא רווח כמובן, הקמתי את העמותה בשביל להשיג יעד, והוא שהחברה שלנו ובמיוחד החברה הדרוזית, צריכה לדעת עוד על קבוצת בעלי מום ולתמוך בהם יותר ופשוט לראות אותם בני אדם עם הצרכים שלהם... "הבנים שלי נוסעים לעבודה שלהם בהסעה, ואני מכירה את המצב שלהם, הם היו צריכים שמלווה יהיה צמוד להם בהסעה, פניתי ללשכה וביקשתי שישימו מישהו שיהיה מלווה צמוד בהסעה, לא היה לי שום מענה, עד שקרה מקרה עם אחד הילדים ונפל בהסעה פניתי למשטרה והתלוננתי ובסוף קיבלו מלווה בהסעה (52), פריפריה צפונית, 2 ילדים).

פניותיהן של המשפחות הדרוזיות המתמודדות עם ילדים בצרכים מיוחדים, נותרות ללא מענה עד לעלייה בסדר הגודל של הפנייה ותיקופה המוסדי. לקבלת מענה הנוגע לסוגייה במיצוי זכויות, נזקקות המשפחות הדרוזיות להתערבות של גורם נוסף. גורם נוסף כזה הכרחי גם ביחס לקצבאות:

אני מקבלת רק קצבת ילדים. והקצבה שאנחנו עומדים לקבל אותה למען בני, היועצת בבית הספר סיפרה לי שמגיע לנו ולמה לא (35), פריפריה צפונית, 5 ילדים).

המשוקעות המוסדית נחלקת למימד של מידע ולמימד של תיקוף הפנייה. שניהם קריטיים בדרך למימוש הסיוע אך המעניין הוא האיחור המשמעותי בהנגשה. כלומר, בהעדר גורמים מסייעים אחרים הן בהעברת המידע על זכאות והן בתיקוף הפנייה והבלטתה עד ליצירת מענה, הוא באיחור המשמעותי הנוצר במועד בו מתחיל הסיוע תוך אי הכרה בתקופה שבה טרם זכתה הזכאות להכרה.

לסיכום, המשפחות הדרוזיות המתמודדות עם ילדים בצרכים מיוחדים, חשופות למעסיקים המסרבים להכיר במחויבויות המיוחדות שמצבן מייצר. בנוסף אינן מצליחות לקבל את הסיוע הדרוש להן, אלא בעזרתם של גורמים נוספים. הפריזמה של ילדים עם צרכים מיוחדים, מאפשרת לזהות את פגיעותה של קהילת הדרוזים ואת מעמדה האזרחי המעורער.

משפחות מוסלמיות לילד עם צרכים מיוחדים

השירותים החברתיים המטפלים במשפחות מוסלמיות מתמודדים מול שכבות של מחסור הנוגעות להזנחה בעבר, מענים חלקיים בהווה, ובמיוחד עולם תעסוקתי הלוקה בחסר בכל הנוגע

למעסיקים מיטיבים המוכנים להכיר באנושיותה של העובדת ובמחויבויות הטיפול שלה. לאלו מצטרפת תמונה של ארגונים חברתיים המעורבים באופן מוגבל בלבד בתמיכה באוכלוסייה הנזקקת למענים. בדרך זו, לשירותים החברתיים בתחומי החינוך והרווחה קשה לסייע למשפחות בעלות הצרכים המיוחדים והארגונים המייצגים את האוכלוסייה נעדרים ואינם מציעים את עזרתם בחיזוק התרגום של זכאות לסיוע בפועל.

49) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

במקרים מסויימים, הילדים עם הצרכים המיוחדים מצטרפים למשפחות עם יותר מארבעה ילדים ומשפחות בתהליכי שיקום מהתמכרויות שונות. במקרים אלו, היסטוריית ההתמכרות הופכת לחסם מרכזי גם משום שתהליכי השיקום מעוכבים על ידי מחויבויות הטיפול המורכבות: יש לי ילדים חולים ובעייתיים וגם קטנים מאוד ואין לי איך לשמור עליהם בנוסף לבעיות הבריאותיות שלי אני מכורה נקייה ולמרות זאת הניקיון עדיין קשה לי ולא בכל מקום אני יכולה לעבוד, בנוסף ההתמכרות היא גורם מעכב כי מי ירצה להעסיק מכורה נקייה בגיל שלי עם שישה ילדים?! (38, פריפריה צפונית, 6 ילדים).

כשגם לאחר הגמילה, סטיגמת ההתמכרות ממשיכה לארגן את ההשתתפות בחיים החברתיים, מנגנוני ההדרה המוסדיים והבין-אישיים כאחד ממשיכים לארגן את תמונת חיי היומיום. לפיכך, מול מערך קשיים מורכב אליו מתווספים הצרכים המיוחדים של הילדים, הצורך במעסיקים מיטיבים ובליווי למשפחה המכיר את סבך התמודדויותיה, עולה בעוצמה. נראה כי עצם העדרו של מרחב תעסוקתי משקם, מגונן ומטפח בקהילה מהווה חסם שיתווה אלטרנטיבה וייתקף את האפשרות להתארגנות פחות כובלת. זאת במיוחד בשל אינספור הסידורים הצפויים לגרור בעקבותיהם היעדרויות רבות ואיחורים:

הבת הקטנה שלי בעלת מוגבלות נקבעה לה דרגת נכות 100% מטעם הביטוח הלאומי כי היא נולדה חרשת היא הולכת עם מכשירי שמיעה, במסגרת הרווחה שילבו אותה במשפחתון רק אני והמטפלת שלה יודעות לטפל במכשיר השמיעה (מתי אין סוללות וצריך להחליף איך להתמודד עם הצרכים שלה ולהבין אותה); אני לא יכולה להשאיר אותה עם מישהו שלא הוכשר או יודע איך לטפל בה כראוי. בנוסף לטיפולים הקבועים שלה אצל רופאים, בדיקות, טכנאים למכשיר השמיעה שלה וביקורים בהתפתחות הילד... שמגבילים אותי עוד יותר (33, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

כשהצרכים המיוחדים מתרגמים להפעלה של מכשירים טכנולוגיים ייחודיים, עולה הצורך בשירותים חברתיים שבהם פעיל צוות מיומן ומנוסה שכבר התנסה בהפעלת המכשירים

הרלוונטיים. רק מסגרת שיש בה צוות מנוסה כזה יכולה להוות מענה באופן שיאפשר לאם להמשיך להתפתח כעובדת. לכלל המועסקים דרוש מעסיק מיטיב המכיר בטיפול כמחוייבות שיש לאפשר הענות כלפיה, אך ביחס לילדים עם צרכים מיוחדים, העדרו של מעסיק כזה מהווה חסם ברור.

משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד (50)

כשיש לי חבר שהוא עובד במפעל אני הולך אליו, שיש לי חבר שעובד אני הולך אליו והוא מדריך אותי ונותן לי את הכתובת ואני הולך ושואל ומחפש... ברוך השם אני מוכר בעכו כאשר אומרים [שם פרטי] יש לו ידיים מזהב (32, פריפריה צפונית, 2 ילדים).

בהעדר משרה מסודרת, המשאב המרכזי בביסוס נתיב לפרנסה יציבה הוא המוניטין המקצועי הוא משאב עיקרי בביסוס הכנסה. יחד עם זאת, הפעלת ההון החברתי נכשלת בשל הדמיון בין אי היציבות הכלכלית של גבר אחד לבין אי היציבות הכלכלית של גבר אחר. דמיון זה עולה כאשר ההון החברתי מתנסח לא כאיכות יציבה אלא כמצב זמני "כשיש לי חבר שהוא עובד במפעל" – משקף הון חברתי לא יציב. מימד זה חשוב במיוחד לדיון המתמשך במשמעותו של הון חברתי עבור אוכלוסיות מוחלשות מקהילות מתווייגות (Warr, 2005).

חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה (51)

שני סוגי חסמים עולים מדברי המשפחות המוסלמיות: חסמים קהילתיים וחסמים בירוקרטיים. החסמים הקהילתיים נוגעים לדרישות הקהילה למחוייבות משפחתית גבוהה הנשענת על תפיסה שלילית של הפתרונות החוץ-ביתיים:

למרות שאני יודעת שמסגרת טיפולית לבן שלי קיימת ואני יכולה להיעזר בה אבל אנחנו לא נעזרנו בהם כי יגידו (המשפחה המורחבת והשכנים) "זרקו את הבן שלהם בפנימייה" זה מה שבעלי אמר והוא צודק (40, פריפריה צפונית, 5 ילדים).

המשפחות המוסלמיות מתמודדות עם סוגיית הצרכים המיוחדים של הילדים בהקשר חברתי פיקוחי מחמיר התובע מהמשפחה, בפועל מהאם, להציב את המחוייבות המשפחתית בראש סדר העדיפויות ולהתמסר לטיפול בילד בעל הצרכים המיוחדים מבלי להישען על פתרונות חוץ ביתיים. ההבנה כי יש צורך במסגרות בעלות ידע ספציפי למצב הספציפי בו נתון הילד, מתמהמהת לחלחל את השיח הקהילתי והעדרה הופך לחסם. גם אם הקהילה מהווה חסם בדרך לתמיכה בשירות חוץ ביתי, חסם לא פחות דרמטי הוא זה הנוגע לטיפול הבירוקרטי בפניות:

פנינו הרבה לרווחה כדי לקבל מהם עזרה ודברים, תמיד הם מבטיחים לנו חודש הבא ושבוע הבא ובסוף החודש, כשנגמרת השנה אומרים בשנה החדשה המצב יהיה טוב יותר, וכך אנחנו 4,5 שנים אותו דבר. כאשר אשתי הייתה בהריון בבן שלי, היא נשארה שישה חודשים בבית חולים בשמירת הריון, בששת החודשים האלו גם פניתי לרווחה לעזרה וגם אותו דבר, הם מבטיחים אבל אין מענה (32), פריפריה צפונית, 2 ילדים).

כאמור, המשפחות המוסלמיות אינן יכולות לחוות את נתיב הפנייה לרשויות כאפקטיבי בשל התעלמות חוזרת ומיעוט תגובה. למעשה ההתעלמות עלולה להימשך גם מספר שנים. התחושה העולה מן הראיונות היא כי המשא ומתן עם אלו היושבים בחזית הארגונים הוא חיובי ואלו אף מבטיחים להשיב תשובה ולעזור אך מרגע שהפנייה הופכת להליך בירוקרטי המתנהל שלא בנוכחות הפונים, מעמדם של הפונים כ'אחרים' מנתב את הפנייה לתחתית ערימת הפניות המטופלות והיא נותרת לא מטופלת.

52) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

פעילות ציבורית עולה רק באופן נדיר בראיונות עם משפחות המתמודדות עם עוני. למעלה הזכרנו את האם הדרוזית שמכוונת את עצמה להקמת עמותה למשפחות הדומות לה. בחומרים של המשפחות המוסלמיות, הפעילות הציבורית לובשת צורה של פעולה מודעת להצבר הון חברתי. הקשרים הנוצרים באמצעות הפעילות נתפסים כקשרים שיאפשרו נראות ותיקוף לפניות המשפחה בנושאים השונים:

אני פונה לעירייה ואני מוכרת שמה כי אני פעילה במרכז המשפחה ששייך לרווחה ואני ידועה שמה בפעילות ההתנדבות שלי. למשל כאשר נשב בוועדת השמה שיש בה נציגים מהעירייה והרווחה כאשר אני שומעת הצעות אני שואלת ומבררת. למשל אני לא חשבתי על לימודים לפני כי לא היה לי כסף אז חברות יהודיות אחרות הציעו לי מלגת שכונות ואז הלכתי ובררתי והסתדרתי... למשל כיסא גלגלים השגנו דרך משרד הבריאות, אבל אם היינו צריכים משהו כמו עכשיו טיפול שיניים אז אני פונה אליהם ואל העירייה ובמידה ואין תקציב אני פונה למרכז המשפחה והם מפנים לגורמי מימון. כמובן דורשים מסמכים על מקורות ההכנסה שלי ושל בעלי (45), פריפריה צפונית, 5 ילדים).

מעורבות ארוכת שנים במוסדות הקהילה, מחזקים את קולה של פונה ואת האפשרות שלה למקסם את התמיכה בה הן מבחינת הקצאת משאבים בנוגע להתפתחות אישית והן ביחס לצורכי הילדים. מבחני הצורך, מבחני ההכנסה חוזרים שוב ושוב עבור כל בקשה ובקשה מה שכמובן מאריך מאד את משך הזמן בין פנייה לבין התממשות הסיוע.

לסיכום, מתוך ראיונות עם אזרחים מוסלמים, בעלי משפחות עם צרכים מיוחדים, עולה תמונה של התמודדות מתמדת עם הזנחה מתמשכת של הרשויות ומיעוט מענה מצידן גם כאשר ברמה הפורמלית, הזכאות מתקיימת. בתגובה, ניתן לראות את ניסיונותיהן של אמהות לחזק נראות ונוכחות באמצעות השתתפות בפורומים שונים כנתיב יחיד לחיזוק האפשרות לגייס סיוע.

משפחות עם ארבעה ילדים או יותר

מצוקה כלכלית בחברה הישראלית נקשרת בתודעה עם משפחות גדולות ויש הסבורים כי הרפורמה בקצבאות הילדים תכליתה להפחית את התמריץ למשפחות גדולות שיתכן שקצבאות העבר גילמו. יחד עם זאת כאשר המשפחה גדולה, הוצאותיהם של כל אחד מהילדים נחלקות להוצאות צפויות והוצאות לא צפויות, ההוצאות על אחזקת הבית נחלקות לצפויות ולא צפויות ואף הוצאותיהם של בני הזוג נחלקים בדרך זו. משמעות הדברים היא אי וודאות מתמדת ביחס לרמת ההוצאות בפועל של המשפחה גדולה. עם התבססות הפער בין הכנסות להוצאות, מרכיב מצוקתי זה הופך למרכזי לצד מצוקת הדיור. עם החשיפה המתמדת למחסור ולרגשות הקשים שהעוני מייצר, המרוויינים מעלים התנסויות קשות של ויתור על צרכים בסיסיים ומאבק הישרדות מתמשך.

משפחות וותיקות עם ארבעה ילדים או יותר

במחקרנו רואיינו משפחות וותיקות גדולות רק בפריפריה המאופיינת במבני הזדמנויות צרים במיוחד לנשים וגברים שלא צברו הכשרות מקצועיות או תעודות רלוונטיות. בראיונותיהם מתארים בני משפחות אלו התנסויות הקושרות את ההורים להתנסויות בשוק העבודה הפוגעני שמולו קשה ביותר לקיים תעסוקה יציבה, ואשר לעיתים קרובות משרה משמעותה חשיפה לתהליך למידה בו מתבררים האופנים בהם יש להימנע ממעסיקים נצלניים במיוחד.

53) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

הזדמנויות לצבור הכשרה מקצועית ולהתמחות בתחום תעסוקתי שיש בו שכר הוגן ומוגן יחסית חסרות בסיפורי חייהם של המרוויינים בקטגוריה זו:

ש: במה אתה עובד?

ת: מאפייה

ש: באיזה סוג עבודה היית רוצה להשתלב?

ת: טכנולוגיה של לוגיסטיקה, לדעת איך.. נכון היום יש הרבה דברים טכנולוגיה, דברים כאלה.

ש: יש לך הכשרה מקצועית?
ת: לא
ש: למדת משהו מסוים?
ת: אני למדתי כמה דברים אבל אף פעם לא הוצאתי תעודה או משהו כזה, זה נעצר
ש: איפה זה נעצר?
ת: איפה זה נעצר? לא יודע לא ממשיך, הייתי צריך לעבוד ולפרנס היה לי תמיד התנגשויות, גם ללמוד וגם לפרנס
ש: כשאתה מסתכל במודעות דרושים, אז מה יגרום לך לפנות למקום העבודה?
ת: דבר ראשון שזה מקום עבודה שהוא בסיס יציב, לא איזה משהו קטן שהוא ינסה לנצל את העובדים, כמו חברה, חברה ושיש שכר טוב, ותנאים טובים
ש: מה יגרום לך לוותר מראש ולהגיד לא אני לא אלך למקום הזה?
ת: אם אני רואה שלמשל, שומע בטלפון אדם שהוא מבקש כביכול עבודה זה והוא משלם לך מינימום או לא תנאים לפי שעות לא שעות, אפשר גם לפעמים לשמוע על בנאדם תבוא זה.. אתה יודע שהוא לא אמין זה, באיזהו שלב יעלם מהאופק. מראש מסמן אותו (35, פריפריה דרומית, 6 ילדים).

החסמים העולים לאיתור משרה איכותית עולים ככרוכים במהלך הביוגרפי של התפתחותו של "המפרנס הטוב" במשפחה הגדולה. תבנית התפתחותה של זהות גברית זו קושרת ערך עצמי לאפשרות לפרנס בת זוג בכבוד ולפיכך גם מתן עדיפות להכנסה מיידית על פני שיקולים בטווח הארוך שיאפשרו לימודים. לאורך שנים, נצבר התסכול במהלך חיים זה כפועל יוצא של ההתחככות המתמדת במשרות פיזיות קשות מדי עם משרות באיכות ירודה מדי. נוכח חסמים אלו המחסור הוא איפיון כמעט הכרחי של חיי היומיום.

54) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

בהקשר של מצוקה ומחסור מתמשכים, עולם התעסוקה הפוגענית הופך להיות בעצמו משאב רב ערך כשחברות כוח האדם עצמן, הן המשאב המאפשר לעובדים לשמר יציבות יחסית בחיי העבודה שלהם ולשמר למינימום את תקופות המעבר בין עבודות:

ת: אמ... אני נשוי שלוש שנים ושתיים שנה, שישה ילדים, בעיקרון אין לי מקצוע בחיים עבדתי כל הזמן בעבודות מזדמנות פנסיה לא דאגתי לעצמי והמשכורת שאני מקבל עכשיו בתור שומר מאוד קטנה.
ש: ואתה עובד באזור שאתה גר בו?
ת: באזור שאני גר בו... כשמפטרים אותי אני הולך גם לעוד מקומות
ש: איזה עוד אפשרויות תעסוקה יש לך כאן? חוץ מלהיות שומר?
ת: בנקיון לפעמים, או עוזר ל... הובלות, בעיקרו אין הרבה תעסוקה, בשבילי, חסר מקצוע... ו.. כן, כמובן איך לאפשר לפרנס, לפרנס משפחה של שמונה נפשות זה מאוד מאוד קשה...
ש: בדרך כלל מרגישים את הסוף בעבודות מזדמנות או ש.. זה נותח בהפתעה?
ת: זה נותח, אתה לא מרגיש את זה. או שיש קיצוצים או שהמפעל נסגר או שמביאים... מביאים מערכות אלקטרוניות, מערכות שמחליפים את ה... השומר. אז... ואז... אומרים לך הביתה...
ש: ואז אתה נכנס לתקופה של בין עבודות?
ת: לפעמים מוצאים מיד, יום יומיים, ולפעמים... עד ש... תמיד בעבודות כאלה באיזה מקום חסר מישהו שהוא לא מקצועי ו... ובדרך כלל זה הולך דרך

חברות כח אדם, שם יש מאגרים של דורשי עובדים (52, פריפריה דרומית, 6 ילדים).

קשיי הפרנסה נוכח שמונה נפשות מייצרים העדפה לכל תעסוקה על פני אי עבודה באופן שמשעתק שוב ושוב את הקשר עם מקומות עבודה פוגעניים שמשחררים עצמם מתשלום התנאים המגיעים לעובד ובמיוחד מתשלום קרן הפנסיה. לאחר חיים שלמים שזוהי ההתנסות העיקרית בהם, נעלמת הציפייה לשפר את איכות המשרה והמכוונות שמתגבשת היא זו שנכנעת לאיכות הירודה של המשרות. מובן שנוכח איכותן הירודה של המשרות, העוני, המחסור, והפער בין הוצאות להכנסות, נשמרים כחוויה קבועה.

55) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

בהיותם נזקקים לתמיכתה של הביטוח הלאומי ושל הלשכה לשירותים חברתיים לאורך שנים, חלק מהמרואינים פיתחו כלפי המערכת בכללותה תחושת עוינות וודאות ביחס לאי הנכונות לעזור:

ת: הנה, הפניה, דבר עם בחורה והיא תחליט אם לתת לך את הכסף. והיא אומרת לך תביא לי את המסמך הזה, תביא לי תלושי שכר, תביא לי עובר ושב, תביא לי זה זה זה. אבל היא אצלנו שמה ברמלה אי אפשר לדבר איתה. אתה מבין אני...

ש: אין עם מי לדבר?
ת: לא היא לא רוצה שתתנת... לא בכלל אתה לא יכול לדבר איתה בכלל. זהו תמות, אין, אתה לא יכול לדבר איתה רק מה. אתה יודע מה אני עושה? בטלפון אני מתקשר, שם, בטלפון, אנשים ישרים אבל שמה בסניף שקרנים

ש: זה שתי מחלקות נפרדות הטלפון והסניף?
ת: כן, הטלפון זה אנשים ישרים הטלפון זה לא הם, זה לא ביטוח לאומי זה כאילו ביטוח לאומי אבל הם ישרים. אתה מבין מה אני אומר? אין להם אינטרס. אבל שמה יש להם אינטרס לשמור את הכסף.

ש: וכשאתה אומר ש...
ת: עכשיו מה איך דפקתי אותם? לפני חצי שנה באתי למבקר המדינה דיברה שם עורכת דין נתנה להם בראש. והם באמת סידרו את זה שיהיה אפשר לדבר עם הבחורה.
ש: עם הפקידה?

ת: כן. פונה לאשתי: נכון פעם שעברה לא היו לך בעיות עם ההבטחת הכנסה, לא שאלו אותך יותר מידי לא עשו לך בעיות? שהלכת פעם שעברה לדבר עם [שם של פקיד], אז לא שאלו אותך למה באת מה את צריכה.

אשתי משיבה: כן, לא שאלו אותי
ש: לא שאלו. כי אני דפקתי אותם. אני דיברתי עם מבקר המדינה. אם לא הייתי מדבר עם מבקר המדינה לא איכפת להם תמות. לא רוצים. אתה לא יכול לדבר עם הזה, אתה מבין איזה אכזריים? זה בני אדם אלה? זה יהודים אלה? זה בני אדם? אתה אומר להם אין לי כסף החודש אין לי הכנסה אני צריך לחם, לא! אתה לא יכול לדבר אתה! לא יודע עם מי לדבר. אתה מבין? שמה בסניף הם שקרנים. אז אני מפה לשם איכשהו מארגן את זה מסביב ושולח להם את זה בדואר. בדואר הם לא יכולים לשלוט על זה. הם חייבים לקבל. אתה מבין? לדואר יותר קשה להם. אבל מה, גם שם בדואר,

אני נגיד, אני שולח. הם אומרים לי: עוד פעם תשלח. אבל שלחתי לך את זה. אני יודע ששלחתי לך את זה. עוד עוד פעם תשלח לי. היא לא רוצה, עוד פעם תשלח לי. אני יכול להביא לך מסמכים (46, פריפריה דרומית, 4 ילדים).

החסם המרכזי העולה מן הדברים הוא הקושי הכפול לפתוח בהליך הבירוקרטי הנוגע למבחני ההכנסה. מן הצד האחד הפונה מתקשה להגיע לפקידה ולפתוח את ההליך יחד איתה ומן הצד האחר, הניסיונות לפתוח בהליך דרך הדואר נתקלים בשיבושי מסירת דבר הדואר. קושי כפול זה החוסם את פתיחת ההליך הבירוקרטי, מותיר את המשפחה הגדולה ללא כל סיוע לאורך ימים רבים ומתרגם גם לרעב. מן הראיונות עולה כי ברשויות מסויימות אין תחושה של חרומיות בהיענות לפניית המשפחות החיות במחסור. אין חרומיות במובנה כהעדר הבנה למשמעותו של הרעב בבית במובן של רעה חולה שיש להתגייס במהירות ולמנוע. הפונים חשים שהרעב איתו הם מתמודדים, אינו זוכה להתייחסות הנאותה.

משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה (56)

לא נמצאו דיווחים על הפעלת משאבים בפניה לרשויות. המשפחות הוותיקות הגדולות לא היו מחוברות לארגונים קהילתיים שבאפשרותם לעזור, לא ששו לשתף חברים ובני משפחה במצוקה באופן שיגייס הון חברתי למהלך הפנייה והקפידו על פנייה בכוחות עצמם באופן שהותיר אותם חדשות לבקרים ללא משאבים שיתקפו את פנייתם.

לסיכום, נטל הפרנסה של משפחות גדולות וותיקות נופל על הורים המתמודדים עם חסמים משמעותיים בשוק העבודה ומנתבים אותם למחזות הפוגעניים בתוכו. מדובר במשפחות מנותקות מקשר עם ארגוני תמיכה, שאינן מתארות הון חברתי תומך, שאינן מנסות לגייס את עזרת האחרים סביבם ומאמינות שיכולות להתמודד בכוחות עצמם. בפניותיהן לרשויות הן בקיאות יחסית בנוהלים אך המאבק המתמיד מול מבחני הכנסה חוזרים, ממלא אותן בתחושות קשות. המרכיב הקשה ביותר העולה מן הראיונות הוא אי ההתייחסות של הרשויות למיעוט התגמולים ששוק העבודה הפוגעני מאפשר לחלץ והפער המתמיד בין רמת ההכנסות הנגישה לבין רמת ההוצאות בפועל הגדלה עוד יותר כשאחד ההורים חולה.

משפחות מהגרות מאתיופיה עם ארבעה ילדים או יותר

המהגרות יוצאות אתיופיה שהן אמהות למשפחות גדולות הן בקבוצת גיל מבוגרת יותר וכולן מעל 55. המאפיין המרכזי שלהן הוא העדר מיומנויות הזכות להכרה ובשל כך מבנה ההזדמנויות שלהן צר ומסליל אותן לניקיון ועבודות בלתי מקצועיות אחרות. המחסור בחיי היומיום שלהן בוטה ומגיע לכלל מצבים קיצוניים בשל מצבי קונפליקט עם בני הזוג שלהן ועם ילדיהן

המתמודדים גם הם עם קשיים שונים. בהקשר אחר, מחקרים מדווחים כי נשים בנות גילן כבר קוטעות את השתתפות בשוק העבודה לרוב בשל כאבי גוף הנוצרים בעבודות הפיזיות (Flippen and Tienda, 2000). המצוקה אינה מאפשרת למהגרות מאתיופיה להפסיק לעבוד והן ממשיכות להיאבק על זכותן לפרנס כנגד כל הסיכויים.

(57) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

רק לעיתים רחוקות שיקף חומר הראיונות מתחים אתנו-לאומיים מאיזשהו סוג ובדרך כלל נדונה המצוקה הכלכלית והקשיים שהיא מסבה במנותק מגזענות או הפלייה. דווקא העובדות יוצאות אתיופיה המבוגרות, בעלות המשפחות הגדולות, יכלו להיפתח ולאזכר מציאות קשה זו:

יש עובדים שמאוד מעצבנים אותי בעבודה כי לכל אחד יש מחלקה עם צוות עובדים, ולא תמיד בצוות עובדים את מסתדרת. יש לנו אחראית שעושה אפליה בין עובדים, ואני לא אוהבת את זה... למשל בפסח כל העובדים קיבלו 200 ₪ ורק אני 60 ₪ ... הרבה עוזבים ובאים חדשים תמיד צריך להתרגל לעובדים חדשים, העבודה בסדר אני מרוצה אני סובלת מכאבי גב הרבה שנים ולכן שאני עובדת אני מרגישה את הכאבים גם כאבי שרירים, אני סובלת מכאבים המון, אני משתמשים במשכך כאבים, ולפני השניה אני מורחת משחה, לדוגמא בגלל כאבים לפני חודשים אני הזיתי כיסא בעבודה כדי לנקות, ולא היה לי משקל אז נפלת, והיה לי חופשת מחלה חודש (58, פריפריה דרומית, 9 ילדים).

הכאב המתמשך ואף הסכנות הבריאותיות הכרוכים בעבודת הניקיון הם רק חלק מהעומס שהיא מייצרת. מערך מתחים בין-אישיים הופך למרכיב הבעייתי בשימור משרה ולו גם פוגענית. המימד הקשה ביותר והמכביד ביותר על שימור מקום העבודה הוא האפליה. האפליה במקום העבודה מהווה חסם מרכזי לשימור מקומות עבודה לאחר שאותרו. בכך מתרחבת תמונת החסמים שעלו במחקר שבדרך כלל היו חסמים ברמת עצם ההיענות למשרה.

(58) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

גם המהגרות מאתיופיה נשענות על הון חברתי באיתור מקומות עבודה המחלצים אותן ממסלול הניקיון הדכאני והנצלני. אך מעניין לראות כיצד הנתונים מתקפים את האבחנה בין קשרים אופקיים לקשרים הירארכיים:

ת: באולמי [שם האולם] במטבח מכינה סלטים, ניקיון, עובדת כללית, 14 שנה
ש: איך מצאת את העבודה?

ת: דרך חברות, חברה שלי הייתה עובדת שם ושאלתי אותה אם צריכים עובדים היא בדקה לי ונכנסתי לעבוד שם עד היום אנחנו עובדות ביחד (63, פריפריה דרומית, 5 ילדים).

בעוד בגישת ההון החברתי ההירארכי מייצר ההזדמנויות הקשר המייצר הזדמנות הוא קשר חלש שיש בו רק אינטראקציה הנוגעת להעברת המידע ביחס להזדמנות, בהקשר של עוני ההון החברתי הרלוונטי הוא אופקי והוא ייצרן של הזדמנות להעסקה יציבה ומשותפת. כלומר הון חברתי אופקי אפקטיבי כמשאב פעמיים: פעם ביצירת ההזדמנות ופעם ביצירת העבודה יחד באופן המחזק את היכולת לשמר את המשרה.

59) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

גישת הבירוקרטיה הייצוגית (Krislov, 2012) טוענת שהסדר הדמוקרטי המאפשר השתתפות שוויונית מתקיים רק כל עוד נותני השירותים יכולים לתקשר עם הפונים לשירותים בשפה המובנת להם, מתוך אמפתיה והזדהות עם נקודת מבטם. לעיתים הטענה מתרחבת לכדי דרישה לזהות בין השייכות המגדרית/האתנית/גזעית/דתית של נותן השרות ואוכלוסיית הפונים (Rauhaus, 2015). המהגרות מאתיופיה בעלות המשפחות הגדולות, שהן מבוגרות יותר ולא הצליחו לרכוש את השפה העברית, מדווחות על הפרה של הסדר הדמוקרטי מבחינה זו:

אני פניתי ללשכת רווחה לפני הרבה שנים היו עוזרים לי והיה מתורגמן היום שעברתי לאשקלון אין מתורגמן. העו"ס שלי לא מקשיבה למה שאני אומרת. היא לא מביאה לי אוכל לפסח, וגם לא שמיכות לחורף. פעם שהייתי גרה בגן יבנה היו מביאים כל חורף (57, פריפריה דרומית, 5 ילדים).

ניכר כי חסם מרכזי בפני האפשרות לתקשר עם הלשכות לשירותים חברתיים נוצר עם ההתעלמות של המדיניות הציבורית מהנחיותיה של גישת הבירוקרטיה הייצוגית (Krislov, 2012). לשכת רווחה המתנהלת ללא מתורגמן שיבטיח שיש מי שמבין את הפונה מותר את הפונה בתחושה שאין מקשיבים לה ואין רואים את מצוקתה ואת צרכיה. בעוד פונים המצליחים לעשות שימוש בשפה מקבלים סיוע באופנים שונים, מחסום השפה מותר את הפונה בבדידותה ובמצוקתה.

60) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

מן הראיונות עם בעלי המשפחות הגדולות יוצאות אתיופיה, אוכלוסייה מבוגרת יחסית כאמור, עולה כי חלקם מצליחים לקבל סיוע ברמות שונות מהלשכה לשירותים חברתיים – החל מייעוץ ועד סיוע כספי:

לפני כמה זמן היה לי סכסוך עם אישתי אז פנינו לעו"ס שתעזור לנו, נפגשנו כמה פעמים עם עו"ס וניסתה לגשר בינינו. עכשיו אנחנו מסתדרים אז לא הולכים אליה בקשר לזה. אני מבקש רק רהיטים לפני כמה חודשים ביקשתי מיטה לילדה וקיבלנו סכום כסף שעוזר לנו (66, פריפריה דרומית, 9 ילדים).

חלק מהמרוויינים שולטים בשפה העברית עד כדי התמודדות עם גישור אצל העו"סית. כשרמת העברית היא טובה מספיק, מסתייעים גם ההליכים הבירוקרטים הנוגעים לצרכים יותר ספציפיים ולאישור הזכאות עד לקבלת סיוע ממש.

לסיכום, מכלול החסמים עמם מתמודדים בעלי המשפחות הגדולות יוצאות אתיפיה קושר בין ההפלייה במקומות העבודה לבין העדר התייחסות לבירוקרטיה ייצוגית ולצורך להבטיח תקשורת ראויה בין העו"סיות לפונות שאינן דוברות עברית. כשהם מצליחים להתגבר על מכשול השפה מיצוי הזכויות מתחזק באמצעות עו"סיות מחוייבות הלוקחות על עצמן את משימת עריכת מבחן היכולת כך ששורת הזכאות תצא חיובית.

משפחות חרדיות עם ארבעה ילדים או יותר

במשפחות חרדיות גדולות המצוקה נכרכת במשברי בריאות וצרכים מיוחדים של אחד הילדים באופן המגדיל מאד את עומס הטיפול. מקומות העבודה בהם ניתן להחזיק מעמד כשקשת מחוייבויות הטיפול ומשברי הטיפול כה רחבה, נצלניים ואינם מקפידים על חוקיות ההעסקה. הראיונות מלמדים על מגוון בקרב המשפחות הגדולות המתמודדות עם הכנסה נמוכה ולא מקיימת במגזר החרדי: חלקן מתמודדות בתנאי בקיאות עם זכאויות ועוסקות במשא ומתן מול הרשויות באופן קבוע. עבור אחרות, המחסור נקשר לאי ידע ביחס לזכאות וקושי רב בגיוס סיוע.

61) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

תלות במקומות עבודה נצלניים נוצרת כאשר אמהות למשפחות גדולות זקוקות למעסיקים מיטיבים אשר ייקחו על עצמם התייחסות והבנה ללחצי הטיפול בילדים:

ת: זאת היתה רשת שלא היתה נותנת בדיוק את כל הדברים ולכן אני רוצה לנסות לחפש עוד מקום אחר. הרי למה אתה מנסה לחפש מקום אחר? כי אתה לא נהנה מספיק בעבודה השנייה אז אהה זה מה שהיה השיקול שלנו, לחפש עוד מקום נוסף.

ש: אבל אהה עשו לך בעיות כשרצית לצאת אם אהה.. מבחינת הילדים, מישהו קרא לך, הילד עם חום, כל מיני מקרים כאלה..

ת: לא, לא, זה דווקא הם מאוד בסדר. אם ילד אהה ילד עם חום הם מאוד זרמו
איתך. התנאים הכספיים היה פחות (35, מרכז, 7 ילדים).

התעסוקה בשכר אינה מוטלת בספק: אמהות לשבעה ילדים חד משמעית אינה נתפסת בעולמן של אמהות למשפחות גדולות חרדיות כחסם בכניסה לשוק העבודה. למרואיינות יש התנסויות עבר בתעסוקה והן מכוונות להשתתפות בשוק העבודה. לידה נוספת או מספר הילדים הצעירים אינם מהווים חסם אלא אמצעי הגנה כנגד מעסיקים שאינם מקפידים על חוקיות ההעסקה. כלומר החסם הוא איכות ההעסקה שניתן לאתר. בדרך זו מספר הילדים מאפשר המתנה: המתנה להזדמנות תעסוקה לא פוגענית.

62) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

המודעות לקשרים כמשאב מרכזי בכניסה לשוק העבודה ברורה ומשותפת למרואיינים רבים. בחברה החרדית, כפי שעלה גם בקטגוריות האחרות, המשוקעות המוסדית חזקה יותר וההון החברתי הנצבר מתוך הקשר עם מוסדות קהילתיים, הוא המשאב יקר הערך המאפשר כניסה לתעסוקה מסדר גודל גבוה יותר של איכות:

קשרים, אין משהו אחר, איך נכנסתי לדואר? מי הכניס אותי? הגבאי בבית כנסת. גם תעודה, אבל לא רוצה ללכת לכיוון הזה, ככה ה' רצה שאני לא אלמד. אני עובד בשביל לחיות, אני מנהל חיים שקטים (38, פריפריה דרומית, 4 ילדים).

'חיים שקטים' הוא ביטוי שניתן לפרש כקבלת ההדרה: אי השתתפות בחיים החברתיים, אי השתתפות בצריכה, אי השתתפות בליווי של הילדים לתוך המסגרות התובעניות המתנות השתתפות בעוד ועוד הוצאות. המשאב שאיפשר את מקום העבודה הוא נדיר והשקט מאפשר לאחוז בו ובתועלת שהיתה בו מבלי לאבד את התועלת שהביא עמו: ההכנסה היציבה.

63) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

בעולמן של המשפחות הגדולות החסם המשמעותי ביותר בדרך לאיתור תמיכה הוא ההצטרפות של התובענות על הזמן לכל אינספור התביעות האחרות על הזמן:

קודם כל הביטוח לאומי לא היה מסביר פנים... בקטע הזה של הקצבת שמירה הם ביקשו ממני שלוש או ארבע פעמים, אהה.. אהה... אהה.. אולי זה היה פעמיים או שלוש, אני לא זוכרת, אני זה.. אהה.. תביאי עוד טופס מהרופא, עוד טופס מהרופא, עוד טופס מהרופא. זה היה קצת מידי מקשה. הרי למה אנחנו, מה אני לא רוצה

ללכת לעבוד? כאילו מה? עכשיו עם האבטלה אני לא יודעת מתי אני אקבל את זה, זה ידוע שה.. ה.. הביטוח לאומי הוא פשוט מקשה על, הנהלים, מקשה על, הכללים לקבל, אני לא יודעת מה הסיבה שהם עושים את זה. זה קצת קשה לי, כאילו, יש הרבה שאני יודעת שמוותרים, גם אני לפעמים אני אומרת לעצמי יאללה, עד ש.. כבר אין לי כוח להתחיל לבקש, את אומרת יאללה נותר או משהו כזה.

כששגרת היומיום היא טיפול בכל כך הרבה ילדים עם כל כך הרבה עניינים סביב כל אחד מהם, הזמן הופך מאד יקר ופרוייקט הסידורים מול הרשויות ובמיוחד מול הביטוח הלאומי, נחוה כטרטור. בעוד גישת מבחני ההכנסה הידקה מאד את הפיקוח על מקבלי הקצבאות והכניסה את החשדנות לתוך שגרת החיים של ציבור הפונים לקבלת סיוע, מהראיונות עולה תחושתם של המרוויינים, כי השיטה מכוונת לא רק לברור זכאות 'אמת' אלא בעצם לייאש ולגרום לפונים להרפות.

משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה (64)

הצטרפות לארגוני התמיכה הקהילתיים הופכת את אוכלוסיית הנזקקים לסיוע לפעילים בעצמם בהנגשת סיוע לאחרים:

אני רכזת של חסדי נעמי אז לפעמים מגיע לי לפה ירקות ואני מחלקת לאנשים. כל החיים שלי אני בבית של חסד. היינו עוסקים בחסד. מגיע לפה מיכליות ומצרכים ואנחנו מחלקים למשפחות (54, מרכז, 10 ילדים).

הקרבה למקורות הסיוע לאחרים מאפשרת לפעילה עצמה להסתייע ולהתחזק בכל מערך הקשרים הבינאישיים שלה ולהבטיח כי המחסור נחוה כחלק משליחות, כחלק מזהות חיובית ומשייכות קהילתית. רובד רוחני זה של תחושת משמעות חוזר בראיונות עם חרדים עד כדי כך שאת זכאותם לסיוע הם חווים כנס:

אני מה גם הייתי קרוב להתייאשות אבל לי היה נס, למה אני באמת הכל ניסים ניסים חבל על הזמן באמת. היה לי חבר, הייתי אז, היה לי חבר אמר לי תשמע ברוך יכול להיות שמגיע לך כסף. אז אני הלכתי והיה לי נס, נס אז הגעתי לשמה (ביטוח לאומי) והייתה שם בחורה שמפנה, היא אמרה לי. אמרתי לה מה אני ואישתי. אמרה לי, מה, תשמע אם נולד לך ילד עד גיל שנתיים מגיע לך השלמה של 5000 שקל למשכורת שלך, תביא הנה זה הטפסים (29, מרכז, 4 ילדים).

מקורות המידע על קצבאות בהקשרן של משפחות גדולות חמקמקים ואינם ברורים. עד להתייצבות בביטוח הלאומי עצמו, הפונה אינו יודע שיוכל לקבל תוספת לסיוע שהוא מקבל. כשמתהווה תנאי אי הידיעה הפקידה הופכת למשאב רב ערך המכוון לפתיחת ההליך הבירוקרטי.

לסיכום, בבואנו לאתר משאבים בכניסה לשוק העבודה, מלמדות אותנו המשפחות הגדולות החרדיות לשנות את משמעותם של משאבים בקטגוריה זו ממשאבים שמאפשרים כניסה למשאבים שמאפשרים אי כניסה. ובמילים אחרות, נראה כי הילדים הופכים למשאב חשוב בהגנה על אמהותיהם מההעסקה הפוגענית הקלה לאיתור. באמצעות מספר הילדים וגילם הצעיר, נוצרת אפשרות להמתין להזדמנות ההעסקה איכותית יותר. המשוקעות המוסדית והפעילות בארגונים קהילתיים מנגישה משאבים כשאותה מערכת עצמה, אותה דרישה לעמידה בדרישות בירוקרטיות מבוססות טפסים, נחוות כמרפות ידיים בקרב המודעים לזכאותם וכל'נס' בקרב מי שאינם מודעים לזכאותם.

משפחות בדואיות עם ארבעה ילדים או יותר

חלק מהמרואיינות הבדואיות שענו לקטגוריה דו-הוריות עם יותר מארבעה ילדים, היו למעשה נשים שהתמודדו עם חד הוריות, צרכים מיוחדים ומשפחה גדולה בו זמנית. בני זוגן חיו בנפרד ולקחו את ילדיהן עד כדי נטישתן בדיכאון ובמחסור או פשוט היו חולים מאד ונפלו עליהן לנטל. המרואיינות דיברו ממצב של עבודת טיפול קשה, מחסור עמוק בכל מימד אפשרי ותלות מוחלטת בקצבאות. תעסוקה לא היתה רלוונטית לחיי היומיום שלהן והן לא יכלו לדמיין אלא אפשרות שינקו בית קרוב ויחזרו מהר לחובות האינסופיים של עבודת הטיפול שלהן.

65) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

חסם מרכזי עבור נשים בדואיות הוא החשש להיכנס ליחסי העסקה שמבוססים על שיעבוד מוחלט:

בסלון הן מנצלות את העובדות, אנחנו עובדות כל השבוע מ 8:00 בבוקר עד 22:00 בלילה במשכורת 1500 רק, שזה סכום לא שווה ולא עושה כלום. גם למדתי קורס למידת השפה העברית, קורס יזמות עסקית וקורס מחשבים. ברגע שאני מחפשת בעיתון עבודה, אני מחפשת עבודה שתתאים לי עם הילדים שלא ינצלו אותנו בזמן, כי גם יש לי משפחה וילדים וקשה לאמא לעשות את כל זה ביחד (39, פריפריה דרומית, 4 ילדים).

חרדה שמתבססת על ניסיון העבר ביחסי העסקה נצלניים ומשעבדים מייצרת דואליות ביחס לשוק העבודה: מצד אחד נכונות להתחזק בכל מיומנות נדרשת כפי שמציעים לה המוסדות הקהילתיים השונים ומצד שני חשש מפני הענות להזדמנות נצלנית. ניכר כי בהעדר הון חברתי מגשר או ארגון חברתי שיאתר עבורה מעסיק מיטיב, ההימנעות משוק העבודה היא ההגנה הטובה ביותר.

66) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

לא נמצאו הורים שהצליחו לגייס משאבים ולאחר עבודה יציבה.

67) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

אי הלימה מוחלטת בין מצבן של המשפחות בפועל לבין הקטגוריות המוצעות לעובדי הרווחה בבואם למיין את זכאותן של משפחות בדואיות גדולות על פי בסיסי זכאותם לתמיכה, היא החסם המרכזי ביחסים בין האוכלוסייה לבין הרשויות:

אני מקבלת מביטוח לאומי, אפילו הם לא מעבירים לי כסף מחודשיים כי שלחו אותי לעבודה ואני לא יכולה יש לי ילדים ובן זוגי הוא זקוק לטיפול... המצב אצלי בבית לא נותן לי לצאת לעבודה גם אני סובלת ממצוקה נשימתית (37), פריפריה דרומית, 4 ילדים).

מצב בריאותי קשה של המרואיינת ושל בן זוגה, לצד אשכול מורכב של בעיות משפחתיות והעדר מוחלט של הזדמנויות תעסוקה ראויות, מייצרים מצב שבו הדרישה לצאת לעבודה היא בו זמנית דרישה להפקרת בני המשפחה הזקוקים לטיפול וניתוקם מהגורם היחיד שעושה עבורם עבודת טיפול. בנוסף, דרישה כזו המופיעה ללא ליווי וללא איתור מעסיקים מיטיבים, היא בפועל, הפעלת לחץ על נשים בדואיות באופן החושף אותן ומאלץ אותן להיכנס ליחסי שיעבוד וניצול.

68) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

העו"סיות הלשכה לשירותים חברתיים מהוות משאב תמיכה מרכזי עבור הפונות. המועסקות בה הן עו"סיות בדואיות במוצאן שבאפשרותן להקשיב לפונות. לעיתים הן הדמות היחידה סביב הפונה המקשיבה לה שכן הקהילה סביבה דכאנית ותובענית:

אני תמיד פונה ל[שם פרטי], היא מקשיבה לי, עוזרת, תומכת, ומנסה כמה שיותר לעזור ולתת לי.. כן כל מה שנתנו לי עד עכשיו עזר לי וברוך השם פעם רציתי מחשב לילדים שלי, [שם פרטי] כתבה מכתבים ועזרה לי מאוד אבל לא קבלתי

מחשב לילדים שלי, ופעם רציתי מכונת כביסה כי מה שהייתה לי מקולקלת ואז [שם פרטי] עזרה לי לכתוב מכתבים ולא יודעת מה... ומקווה כפי שאמרו לי לפני חודש רמדאן תהיה אצלי מוכנת כביסה (43, פריפריה דרומית, 12 ילדים).

העו"סית מלאה ברצון טוב ומנגישה לפונות עזרה מעשית בכתיבת מכתבים הפותחים את ההליך הבירוקרטי שלעיתים עתיד להסתיים בקביעת זכאות. יחד עם זאת, עצם פתיחת ההליך, אותה חווה הפונה כאירוע מעצים של תיקוף ועידוד, לא תמיד מובילה לשורה תחתונה שתהיה בה העזרה החומרית הנדרשת.

לסיכום, עוני במשפחות בדואיות גדולות, מעלה תמונה עגומה של הזנחה ממסדית בכל היבט אפשרי ובמיוחד של ההשכלה וההכשרה המקצועית באופן המקבל ביטוי במחסור עמוק בכל מימד אפשרי ותלות מוחלטת בקצבאות. תעסוקה כלל לא רלוונטית לחיי היומיום של נשים בדואיות רבות במיוחד בשל חוסר האפשרות שלהן להתרחק גיאוגרפית מאזור המגורים במטרה למצוא תעסוקה ראויה. המשרה היחידה האפשרית מבחינתן היא עבודת ניקיון בקרבת מקום וחזרה למחוייבויות האינסופיות של עבודות הטיפול שלהן. עבור אלו מביניהן החשופות לאלימות כלכלית, ההתמודדות עם חובות יוצרת מצוקה אף קשה עוד יותר.

משפחות דרוזיות עם ארבעה ילדים או יותר

הראיונות עם בעלות המשפחות הגדולות בחברה הדרוזית העלו תמונה של מצוקה והיתמכות. עוני הקשור בהעדר אפשרויות תעסוקה, מצבי חולי מורכבים וריבוי מחוייבויות טיפול; והיתמכות הקשורה ביחסי מחוייבות קהילתית ברמה הבין-אישית גם בהעדר ארגונים קהילתיים מסייעים. המשפחה המורחבת מהווה בסיס סיוע נוסף במיוחד במידע לגבי ההתנהלות הנכונה מול הרשויות. בה בעת חלק מהמראיינות דיווחו על תקשורת לקויה עם הרווחה בשל העדר מיומנויות קריאה וכתיבה, העדר שאינו מאפשר הבנת מכתבים.

69) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

היעדר השכלה בקרב הנשים מסליל את אמהות המשפחות הגדולות לעבודות הניקיון והעודף הכספי הנדרש בכדי לרכוש הכשרה מקצועית לא קיים. החסם המרכזי הוא היעדר פיתוח המחייב את המפרנסים לנסיעות:

רוב האנשים שלומדים יוצאים לעבוד מחוץ לעיר כי אין הרבה אפשרויות קידום פה האמת שאין לי הרבה בחירות כפי שאמרתי אני לא למדתי...סיימתי כיתה י' וזהו אין

לי אפילו תעודת בגרות. אז אין הרבה מה לחפש...אולי לשמור על תינוקות, לנקות בתים, למכור בשוק "חיסבה". למדתי רק עד כיתה י'...אין עוד משהו שלמדתי...פעם רציתי להירשם לקורס של בניית ציפורניים אבל עולה הרבה כסף וצריך ציוד. אז ירדתי מזה כי יש סדר עדיפויות יש לי בעל וילדים. כמו שאמרתי אני עובדת מדי פעם בניקיון למשל לפני שבועיים ניקיתי ניקיון יסודי אצל השכנה שלי וזה נמשך יומיים וקיבלתי כסף טוב. אבל זה לא קבוע. לפעמים אני קוראת בעיתון על מודעות ורואה שצריכים מהנדסות, מורות, מנהלות...רחוק ממני (צוחקת)....הלשכה מציעים לי חברות של ניקיון אבל זה מקומות רחוקים וזה התחייבות לשעות שלפעמים לא מתאימות לי...זה לא רק בעיה של לשכת התעסוקה או כל גופי ההשמה זה גם בעיה שלי שאני לא מוצאת עבודה בקלות כי אני צריכה משהו שמתאים לי כי אני אחראית על משפחה גדולה וזה לא קל. מרחק גדול, העובדה שאני אם לחמשה ילדים ולא יכולה להתחייב לשעות לא שגרתיות. למשל פעם הציעו לי לעבוד בחברת כוח אדם בניקיון ברמב"ם...איך אני אסע לשם? אין לי רישיון נהיגה ובעלי עובד בבניין מהבוקר לערב וגם הוא אין לו רישיון באים לקחת אותו. גם הזהירו אותי מחברות כאלה שיש בהם קיפוח ואפלייה ושגונבים כספים של עובדים (42, פריפריה צפונית, 5 ילדים).

בהיעדר פיתוח והיעדר הכשרות מקצועיות, לשכת התעסוקה וגופי ההשמה מפעילים לחץ על נשים לשעבד עצמן לתנאים הנצלניים של קבלני הניקיון. בהקשר זה שני חסמי תעסוקה הופכים להיות אמצעי ההגנה של אמהות המשפחות הגדולות מפני נצלנות השיטה הקבלנית בעבודת הניקיון: האחד, הוא המחוייבות לטיפול במשפחה גדולה שבין ילדיה יש מי שעדיין הולכים לבית הספר היסודי. האחר, הוא העדר הסעות מאורגנות. בצירוף בין שני החסמים מתארגנת התלות בקצבאות.

70) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

הרשת החברתית שאנשים מבססים בקהילה הופכת לבסיס האפשרות לאתר הזדמנויות תעסוקה שברירות המופיעות ומסתלקות:

יש לי שני קבלנים שהם אחים שהם מהכפר שהם תומכים בי והם מנסים לתת לי הרבה תמיכה, ויש עוד קבלן מכאן מהכפר שהוא מתעסק עם בנייה וטיח, דבר אתו את בחור שהוא אח שלו שאעבוד אתו, אבל אמר שאני צריך לחכות קצת עד שהעבודה תפתח, וגם עכשיו יש לי תמיכה מחמולה אצלנו שיסדר לי עבודה במפעל, הוא עובד במפעל הזה והוא אמר לי שזה ייקח לי כמה ימים עד שיסדר, תראי אני מחכה לשתי העבודות האלו, אני מקווה שאחת מהעבודות האלו תצליח ואעבוד בה, אלוהים יעזור (46, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

בהקשר גיאוגרפי של היעדר פיתוח, יוזמת הפנייה לחברי הרשת החברתית והמשא ומתן לאיתור הזדמנויות אינן נושאות פרי ומקבעות עוני במשפחות דרוזיות גדולות כמצב של המתנה: המתנה להזדמנות תעסוקה מובטחת.

71) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

כפי שהראתה איבתיסאם ברכאת במחקרה (2017), המדינה אינה עומדת על זכותן של ילדות בקהילה הדרוזית לחינוך ואבות רבים מוציאים ילדות ממערכת החינוך גם בהווה למרות המודעות הגוברת לחשיבותה של ההשכלה. כתוצאה מהפקרה זו של ילדות ואי הגנה על זכויותיהן אותו חסם הפועל נגדן השתתפותן בשוק העבודה הוא גם החסם המפקיע מהן את הזכות לתמיכה מדינתית:

פעם שלחו לי מכתב שלא ידעתי לקרוא אותו, רצו ממני דפים ולא הבנתי, לכן קיצצו לי בהבטחת הכנסה. החזירו על ידי הבנק, בו נגיד כול חודש מורידים 200\300 שקל (47, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

שיטת המכתבים כצורה של תקשורת בין הרווחה והביטוח הלאומי לבין התלויים בקצבאות מדגימה את הניכור והאטימות הננקטים על-ידי מבצעי המדיניות בבואם להבטיח את שיטת מבחני ההכנסה. מבחני ההכנסה חוזרים ומופעלים בדרך המפחיתה את סכומי התמיכה כך שהעוני והמחסור מחריפים בהקשרו של מהלך בירוקרטי להצגת מסמכים. מהלך שהופך אכזרי יותר ומתנער יותר בהעדר טיפוח מיומנות קריאה וכתובה. הראיון שבו מספרת אם על ההורדה בקצבה הוא אותו ראיון בו היא מספרת על הבושה הנגרמת לה בהיעדר יכולת להלביש את ילדיה כהלכה.

72) משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה

כשהעובדות הסוציאליות יכולות להציע הליך בירוקרטי לברור זכאות ברכישה הציווד הבסיסי המקיים בבית, הן ממלאות את הפונות בתחושה חיובית של היתמכות והתייחסות:

יש עובדת סוציאלית שהיא עוזרת לי תמיד ואני מרוצה מההתנהגות שלהם שם. למשל אמרתי לה שאני צריכה מזגן לחדר הבנות, היא הקשיבה ואמרה שאביא לה שתי המלצות של מזגנים ותעזור לי (53, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

העזרה נחוות כקבועה ויציבה כך שהעו"סית מתפקדת כמשאב של ממש לא רק בשל התחלת התהליך הבירוקרטי. יחד עם זאת המידע על טווח הזכויות הספציפי ועל תדירות ההליכים שניתן לפתוח אינו נגיש ותלוי ברשת החברתית:

חשבתי שמגיע לאזרח עזרה אחת מהרווחה באלף שקל. אחי ספר לי שלא נכון, כול אזרח שצריך עזרה מגיע לו שתי עזרות שבכול עזרה הסכום הוא אלף שקל. ולא נכון שתי עזרות כול עזרה 500 שקלים - אחי יודע כי בנו הוא נכה, והוא מעודכן בדברים כאלה - לכן הלכתי וספרתי לרווחה על הקטע הזה ומאז הם מסייעים לי שתי פעמים בשנה (47, פריפריה צפונית, 4 ילדים).

בני משפחה בעלי ניסיון במשא ומתן עם הרווחה הם המשאב המרכזי בחיזוק מיצוי הזכויות כשהמידע על זכויות והאפשרות לתרגם זכאות לסיוע שמורים רק לאלו להם קשר קבוע עם המוסדות. למעשה ניתן לפרש מציאות זו כמשוקעות מוסדית דיפרנציאלית הנוצרת כשארגונים קהילתיים לא פועלים לחיזוק מיצוי הזכויות: אלו שהם בקשר עם מוסדות קהילתיים, נניח בהקשרם של צרכים מיוחדים, מבינים יותר מאחרים ולעיתים מעבירים אליהם את המידע.

לסיכום, עוני במשפחות גדולות בחברה הדרוזית הוא בראש ובראשונה תמונת המראה של הזנחה ברמה המדינתית של היבטי ההשכלה וההכשרה המקצועית כשהיא מתחברת לאי יכולת להתרחק מרחבית מאזור המגורים לצורך איתור הזדמנויות תעסוקה. ספרות רבה מצביעה על תלותן של אמהות בהזדמנויות תעסוקה קרובות גיאוגרפית ואמהות למשפחות גדולות מבליטות תלות זו ביתר שאת ולמשך שנים רבות יותר. הפרת התלות בקרבה הגיאוגרפית מתאפשרת כשניתן לדרוש מהבת הגדולה, בגיל הנעורים, לעמוד בחובות הטיפול באחיה.

משפחות מוסלמיות עם ארבעה ילדים או יותר

(73) חסמים מרכזיים באובדן/קושי באיתור מקומות עבודה

המגורים בפריפריה הופכים את הזדמנויות התעסוקה לתלויות בהסעות שכן התחבורה הציבורית יקרה וקשה להישען עליה. למעשה בדו"ח של ארגון כיאן (2007) כבר נקבע כי העדר תחבורה ציבורית הוא החסם המרכזי להשתתפות של נשים בשוק העבודה. למרות ממצא זה, עדיין במקומות עבודה רבים בוטלה ההסעה ומעסיקים דורשים מנשים לעמוד לבדן באחריות לנסיעותיהן:

פעם יצא לי לעבוד בסופר שזה מחוץ לעיר בעין המפרץ, והיו מאד מתעניינים והתקשרו אלי והעבודה אז באה מבת אחותה של חברה שלי. והמנהל דבר איתי כדי ללכת אבל לא היה לי אז כסף לתחבורה כדי להגיע למקום. ואת יודעת זה לא יום אחד זה מה שהוא חודשי.
ש: הוא לא שלם לך נסיעות?

ת: ברור כשהיה לי חודש בעבודה הוא ישלם לי וזה ירד מהתלוש שלי. אז לא היה לי כסף כדי להגיע לראיון אז איך הייתי יכולה להגיע לעבודה כל יום (36, פריפריה צפונית, 5 ילדים).

הראיונות מלמדים על מודעות לעובדה שהזדמנויות תעסוקה מגיעות באמצעות הרשת החברתית ועל הפצה מתמדת של סוגיית ההתעניינות במקומות עבודה. בה בעת, העוני עצמו, המחסור עצמו, הוא ההופך לחסם המונע את ההיענות למקומות עבודה במיוחד כאשר מעסיקים פוטנציאליים אינם מציעים הסעה. הדיווח של המרואיינת כי לא יכולה היתה לממן נסיעה לראיון מלמד על משמעותה של תשלובת החסמים: הזנחה ואי טיפול במשבריות הקיומית מחריפים אותה עד לנקודת המפנה שבו היא מזינה משבריות תעסוקתית.

74) משאבים מרכזיים בכניסה למקומות עבודה יציבים ומבטיחי קיום בכבוד

הבקיאות למיעוט הזדמנויות בשוק העבודה והמודעות להשלכותיה של עבודת הניקיון על הגוף והנפש מאפיינות אמהות מוסלמיות למשפחות גדולות והן נעזרות במשוקעות המוסדית שלהן וקשר עם רכזות תעסוקתיות בעירייה על מנת לכוון עצמן לתעסוקה שאיננה ניקיון:

חיפשתי הרבה עבודה וסבלתי הרבה, מאוד קשה למצוא עבודה, אבל כאשר פונים לתעסוקה, הם מציעים לך לעבוד בניקיון, עבודה זו היא לא מתאימה לי, גם קיבלתי מהעירייה תמיכה מעובדת שם שהיא מסייעת לי למצוא עבודה, שכחתי איך קוראים לה והתפקיד שלה. היא מסייעת לי למצוא עבודה ומסבירה לי על הזכויות שלי כאישה, היינו יושבות בעירייה. היא גם עודדה אותי שאני אישה משכילה, לא משכילה הכוונה שיש לי תעודות אלא הכוונה שאני יודעת לקרוא ולכתוב ויודעת לדבר עברית, אז אני יכולה למצוא סוגי עבודה אחרים ולא להיות מוגבלת לעבודה בניקיון. ואני רציתי לעזוב העבודה הזו, כי עבדתי בה והיא עבודה מאוד קשה, נכון שיש בה יותר כסף, אבל היא גורמת לכאבים בגוף, ואז בחרתי לחפש עבודה אחרת (42, פריפריה צפונית, 5 ילדים).

כוונותיה הטובות של הרכזת התעסוקתית בעירייה ושפת ההעצמה שבה היא משתמשת, הופכות למשאב בדרך לתעסוקה ראויה שאיננה ניקיון, אך בפני עצמו מדובר במשאב קלוש מדי ומנותק שאינו מצליח לחלץ אמהות למשפחות גדולות מעוניין ומכמיהתן לתעסוקה הוגנת. בהיעדר עבודה מול רשת של מעסיקים מיטיבים, שפת העידוד והחיזוק, נותרת בחזקת מילים בלבד שלא די בהן בכדי להגן על אמהות מהלחצים המופעלים עליהן על ידי לשכות התעסוקה לשעבד עצמן לעבודת ניקיון מייסרת.

75) חסמים מרכזיים בפניה לרשויות ולארגוני תמיכה

חסם משמעותי ביותר בהקשר של איתור מקורות סיוע הוא קשיחותה של מערכת מבחני ההכנסה אשר מתקיימת במנותק מחוויית היומיום של משפחות. מערכת זו מניחה רמת הכנסה נמוכה מאד כמקיימת למרות שכל הנוגעים בדבר יודעים ומבינים את הפער בין הסכום לבין עלויות הקיום. השלכותיו של פער זה קיצוניות במיוחד בהקשרן של משפחות גדולות:

אנחנו ניסינו להגיש בקשה להשלמת הכנסה אבל נתנו לנו דחייה בגלל שבעלי עובד והשכר שלו לא נמוך מהסף שהם קבעו ניגשתי אליהם אבל אין שם יחס אישי כאילו שהם אומרים לי "יש מיליונים כמוכם". הלכתי לעירייה פעם לבקש הנחות בדברים שאנחנו משלמים אבל לא הסכימו. לא קיבלנו הבטחת הכנסה כי לפי החישובים של ביטוח לאומי וכל זה השכר של בעלי הוא לא נמוך מהקצבה. אבל הם צריכים לקחת בחשבון שבו מדובר בחמשה ילדים זה לא צחוק. אבל אין מה לעשות חוק זה חוק (42, פריפריה צפונית, 5 ילדים).

משפחה גדולה בפני עצמה איננה בסיס זכאות במערכת מבחני ההכנסה והעובדה. בהיעדר אפשרות לעגן בסיס זכאות מולה, עולה מן הראיונות תחושה חזקה תסכול: "אין שום יחס אישי" מלמד כי מנקודת מבטה הסובייקטיבית של המרואיינת, מערכת מבחני ההכנסה צריכה היתה לקחת בחשבון גורמים שמעבר לחישוב הקר: חובות, הוצאות בלתי צפויות, ובמיוחד, מבנה הזדמנויות אזורי צר ביותר המייצר תלות במקומות עבודה גרועים ללא אפשרות להגדיל את ההכנסה. האפשרות לשלול סיוע מתעלמת מכל אלו.

משאבים מרכזיים בפניה לרשויות וגיוס תמיכה (76)

משמעותו של מחסור במשפחה המוסלמית הגדולה הוא התמודדות גם עם רעב והרעבה של ילדים. כשהמודעות לרעב כחוויה יומיומית משנה את מעמדה ממבישה לאמצעי התרסה, היא הופכת למשאב בפניה לרשויות:

כל יום בבקר רוצים כסף לבית ספר. מאד קשה עם הילדים הגדולים להגיד להם לא אבל באמת אין לי והם מתביישים לקחת אוכל מהבית אפילו לעיתים אין אוכל בבית. הבן שלי בן 12 כבר פעמיים המורה אמרה לי שהילד בא בלי אוכל או למה לפני שמקבל התרופה את לא נותנת לו לאכול סנדוויץ' אמרתי לה זה מה שקיים, לפני כן הייתי מתביישת להגיד אבל עכשיו כבר אני אומרת (36, פריפריה צפונית, 5 ילדים).

מורה הנופת באם על העדר סנדוויץ' מעבירה את האחריות על הרעב לכתפי האם. אולי מנקודת מבטה, האם היא המזניחה. כל עוד מתרגמת האם את הרעב לכתם על מצפונה היא, על מעמדה החברתי, משתפת האם פעולה עם האשמתה בהרעבת ילדיה. הרעבתם למרות שהם נוטלים

תרופה שמחייבת מזון. חשיפתו של המחסור, הופכת למשאב יחיד, בדרך לפריצת מחסומי הבושה והוצאתו של העוני לפומבי בתקווה שהקשר עם בית הספר יהפוך למנוף בגיוס סיוע ולו באמצעות הרשת הארגונית של בית הספר.

לסיכום, בעידוד האמהות המוסלמיות לצאת לעבודת הניקיון, לשכות התעסוקה ממשיכות להתעלם ממצאים חוזרים של מחקרים המלמדים על הניצול והשיעבוד המאפיינים את המעסיקים בתחום הניקיון כמו גם מחקרים המלמדים על הבושה וההשפלה החברתיות הנגרמות לנשים ולילדיהן סביב עבודת ניקיון. אך אלו אינם המחקרים היחידים מהם מתעלמת המערכת ביחס למשפחות מוסלמיות גדולות: היא מתעלמת ממצאים על אי הביטחון התזונתי המאפיין רבות מהן, מתעלמת מהעלויות בפועל של קיום משפחה גדולה. ביטויי המחסור במשפחות המוסלמיות הגדולות חמורים ביותר ומשתווים רק לאלו המדווחים על ידי המשפחות יוצאות אתיופיה.

דיון ומסקנות

על בסיס הקישור המתחזק בין עוני חומרי ועוני חברתי במשמעותו כהדרה ונישול מערך, המחקר המדווח כאן התבסס על ראיית ההתנסות בהדרה כחשיפה למנגנונים חברתיים הפועלים בשני היבטים מרכזיים של חיי היומיום. הראשון התייחס לחסמים המעצבים את ההשתתפות בשוק העבודה במובן של כניסות (שאיכותן הולכת ומתדרדרת), יציאות (כתגובה למשבריות ולשינויים בשוק העבודה) והמרץ לתחתית ('race to the bottom'). היסטוריות עבודה שיש בהן קטעי השתתפות קצרים וקטעי אי השתתפות ארוכים מעוצבות בהקשר של מבני הזדמנויות צרים. זאת בשל איכות המשרות הפתוחות וירידה מתמדת בנכונות להכרה במיומנותיהם של מבקשי העבודה. השני מתייחס לחסמים בתחום המשא ומתן המתמשך של החיים בעוני מול הרשויות לברור זכאויותיהם, מיצוי זכויותיהם ואפשרויות התמיכה הנגישות בהקשר של שינויי מדיניות תדירים וקיצוצים. משא ומתן כזה מרכזי בחשיבותו בשל האופן בו הוא מגלם הן תחושות של בושה והשפלה העולות מול העדר מענה והן הכרסום שהוא מחולל בתחושת הזכאות האזרחית. סביב שני מימדים אלו של הערכת עוני איכותנית המחקר אפשר גם מיפוי חסמים סובייקטיבי תוך ניסיון לבחון האם מתקיימים חסמים אחידים לקבוצות אוכלוסייה ספציפיות כפי שאלו מתמודדות עם מבני הזדמנויות ונגישות למענים המתקיימים במרחבים ספציפיים.

ביחס להדרה משוק העבודה וממשרות ראויות הניתוח מלמד שהמרואיינים מתמודדים עם מבני הזדמנויות צרים המשקפים את רמת הפיתוח האזורית ואת מיעוט המיומנויות שהצליחו

לצבור. מרואיינים רבים נותרים בהקשרים אלו תלויים במשרות פוגעניות בתחומי הניקיון, הסיעוד והשמירה. כשהם מצליחים לאתר משרות שאינן בתחומים אלו, הדבר מתרחש משום שהם ממצים אחד משני ערוצים: האחד הוא ערוץ הקשרים החברתיים האופקיים, על פי רוב עם עובדים אחרים. האחר הוא מסלול המשוקעות המוסדית אותו ניסח סמול (Small, 2009). במסלול זה הקשר שמקיימים מרואיינים עם מוסדות קהילתיים מנגיש להם קשרים אנכיים ולעיתים אף מעסיקים מיטיבים המציעים תעסוקה מגוננת. לצד הממצא החשוב ביותר על פיו עובדות ועובדים מודעים לנצלנות מעסיקים ומסרבים להיענות להצעות עבודה משעבדות, ממצא חמור ביותר מתוך המחקר הוא הלחץ אותו מפעילות הרשויות על החיים בעוני להיכנס למשרות פוגעניות. כלומר, לשכת העבודה או ארגוני השמה אחרים אינם בוחנים את איכות המשרה אליה נשלחות עובדות ונשלחים עובדים ואף לא מתבצע כל פיקוח על המעסיק שיבטיח העסקה חוקית והוגנת לעובדים. מתוך אלו ניתן להסיק כי חילוץ מעוני מותנה במשרות איכותיות תחת פיקוח בהן, אלו המתמודדים עם עוני אינם מופיעים לבדם מול מעסיקים נצלניים אלא יש מי שעומד לצידם הן בהקפדה על זכויותיהם והן בתיווך יציבות ההעסקה. ללא רכיבים אלו לא ניתן לדבר על הזדמנויות התעסוקה. מן המחקר עולה כי הזדמנויות תעסוקה ממשיות הן אלו בהן מעסיקים מיטיבים מחוברים לאחריותם החברתית, מקפידים על תנאי ההעסקה ובה בעת מכילים את מחויבויות הטיפול של מועסקות ומועסקים.

ביחס למיצוי זכויות, במעבר מזכאות אוניברסאלית לזכאות המבוססת על מבחני צורך, עולה מן הניתוח האופן שבו ההעברת הצרכים לרמת הפרט והמשפחה מחייבת פניה והליך בירוקרטי ביחס לכל היבט והיבט של התמיכה והסיוע. כיוון שנטל ההליך הבירוקרטי מועבר לפונים ולפונות, הן מוצאות את עצמן מתמודדות עם נטל משמעותי של עבודה בירוקרטית חוזרת המוטל עליהן ומתווסף למערך התביעות האדיר המוטל על כתפיהן ובמיוחד על ניהול הזמן שלהן.

המרואיינים מתמודדים עם הליך מיצוי הזכויות המותנה בשלושה שלבים: למידה על הזכאות, עמידה בהליך על כל טפסיו והמידע הנדרש בהם, ובנוסף, עבודה או גיבוי/ליווי שיהפכו את הפנייה לנראית במובן של פניה שתזכה לטיפול. המרכיב הראשון, הלמידה על הזכאות, נמצא כתלוי בקשרים חברתיים עם אחרים שיש להם קשרים קבועים עם מערכות הרווחה. המרכיב השני, העמידה בהליך על כל טפסיו, הוא מרכיב מאתגר במיוחד הכרוך בהשקעת זמן רבה ובתסכול הכרוך בהגשות חוזרות ובכישלון החוזר הנחוה כששוב ושוב מתברר מסמך כחסר. העובדות הסוציאליות ופקידות הביטוח הלאומי בהקשר זה מוצבות בצומת קריטי: כשהן מחויבות לפונים הן מתגלות כמשאב רב ערך. כשהן מתרחקות ממחויבות כלפיהם, הן מתגלות כחסם

גבוה שהפונים מתקשים לעקוף. המרכיב השלישי, תיקוף הפנייה דרוש במיוחד לאוכלוסיות הסובלות מהפלייה בשל מעמדן כ"אחר" החברתי. כשפונים הנמנים עליהן מצליחים להתחבר לארגונים קהילתיים תומכים המפקידים תמיכה משפטית על הפנייה, פנייתם זוכה לתיקוף. היא זוכה לתיקוף גם בהקשר של נחישות והתמסרות לפניות חוזרות שהמרוויינים מכנים "מלחמה" או "טריק" שבגיוס גורמים חיצוניים שונים. רק כשמתקיימים שלושת התנאים, ניתן לראות את התממשות הזכאות כסיוע. ככל שהמשפחה נהנית ממשקעות מוסדית ברמה גבוהה יותר, כלומר, ככל שיש לה קשר עם יותר מוסדות קהילתיים וארגונים הפועלים בהקצאת תמיכה ספציפית למעגל השייכות שלה, כך יש לה סיכוי טוב יותר הן ללמוד על הזכאות, הן לתרגם אותה לביצוע בירוקרטי מתאים והן להופכה לנראית ונשמעת. מבחינה זו מתקיימים ההבדלים הגדולים ביותר בין הקטגוריות השונות שהשתתפו במחקר: קהילת יוצאי אתיופיה היא המתמודדת עם הקשיים הרבים ביותר: בהעדר התגייסות מצד ארגוני הקהילה לטובת פניותיהן של אמהות לרשויות, אין מי שיהפוך את פניותיהן לנראות ונשמעות ואין מי שיחזק את ההתאמה בין אופני הסיוע לבין הצרכים הספציפיים של האמהות בקהילות השונות.

מתוך ניתוח הנתונים למדנו על משברי העוני כנקודות מפנה בהן הקושי לאתר מענה לצורך מניע תהליכים הרסניים הפוגעים גם במאמצי חילוץ מעוני שכבר נעשו בכיוונים שונים. ההזנה ההדדית בין נקודות מפנה אלו מכונה 'תשלובת חסמים'. הגישה המוצגת כאן, מתמקדת בנגישות המעשית למשאבים המתבססת על הפניית קשב למשבריות באופן שקוטע את אותה הזנה הדדית המקיימת את תשלובת החסמים ובכך מאט את העמקת העוני החומרית והזהותית כאחד. בדרך זו של קיטוע הדינמיקה של תשלובת החסמים, גישה זו מהווה אלטרנטיבה לפרקטיקות מדיניות הנוטות לטפל בנפרד בתחומי הדיור, הבריאות, הרווחה, החינוך והתעסוקה תוך החמצת האופנים בהם החסמים בכל אחד מתחומים אלו, נוטים להזין זה את זה.

ובחזרה לשאלת המוצא, האם מדינת ישראל מחלצת מעוני את אזרחיה? בתחום התעסוקה חילוץ כזה מתרחש לעיתים רחוקות ומול מעסיקים מיטבים נדירים. ממצאי המחקר מלמדים על התעלמות מתמשכת מבעיות ידועות של העדר תחבורה, העדר אכיפה בתחום זכויות העובדים והעדר מסגרות טיפול המציעות טיפול בשעות התואמות משרות ראויות. במקרה של משפחות עם ילדים בצרכים מיוחדים מסגרות טיפול שאין בהן צוות מתאים ויציב, כמוהו כהעדר מסגרות. בהקשר של מיצוי זכויות, ממצאי המחקר מלמדים על רמות לא מבוטלות של תמיכה אך זו איננה שיטתית במובן של נגישות בכל המרחבים הגיאוגרפיים ולכל הקטגוריות ולעיתים קרובות היא איננה יציבה. שינויים תכופים הן בשיטת החישוב והן בקריטריונים אינם מחזקים תחושות שייכות וזכאות אלא תלות ובלבול, בעיקר בהעדר יעוץ משפטי התומך בפניות. התהליך החברתי המרכזי

שחולץ באמצעות הניתוח התימתי מצביע על מענים לקויים מול משבריות כחושפים אזרחים לרגשות השפלה ובושה. אלו מזינים את תשלובת החסמים אשר בתורה מכרסמת בתחושת הזכאות האזרחית. את הזכאות מחליפה 'זכאות מופרטת' המתאפיינת בסודיות ובהסתרה ובאיתור דרכים לחילוץ התמיכה שלגבי מגיעותה אין ספק. כלומר, אזרחים מאמינים שמגיעה להם עזרה אך מבינים שחילוץ כרוך בעבודה קשה מול נותני שירותים ומערכות מחשב הנחווים כאטומים. משמעויותיהם והשלכותיהם של ממצאים אלו על ניכור ותחושת השייכות יש לבחון במחקרי המשך.

המלצות למדיניות

על בסיס הבנתנו את מצבי העוני המתמשכים והמתהווים של המרואיינות והמרואיינים במחקר זה ובהינתן האופנים המגוונים בהם הממצאים מתיישבים עם ניתוחיהם של חוקרי עוני שונים בארץ, בארצות הברית ובאנגליה, נציג בזאת את המלצותינו למדיניות לחילוץ אזרחים מעוני. המלצותינו מתבססות על ההנחה שהקריטריון הקריטי להיחלצות מעוני הוא השתתפות במובנה כהחלשתם של מנגנוני הדרה. לפיכך המלצותינו שלהלן נחלקות להמלצות בתחום איתור תעסוקה איכותית כצעדים לצמצום ההדרה מתוך ובתוך שוק העבודה; ולהמלצות בתחום מיצוי הזכויות כצעדים לצמצום ההדרה ממימוש הטווח המלא של הזכויות שנקבעו בחוק למצבים השונים.

המלצות בתחום התעסוקה

הקמת רשת מעסיקים מיטיבים במגזר הציבורי, במגזר השירותים ובמגזר העסקי לצד תמיכה פעילה ביכולתם של מעסיקים לתמוך בעובדות ובעובדים בשני אופנים מרכזיים: בהכלת מחויבות הטיפול שלהם ובהנגשת המשא ומתן שלהם מול הרשויות.

פיתוח קשת מפוזרת גיאוגרפית ונגישה לקטגוריות האתנו-לאומיות השונות של הכשרות מקצועיות בתוך מקומות עבודה (at the job training). זאת באמצעות מימון תקופות העסקה ראשונות ותוך פיקוח על איכות המשרות ועל האפשרות של עובדות עובדים לרכוש מיומנות ייחודית (וניתנת להפעלה אצל מעסיקים נוספים) במהלך התקופה.

פיקוח על זכויות עובדים ומניעת ההעסקה פוגענית במובנה ככל צורות ההעברת עלויות ההעסקה לעובדים. זאת בנוסף לכיסוי עלויות ההסעה של מעסיקים, כחלק מהמיסים המשולמים על ידם.

המלצות בתחום מיצוי זכויות

ברוח גישת הבירוקרטיה הייצוגית, חיזוק המשוקעות המוסדית של אלו החיים בעוני בכלל הקטגוריות האתנו-לאומיות ובכלל האזורים באמצעות תמיכה בארגוני חברה אזרחית המציעים ליווי משפטי וסמי-משפטי, בשפות המדוברות על-ידי הפונים, לכלל הפניות לביטוח הלאומי, לחברות המשכנות, לארגונים נותני הלוואות ולבתי המשפט – לא רק בשלב הפנייה אלא גם בשלבי הברור והמשא ומתן על הביצוע.

הגדרת סכום הקצבה כשנתי לצד איסור על שינוי סכום הקצבה ללא ביקור בית וללא דוח מפורט על האופן בו מתקיים הקשר בין הוצאות להכנסות עבור כל אחד מתושבי הבית.

הקמת קרן מענקי חירום שתכסה את הוצאותיהם של אלו המתמודדים עם משברי בריאות מתמשכים במהלך כל התקופה בה הם מחלצים את כספי הביטוחים או הקצבאות המגיעות להם. קרן כזו תהיה אפקטיבית ביותר בטווח הארוך שכן ביכולתה לעצור את פעולת תשלובת החסמים כפי שזו מוזנת על-ידם.

מפרפסקטיבה פמיניסטית, חשובה ביותר היא ההתייחסות לאלימות כלכלית לצד צורות אחרות של אלימות, אשר נמצאו במחקר זה כמערפלות את הבנת הרשויות ביחס לשאלות קריטיות כגון מי חי בדירה שרשומה בבעלות בני זוג? של מי החובות? לאן חוזרות נפגעות אלימות? כיוון שכיום אלימות מטופלת רק במרכזים לאלימות במשפחה, יש לתקן חסך זה ולהתייחס למשמעויותיה והשלכותיה של האלימות גם בהקשר של זכאות לקצבאות ולתמיכה.

רשימת מקורות

- אבו רביעה-קווידר, ס. (2017). *זהות מעמדית בהתהוות: פרופסיונאליות פלסטיניות בנגב*. ירושלים: מאגנס.
- ברכאת, א., (2017). 'אסטרטגיות ופרקטיקות פעולה של נשים דרוזיות כנגד יחסי כח מרובים'. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- דגן, מ., (2016). *מותה בטרם עת של ההכשרה המקצועית בישראל, מסמך מדיניות*. תל-אביב: האגודה לזכויות האזרח.
- דגן, מ. ואביאני, ג., (2011). *העלאת גיל הפרישה לנשים*, נייר עמדה. חיפה: מרכז מהות: מידע, הדרכה ותעסוקה לנשים.
- דגן-בוזגלו, נ. וחסון, י. (2016). *שירותי רווחה לצעירות בישראל: בחינה של מודל ההפעלה והתקצוב*, תל-אביב: מרכז אדווה.
- הרון, נ., (2011). 'יש חיים בשוליים: על הקשר בין עוני כלכלי, חסכים והדרה חברתית וביטוי במציאות הישראלית', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- חסן, מ., (1999). 'הפוליטיקה של הכבוד- הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה', בתוך, *מין מגדר ופוליטיקה*. עורכות: ירעאלי, ד., פרידמן, א., דהאן-כלב, ה., הרצוג, ח., חסן, מ., נוה, ח., פוגל-ביגאוי, ס. עמ' 267-305. תל אביב: קו אדום- הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- מלר, ט., (2012). 'אלמנה זה מאללה, אז אלמה יותר טוב מגרושה- אלמנות פלסטיניות- ישראליות: סוגיות מרכזיות', *מגדר: כתב עת למגדר ופמיניזם*, 2, 1-24.
- סמבול, ש. ובנימין, א., (2007). 'קיטועים מבניים ומגדריים של היסטוריית העבודה של נשים: הצמצום במבני ההזדמנויות של עובדות עניות', *סוציולוגיה ישראלית*, ט (1): 37-5.
- רנן-ברזילי, א. ויוסרי, ש. (2016). 'אלימות כלכלית במשפחה- בין דומיננטיות גברית לגבריות נכפית?' *עיוני משפט*, לט, 613-620.

Baker, D. L., & Drapela, L. A. (2010). Mostly the mother: Concentration of adverse employment effects on mothers of children with autism. *The Social Science Journal*, 47(3), 578-592.

Benjamin, O., (2016). *Gendering Israel's outsourcing: The erasure of employees' caring skills*, New York: Palgrave McMillan.

- Berg, B. L., (2009). *Qualitative Research Methods for the Social Science*. Boston: Ally & Bacon.
- Cancian, M., Haveman, R. H., Meyer, D. R. and Wolfe, B., (2002). 'Before and after TANF: The Economic Wellbeing of Women Leaving Welfare', *Social Service Review*, 76: 603-641.
- Cellini, S. R., McKernan S. and Ratcliffe, C., (2008). 'The Dynamics of Poverty in the United States: A Review of Data, Methods, and Findings', *Journal of Policy Analysis and Management*, 27: 577-605.
- Charmaz, K., (2006). *Constructing Grounded Theory- A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London: Sage.
- Christopher, K., (2012). Extensive mothering: Employed mothers' constructions of the good mother. *Gender & Society*, 26(1), 73-96.
- Daly, M., (2011). What adult worker model? A critical look at recent social policy reform in Europe from a gender and family perspective. *Social politics: international studies in gender, state & society*, 18(1), 1-23.
- Dodson, L. and Schmalzbauer, L., (2005). 'Poor Mothers and Habits of Hiding: Participatory Methods in Poverty Research', *Journal of Marriage and Family*, 67 (4): 949-959.
- Duncan, S. and Edwards, R., (1996). 'Lone mothers and paid work: neighborhoods, local labor markets, and welfare state regimes', *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 3(2-3):195-222.
- Edin, K. and Kissane, R. J., (2010). 'Poverty and the American Family: A Decade in Review', *Journal of Marriage and the Family*, 72: 460-479.
- Flippen, C., & Tienda, M., (2000). Pathways to retirement: Patterns of labor force participation and labor market exit among the pre-retirement population by race, Hispanic origin, and sex. *Journals of Gerontology series b*, 55(1), S14-S27.
- Gottlieb, D. and Fruman, A., (2011). A Quality Index of Poverty Measures. ECINEQ Working Paper Series, <http://www.ecineq.org/milano/WP/ECINEQ2011-239.pdf>.
- Kayan- Feminist organization. (2007). *Annual Report*. Haifa: Kayan.
- Krislov, S., (2012). *Representative bureaucracy*. Quid Pro Books.
- Krumer-Nevo, M., & Benjamin, O. (2010). Critical poverty knowledge: Contesting othering and social distancing. *Current Sociology*, 58(5), 693-714.

Narayan, D., Chambers, R., Shah, M. K., & Petesch, P. (2000). *Voices of the Poor: Crying out for Change*. New York: Oxford University Press for the World Bank.

Nisim, S. and Benjamin, O., (2008). 'Power and Size of Firms as Reflected in Cleaning Subcontractors' Practices of Social Responsibility, *Journal of Business Ethics*, 83:673-683.

Lavee, E. and Offer, S., (2012). "If You Sit and Cry No One Will Help You": Understanding Perceptions of Worthiness and Social Support Relations among Low-Income Women under a Neoliberal Discourse', *The Sociological Quarterly*, 53(3): 374-393.

Lister, R., (2004). *Poverty*, Cambridge: Polity Press.

Mazur, A. (Ed.), (2013). *State feminism, women's movements, and job training: Making democracies work in the global economy*. Routledge.

Munger, F., (2007). *Laboring below the Line: the New Ethnography of Poverty, Low-Wage Work, and Survival in the Global Economy*. New York: Russell Sage Foundation.

Parish, S. L., Rose, R. A., Grinstein-Weiss, M., Richman, E. L., & Andrews, M. E., (2008). Material hardship in US families raising children with disabilities. *Exceptional Children*, 75(1), 71-92.

Press, J., Johnson-Dias, J. and Fagan, J., (2006). 'Welfare Status and Child Care as Obstacles to Full-Time Work for Low-Income Mothers', *Journal of Women, Politics and Policy*, 27(3-4): 55-79.

Rank, M. R., (2004). *One Nation, Underprivileged: Why American Poverty Affects Us All*. New York: Oxford University Press.

Rauhaus, B. M., (2015). Five Assessing Public Sector Reform Impacts on Domestic Violence Service Delivery. *Wagadu: a Journal of Transnational Women's and Gender Studies*, 14, 1.

Rubery, J., (2013). *Public sector adjustment and the threat to gender equality* (pp. 43-83). Edward Elgar and ILO.

Small, M. L., (2009). *Unanticipated Gains: Origins of Network Inequality in Everyday Life*. New York: Oxford University Press.

Stier, H., & Yaish, M. (2014). Occupational segregation and gender inequality in job quality: a multi-level approach. *Work, employment and society*, 28(2), 225-246.

Warr, D. J., (2005). Social networks in a 'discredited'neighbourhood. *Journal of Sociology*, 41(3), 285-308.